

BELVEDERE

SZEGEDI TÖRTÉNESZHALLGATÓK LAPJA XIII. évfolyam 3–4. szám

MAGÁNBÚNÖK, KÖZERKÖLCSÖK

BORBÉLY JÁNOS A VÁROS PEREMÉN... CÍMŰ, AZ ÚJKORI MAGYAR PROSTITÚCIÓRÓL ÍROTT CIKKE LAPUNK 4–15. OLDALÁN OLVASHATÓ

MMI ■ április – május

BELVEDERE

MERIDIONALE
SZEGEDI TÖRTÉNE SZHALLGATÓK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők: HEGYI GERGELY, VINCZE JÓZSEF

Munkatársak: BABOS LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PETŐ BÁLINT

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND végezte

Borítóterv MEZEI TAMÁS

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft.,
Gyermek és Ifjúsági Alapprogram,
Oktatási Minisztérium,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Mobilitás Ifjúsági Szolgálat,
Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Szegedi Tudományegyetem,
SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága
és a Vasúttörténeti Alapítvány támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;

ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A tanárképző főiskolai kar Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR, a felsőoktatási tananyagul
szolgáló kiadványok a BELVEDERE SEGÉDKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6.

Netposta: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Honlap: www.extra.hu/belvederemeridionale

Telefón 62/544-759

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

Tartalom

Referátumok

BORBÉLY JÁNOS: A város peremén...	4
VÁZSONYI OTTÓ: Koppány, „a lázadó pogány” (1. rész)	16
MIINDÁK JÓZSEF: A középkori magyarországi liturgia történetéről röviden	33

Hajdani vármegyénk

Trencsén (FEJES BÁLINT)	41
-------------------------	----

A közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata. IV/4. rész	
A II. világháborútól az 1970-es évekig. A közúti árufuvarozás szervezése és problémái (folytatás)	45

Parthiscum

PUSZTAI JÁNOS: Szeged első légitbombázása (1941. április 7.)	61
MIKLÓS PÉTER: A szeged-rókusi római katolikus plébánia 1848/49-ben	63

Messzelátó

RÓNYAI LÁSZLÓ: Edward király... angol király?	70
---	----

Antik

Marcus Tullius Cicero Deiotarus király érdekében mondott beszéde	
Sajtó alá rendezte, fordította és a magyarázatokat írta NÓTÁRI TAMÁS	75

Szemtanú

GERGELY FERENC: Egyetem-begyetem, meg a világegyetem...	
Kusza emléképek egyetemi éveimről, 1951–55 (1. rész)	85

Téka

Túlélő-show. ANTONY BEEVOR: <i>Sztálingrád</i> . Ismerteti: Kiss Gábor Ferenc.	98
--	----

Pihenő

Fotókalauz a licetavai várhoz. PETŐ BÁLINT képriportja	100
A Belvedere Meridionale Alapítvány hírei	32
A közelmúltban megjelent kiadványaink	105–108

BORBÉLY JÁNOS

Referátumok

A város peremén...

– *Te, a Linda esküvő előtt mindent meggyónt a férjének!*

– *Mekkora bátorság... és emlékezőtehetség...* – imígyen hangzik egy vicc a múlt századi polgári körökben a felemelkedésre vágyó táncosnőről.¹

* * *

Írásomban arra keresem a választ, hogy „Linda” sorstársait, az éjszakai pillangókat hogyan ítélte meg a dualizmuskori társadalom, milyen rendszabályokat hozott mesterségükkel szemben, s egy pillanatra arra is fény derül majd, hogyan élhették nehéz életüket.

A XIX. századi társadalom kérlelhetetlen a botlásokkal szemben, holott korabeli vélemények szerint is maga termelte ki az okokat, amelyek a prostitúció burjánzásához vezettek. A polgári értékrend alapján ez a társadalom elsősorban a férfiak közössége, ahol a nő csakis szűzies erényeivel jelenhetett meg vagy a férje oldalán asszonyként. Jól szemlélteti ezt Krúdy Gyula *A vörös postakocsi* című regényében: „Ártatlan, fiatal szép nő vagy, ennyi minden vagyonod. S ha egyszer elmúlt ártatlanságod, bőghetsz ott, ahol senki sem lát. Nem kellesz többé a férfiaknak, vagy ha kellesz is, másképpen kellesz, mint mostanság.”²

Mennyiben járult hozzá a polgári értékrend a nők prostituálódásához? A Békés-Gyulai Híradó egyik cikkírójának ez nem kérdés. Számára axióma: a polgári idea következménye, hogy a nők egy része rossz útra tért.³ A szerző szerint, miközben erősen tartja magát a sztereotípiára, hogy a nők helye a családi tűzhely mellett van, addig az igazság az, hogy a házasságok száma egyre csökken, főleg azért, mert a nő gazdaságilag improduktív. A vagyontalan hajadon így kerülhet olyan helyzetbe, hogy képtelen tisztességesen megélni, erkölcsileg elbukik, ez azért is alakulhat így, mert szalonhölgygé nevelték, a tudományokat csak felületesen ismertetik meg vele.⁴ Bizonyára hihetünk a gyulai újságírónak, s így valószínűsíthetjük, hogy a műveltebb polgári osztály tagjaiból is lettek prostituált nők, mindenesetre a többséget mégis a cselédek, különösen a helynelküli cselédek alkothatták, akikben – Linka Mór szerint – a felemelkedés vágya munkált. Azért tévelyedtek el, mert a társadalom egyenes, tisztességes úton nem tette lehetővé számukra egzisztenciájuk emelkedését.⁵ A prostitúció XIX. századi virágzását a szexuális erkölcs is segítette – amely szerint csak a házasságon belüli nemi kapcsolat elfogadott –, mivel a házasságkötés ideje egyre kijebb tolódott, s amint láthattuk, sokszor el is maradt. S persze ott vannak még a katonák és az otthonról távol tanuló ifjak, akik kortól és erkölcsről függetlenül gyakori vendégei a kéjnőknek.

Ily módon nem csodálkozhatunk azon, hogy a polgári társadalom erkölcsileg kizárta ugyan magából a prostituáltakat, másrésztől azonban feltételezte is létüket: „Soha nem szabad elveszítened a becsületes asszonyokban való hitedet; két nőnek tartozol ezzel: annak ami anyád volt és annak, aki nőddé lesz.”⁶

A prostitúció tehát, ha tetszik társadalmi szükséglet; persze nem olyan jelenség, amely felett szemet lehet hunyni. „Két szélsőség találkozott a prostitúció pókhálós üstje mellett: finnyás orruak, akik azt erélyesen szagtalánítani szeretnék, s az irgalmas szívűek, akik még a szeméttől sem féltik kezőket, ha abban szomorú igazságok, nagy tanulságok gyöngyeit

sejtik.”⁷ Dolgozatom következő részében a „finnyás orrúak” jutnak szóhoz, akik felismerik a prostitúció közerkölcsre és a közszeméremre való veszélyességét, s éppen ezért szabályozni kívánják azt. A szakirodalomban széles körben elterjedt vélemény, hogy országos szintű rendezés nem történt a dualizmus időszakában. Ez valóban igaz, ám az alapelvek lefektetése már korábban, 1849-ben sikerült. Ez ugyan kívül esik a tárgyalt korszakon, mégis fontosnak tartom ismertetését, mivel adott egy irányt az önkormányzatoknak, amerre elindulva regulálhatták a prostitúciót. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a reglementáció tézisei korábban nemigen lehettek ismertek, hiszen ekkor, 1849-ben importálja őket külföldről a Szemere Bertalan névvel fémjelzett kormányrendelet.⁸

Az 1849. június 14-én megjelenő rendelet első bekezdése szerint főleg közegészségi és honvédelmi érdekek motiválták a szabályozókat: „...az ami több vitézeinket leghuzamosabb ideig a harcmezőből távol tartja, olyan betegség, mely a tisztátlan nő személyekkel közösködésből ered.”⁹ A regula orvosi illetve rendőri felügyelet alá helyezi a kéjelgési ügyet; hogy a prostituáltak gyakrabban ellenőrizhetőek legyenek, s kiszűrhetőek legyenek a megbetegedett kéj nők, csak egy hétre kapnak egészségügyi bizonyítványt, utána újra orvosi vizsgálaton kell résztvenniük.¹⁰ A közszemérem megóvása érdekében a szabályozás igyekszik korlátozni a kéjelgés módját: „nem engedhető meg, hogy utcában, járkálva lakók ablakainál, ajtóknál megjelenjenek, magukat, mint árucikket kellessék, ifjainkat kísértésbe vigyék.”¹¹

A Szemere által kiadott kormányrendeletnek van egy olyan törekvése is, amely lakonikus óhajként sok dualizmuskori szabályrendeletbe belekerült, ám igazi érvényesülésére a korszak végéig kellett várni – nevezetesen a kéj nők jogainak garantálásáról van szó: „az ily nő személyek az egyesek durvaságai ellen védve legyenek”.¹² A fenti rendelet csatazajban született, ezért nem állítható, hogy az ország egészében ennek alapján történt a prostitúció szabályozása, mindenesetre az valószínű, hogy a Budapesten 1867-ben készült szabályrendelet ezt tekintette irányadónak. Nem véletlen, hogy a főváros adta ki a korszakban az első, prostitúciót reguláló szabályrendeletet, hiszen a lakosság számát tekintve az ország legnagyobb városa volt, s ahogy Forrai Judit írja: „a prostituált az éjszakai élet elengedhetetlen szereplője”.¹³ Az 1867. évi szabályozás a már ismertetett elvek alapján a közegészség és a közszemérem védelmét tartotta elsődlegesnek, így érthető, hogy a prostitúció kontrollálására rendelt két közeg egyrészt a városi orvosok, másrészt a rendőrség kerületi egységei voltak.¹⁴ Érdekes abból a szempontból megfigyelni a budapesti rendezést, hogy még a szabályozás szintjén is átható megvetést fejez ki a kéj nők felé: „...szükséges oly rendszabályokat alkotni, melyek által egy részről a vétek szemtelen gyakorlásából eredhető közbotrány elkerültessék... megjegyezvén azt, hogy a kéjhölgyek és bordéletepek tulajdonosai épen e szempontoknál fogva mint ilyenek, erkölcstelen üzletük tekintetéből jogokat nem követelhetnek.”¹⁵ A megvetés talán nem is megfelelő szó a fenti hozzáállás leírására; pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy a fővárosi jogalkotók ellenségesen viszonyultak a prostituáltakhoz, amiből arra következtethetünk, hogy a kéjelgési ügy a kiegyezés idején már igen neuralgikus probléma volt a város életében.

Milyen mozgásteret engedélyez a rendelet a kéjelgést űző prostituált számára? A kéj nőknek először a bejegyzés érdekében orvosi vizsgálat alá kellett vetnie magát, ezután a kerületi kapitány nyilvántartásba vette, s kiállította a névre szóló türelmi bárcát, amely tartalmazta még a személyleírást és a lakcímet is. A kéj nő köteles volt minden negyedik nap orvosi vizsgálaton részt venni. A szabályozók igyekeztek kizárni a kéjelgést a nyilvános térből, ezért meghatározták a prostituált viselkedési módjának elfogadható változatát.¹⁶

Ha a kéjő bordélybeli prostituált volt, akkor az orvos illetve a rendőr ellenőrzése mellett még számíthatott a bordélyosnő önkényére is, mivel a rendelet tulajdonképpen az ő oldalán állt a kéjhölgygel szemben. A prostituált elvileg oltalmat kaphatott, ha a hatósági rendszabályokat betartotta, csak hogy a kéjő szava a tulajdonosnőével szemben aligha számított, hiszen utóbbinak volt „tiszte” a piroslámpás házbeli rend fenntartása, s ez a hatóság szempontjából fontosabb volt – a közegészség és közérkölciség megóvása miatt is –, mint egy kéjő megkurtított jogainak érvényesítése.¹⁷

Ezen a ponton merülhet fel a kérdés: milyen jogosítványai lehettek a bordélyosnőnek „tiszte” betöltésében? Egyáltalán mi is volt az a „tiszt”? Meglehet, kissé csalóka a funkció körülírására szolgáló „tiszt” szó, mivel a kuplerájok üzemeltetéséből élő hölgyeknek nyilván nem létezett ekkora társadalmi megbecsülése, ám ők mégiscsak szalonképesebbek voltak, mint „albérlik”, s azt sem szabad elfelejteni, hogy a kéjő „megszelídítése” esetén a hatóságok életét tették kényelmesebbé. A madame-nak ügyelnie kellett a kéjő egészségi állapotára. E célból mindennap vizitelt „lányainál”; ha megbetegedtek, az ő felelőssége volt a kórházba szállításuk.¹⁸

Látható, a korabeli ellenőrzés számára viszonylag előnyös a prostitúció bordélybeli formája. Az 1867. évi szabályozás azonban megengedi a magánkéjő működését is. A fővárosi vezetés ezt azért tehette meg, mert a kéjelgés ekkoriban még főleg a bordélyok keretei között maradt. Erre több tényező is utal: legelőször maga a szabályrendelet, amely igen szűkszavúan emlékezik meg a „magános pillangókról”, másrészt a századforduló után született írásaiban ezt állítja Linka Mór és Schreiber Emil is.¹⁹

A szabályozás ezért arra is próbált figyelemmel lenni, hogy minél puritánabb legyen „műintézménybeli” összejövétel, ezzel is korlátozva a prostitúciót: „Szeszes italok kiszolgáltatási, úgy szintén zajos zene melletti tánc, vagy csendet háborító bármi multság bordélyházakban tiltatik.”²⁰

Botorság lenne azonban azt gondolni, hogy a piroslámpás házakban szürke, csendes napok követték egymást, ennek ellenkezője, a „zajos” jelző bizonyítja, amely szerint a bordélyban mégis lehetett mulatni, csak tudni kellett, hol a határ. Másrészt a tiltás ellenére jelen volt az önkontrollt nem ismerő dorbézolás is. Jól mutatja ezt az 1907-ben alkotott szabályrendelet, amely kénytelen ismételt határozatot hozni az önfeledt duhajkodások ellen.²¹

Az általam ismert források szerint a városok leginkább az 1880-as években kerültek olyan szituációba, hogy elengedhetetlen szükséglet lett számukra a prostitúció kérdésének rendezése.²² Volt egy rendezett tanácsú város, nevezetesen Gyula, ahol már a hetvenes években két alkalommal, 1873-ban és 1879-ben is vihart okozott a kéjelgés problémája – az első eset után nem sokkal meg is jelent a bordélyokról szóló szabályrendelet.²³ A fentiek mellett ezért is érdemes a gyulai szabályozással folytatni, mert méreteit tekintve ez a település a főváros ellentétének tekinthető, hiszen mindössze 18.495 lakosa volt 1873-ban.²⁴

Természetesen azért Békés megye székhelyén is jelen voltak a prostitúció potenciális okai: a város évente négy alkalommal egy hétig tartó vásárnak adott otthont, 1869 óta mintegy 300 honvéd állomásozott itt, s nem szabad elfelejteni a táncba vihető cselédeket sem.²⁵ Kisvárosról lévén szó, a helyi polgároknak hamar szemet szűrt a prostitúció burjánzása, első reakciójukban követelték annak kiirtását. Ez történt 1873-ban, amikor egy izraelita tanító egyenesen az igazságügyi minisztériumba címezte kérvényét.²⁶

A derék izraelita ideája az erkölcsi Eldorádó volt, egy olyan társadalom, amelyben nincs helye a közszemérmet sértő bordélyoknak. A hatóságok azonban gyakorlatiasabban ítélték

meg a helyzetet, s az erkölcsi Eldorádó tézise feledésbe merült – egy időre. 1879-ben azután húsz helyi polgár, élükön Sebestény Ferencsel felújította azt. Kérvényükben számtalanszor szerepel az „erkölcs” szó, mintha tudat alatt is befolyásolni akarták volna a városi közgyűlést. A petícióban azért az is megfigyelhető, hogy kezd lanyhulni a polgári rezisztencia impulzusa, mert Sebestény megelégedett volna azzal is, ha a pirolámpás házakat deportálják a gyepmester térségére.²⁷

A polgári tiltakozás elsorvadását az okozta, hogy a helyi elit meggyőzte a lakosságot: a prostitúciót nem lehet felszámolni, ám a bordélyok révén legalább ellenőrizhető – ez egyébként azért is volt sikeres, mert a kéjelgés ekkor még valóban megmaradt az örömtanyák keretein belül. A város vezetése mindent meg is tett azért, hogy a felügyelet szempontjából üdvös állapot ne sokat változzon, ezért alkotta meg 1884. október 27-én a „Bordélyházakra és kéjनोंkre” vonatkozó szabályrendeletet.²⁸ 1867 óta mintegy tizenhét év telt el, nagyjából ennyi idő kellett ahhoz, hogy az úgynevezett titkos prostitúció Gyulán is meghonosodjon.²⁹

Budapest kapcsán jeleztem, hogy a kéjनों tulajdonképpen háromoldalú felügyelet alatt álltak: ellenőrizte őket az orvos és a rendőr, de emellett gyakorlatilag ki voltak szolgáltatva a bordélyosnő önkényeskedéseinek is.

Nos, ez hasonlóan működött Gyulán is, így nem véletlen, hogy sok prostituált a bordély helyett inkább más „munkahelyet” keresett, s alkalmilag űzte tovább a kéjelgést; amit persze a közszeméremért és közegészségért aggódó jogalkotók nem nézhettek ölbe tett kézzel: „... kózsza kéjelgésből eredhető káros következmények megelőzése, elhárítása és kevesebbítése végett ... kocsmai szolgálók, vendéglőbeli szobaleányok, pincérnők és pénztárnoknők éber figyelemmel tartandók, ha a kéjelgési kereset iparszerű űzése bebizonyosodik, a város elhagyására szoríthatók vagy a kéjelgési törvény beszerzésére.”³⁰

Lényeges pont a korábbi fővárosi szabályozáshoz képest, hogy Gyulán a kéjनोंket hetente kétszer, szerdán és szombaton vizsgálták orvosok, s ez nem a bordélyban történt, hanem az orvosi rendelőben.³¹ A szabályozók arra is biztosítékokat kerestek, hogy a bujakóros prostituált ténylegesen gyógykezelést kapjon, s ne csússzon ki az ellenőrzés hálójából: a beteg kéjनोंtól az orvos elvette a türelmi bárcát, utasította, hogy kórházba küldés végett jelenjen meg a rendőrségen – közben maga is felvette a kapcsolatot a rendőrkapitánnyal, jelentésében felvázolta az esetet, s átadta az illető lány türelmi könyvecskéjét.³²

A fenti ellenőrzési háló bizonyára hatékonyabb lehetett, mint a budapesti, ami persze a város méreteiből is adódott. Ennek ellenére ezen a hálón is voltak lyukak, legalábbis erre utalnak a fennmaradt polgármesteri zárjelentések. Az egyik jelentés szerint 1893-ban 78 bejegyzett kéjनों volt Gyulán, holott a szabályrendelet szerint maximum öt bordély működhethetett, s ezekben egyenként tíz kéjनों tevékenykedhetett. A látszólagos ellentmondást feloldja ugyan az a tény, hogy a türelmi bárcát egy hónapos érvényességgel adták ki, ám akkor is marad a probléma: mivel foglalkozott a prostituált, ha nem hosszabbította meg bárcáját?

Egy részük nyilván ideiglenesen tartózkodott Gyulán. Mások betegségük idejére eltűntek. Arra ugyanis nehezen lehet gondolni, hogy új életet kezdtek, mert a társadalmi megvetés többségüket megakadályozta ebben. Ezen a téren Szeged szabad királyi város szabályrendelete 1891-ben még inkább rontotta a másra vágyó kéjनों helyzetét: „a kéjelgéssel végleg felhagyott kéjनों, ha kilépése után 14 nap alatt egyéb keresetet nem igazol, illetőségi helyére utasítható, a mennyiben pedig oda nem utasítatik vagy helybeli illetőségű, rendőri felügyelet alá helyezendő.”³³

A „kilépett” kéjनोंról nyilvántartást vezettek, a kerületi rendőrbiztosok pedig folyamato-

san szemmel tartották őket egészen addig, amíg nem távoztak Szegedről.³⁴ A fenti határozat mögött az a valós félelem húzódik, hogy a kilépett prostituált, immáron megszabadulva a hatósági kontrolltól, illegálisan kéjelegve terjeszti tovább a szifilisz. Másrészt ott van a polgári értékrend, amely nem bocsátja meg az erkölcsi botlást, a „bűnöst” bélyeggel illeti. Ez különösen azért lehetett súlyos, mert Szegeden a bejegyzés korhatára igen alacsony volt: a lánynak ehhez mindössze tizenhatodik életévét kellett betöltenie.³⁵ Mindazonáltal arról is meg kell emlékezni, hogy Szegeden már ekkor, 1891-ben a lakonikus ígéretekkel szemben megjelenik a kéj nők jogainak konkrétabb védelme: a tulajdonos tartozást csak bírói úton hajthatott be rajta.³⁶

A tiltott prostitúció jelen volt a Tisza partján is, ahogy azt az 1897-es nyilvános táncoktatási rendtartás is sejteti. Ám hogy a szabályozás mégis jól működött, azt alátámasztja az 1905-ös kéjelgési szabályrendelet, amely változatlanul megismétli a korábbi szabályozást. Az új kiadásra gyakorlatilag csak azért volt szükség, mert az infláció miatt meg kellett emelni a különféle díjakat.³⁷

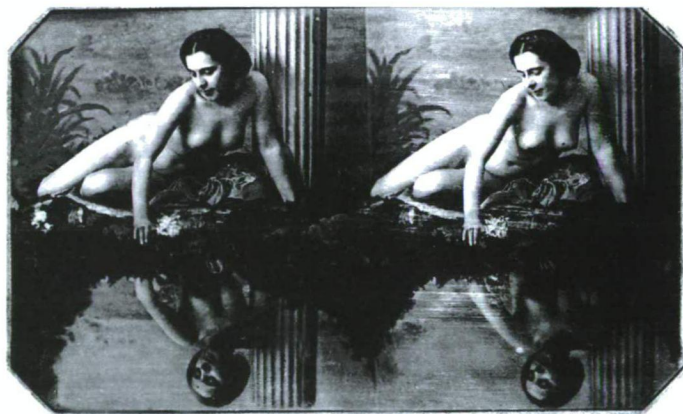
A vizsgáldások következő állomása Győr városa. A helyzet áttekintéséhez az 1890-ben kiadott, prostitúciót reguláló szabályrendelet szolgálhat alapul.³⁸ Már a rendelet címe is árulkodó: „Szabályrendelet a kéjelgési ügyről” – jól érzékelteti azt a század végén erősödő tendenciát, amely szerint a bordélybeli kéjelgés mellett egyre inkább teret nyer a prostitúció magánlakáson űzött formája (ennek okairól már Gyula kapcsán szót ejtettem).

A Rába partján ezt formailag akceptálták, ugyanis a győri reglementáció lehetőséget adott a magánkéj nők működésére is. Fából vaskarika, mondhatnánk erre, hiszen a város vezetésének ügyelnie kellett a közerkölcs védelmére, így nem engedhette meg, hogy a hölgyek a nyilvános térben kacérkodjanak a potenciális vendégeikkel, vagyis a „közismertség” eléréséig a kéj nők tulajdonképpen bele voltak kényszerítve a kihágásokba.³⁹

A győri szabályrendelet a tekintetben is figyelemre méltó, hogy megmutatja, a XIX. századi polgári társadalom nem csupán a morálisan eltévelyedett személyeket diszkriminálta (erről még lesz szó), hanem azokat is, akik kétes egzisztenciájuk miatt erre képesek lehettek: „a csavargó gyári munkások ellenőrzése céljából a gyárosok kötelesek hetenkint az eltávo-

zott munkások jegyzékét a r. kapitányságnak átadni.”⁴⁰ A munkások csak egy részét tették ki a „gyanúsak” tekintett nőknek, társadalmi érdekek miatt megfigyelték a helynélküli cselédek is. E célra külön megbízott rendőröket foglalkoztattak.⁴¹

A helyi elit ezzel azonban még nem érezte biztonságban a közerkölcsöt és a közegészséget. Határozatot hozott a győri bujakáros nők ellenőrzésére is; itt látzik a társadalom impoten-

NŐI AKT TÜKÖRKÉPÉVEL PÁRIZSBÓL, 1856 KÖRÜL. AZ ILYEN ÉS EHHEZ HASONLÓ „ERKÖLCSTELN” FELVÉTELEKHEZ TÖBBNYIRE PROSTITUÁLTAK SZOLGÁLTAK MODELLKÉNT

ciája a valós megoldások keresése terén, hiszen e nők férjeiktől is kaphatták a fertőzést.⁴² Hogy milyen erős a vezetés félelme a prostitúció által terjesztett bajoktól, azt jól bemutatja, ahogy körülhatárolják a rendészeti teendőket – ez szinte példátlan: „a rendőri közegek a főkapitány, vagy helyettese egyenes utasítására a bordélyüzletekben, vagy a magán kéjnök lakásán bármikor, éjjel vagy nappal hivatalosan megjelenhetnek – büntett vagy vétség, úgy botrányt okozó kihágás esetében pedig meghagyás nélkül is ezen lakásokba behatolhatnak.”⁴³ A győri kéjnöknek a szégyen, a rendőri atrocitások mellett még el kellett viselniük, hogy fizikailag is szegregálták őket: „színházakban, hangversenyekben, s hasonló nyilvános előadásokon csak a rendőrség által kijelölt helyekre ülhetnek.”⁴⁴

A szigorú rendszabályok elviselését a kéjnök egy része számára megkönnyítették, mivel az 1890-es regula hierarchizálta a prostituáltakat. Az első osztályba tartozó hölgyek pozitívabb bánásmódra számíthattak, amelyért természetesen emelt tarifát kellett fizetniük a vizsgálatokért, de életük nyilvánvalóan könnyebb volt, s mert főleg a magánkéjnök lettek első osztálybeliek, még a bordélyosnő önkénye sem zaklatta őket.⁴⁵ A „másodosztályú” kéjnöknek lehetőségként maradt a bordély vagy a tiltott kéjlgés és a velejáró lebukás veszélye.

A 90-es években országos szinten is egyre többen választották az utóbbi megoldást, vagyis az illegális prostitúció szintén rögzös útját. Ezt egyértelműen bizonyítja az, hogy 1893-ban miniszteri úton is korlátozni próbálta a vezetés: „felhívom a törvényhatóságot, hogy a törvényhatóság területén létező szállodákat és fogadókat az említett szempontból legszigorúbban ellenőriztesse, és a mennyiben azon gyanú alaposnak bizonyulna, hogy egyikében vagy másikában a női alkalmazottak tényleg kéjlgést űznek, intézkedjék az iránt, hogy az illetők úgy mint a felügyelet alatt álló kéjnök rendszeres orvosi vizsgálat alá vitessenek.”⁴⁶

A fenti jelenség mellett két új tendencia figyelhető meg a prostitúció terén. Az egyik az, hogy a szabályozók a bordélyok decentralizálására törekednek. Ez elvileg csak részben új dolog, hiszen a főváros már 1867-ben ilyen értelmű döntést hozott, ám bizonyíték van arra, hogy Pécs városa csupán a század végén rendelte el a piroslámpás házak szétszóró elhelyezkedését; illetve érdemes ezzel kapcsolatban Gyulára utalni, ahol a bordélyok bezárását követelő polgárok egyetlen tere emlegettek.⁴⁷

A harmadik fontos vonás a szabályozásokban a 90-es évek során, hogy lassan elfogadottá válik a bordélybeli mulatozás (hallgatólagosan korábban is engedélyezett volt, ám konkrétan ekkor mondják ki) immáron a

EGY „ÁRUCIKK” AZ EGYIK NYILVÁNOSHÁZ KÉPKATALÓGUSÁBÓL

EZÚTTAL ÁRENGEDMÉNY NÉLKÜL

dáridó pezsztítésére szolgáló hangszerek körét próbálják korlátozni.⁴⁸ A következőkben azt próbálom érzékeltetni, hogy Kecskemét városában hogyan jelentek meg a fenti tendenciák, s persze emellett szó lesz bizonyos helyi sajátosságokról is.

Úgy tűnik, Kecskeméten elismerten társadalmi szükséglet volt a prostitúció jelenléte, legalábbis ez olvasható ki a város 1896. évi szabályrendeletéből: „a bordélytulajdonos a bordélyt a rendőrhatalóságnál teendő előleges bejelentés nélkül meg nem szüntetheti s ezen hatóság a bejelentéstől számítandó 3-6 hóig üzemének folytatására utalhatja.”⁴⁹ Némileg azért módosítanom kell előbbi kijelentésemet: inkább azt lehetne mondani, hogy a város előjárói elfogadták, hogy a prostitúció felszámolására nincs lehetőség, ezért a közérdek szempontjából előnyösebbnek tartották, ha a bordélyok működnek, mivel bezárásuk esetén a kéjनोंket nem lehetett volna ellenőrizni, holott feltehető volt a kéjnelgési kereset folytatása.

Akármi is volt e paragrafus valódi célja, efféle „elszólással” másutt nemigen találkozhatunk. Persze azért nem feltétlenül kell azt

képzelnünk, hogy a prostitúció Kecskeméten megtört negatívumból szívesen látott vendég lett, sőt itt is megpróbálták elrejtetni: „a bordély a kevésbé járt félreeső utcákra szoríttassék, a városban lehetőleg szétosztassék és végre, hogy a bordélyhelyiségek úgy elhelyezésüknek, mint építésmódjuk és berendezésüknek fogva a közszemérem és közegészség követelményeinek megfeleljenek.”⁵⁰

Közegészség és közszemérem olyan fétis volt a polgár szemében, amelyért mindenféle áldozat elvárható, tehát még az is, hogy a kéjनों személyes szabadságuk egy részéről lemondjanak, ugyanis Kecskeméten a hétvégén illetve ünnepnapokon vidékről érkező prostituáltakat a következő munkanapig rendőri őrizet alá helyezték, mondván, ilyenkor nincs lehetőség a bejegyzésre.⁵¹

A fenti két tényező megóvására mennyire ügyeltek a város vezetői, ezt maga a szabályrendelet terjedelme is jelzi, hiszen igen vaskos, 119 paragrafust tesz ki. Ezen belül ott van a kéjनों nyilvántartása: Kecskeméten az orvos és a rendőr mellett a bordélyosnőnek is kötelessége volt nyilvántartást vezetni üzletéről és lányairól, amit a hatóság évente átvett tőle. A fel nem derített kihágások kiszűrésére még egy ellenőrző bizottságot is felállítottak.⁵² Az ellenőrző bizottság működésére a titkos kéjnelgés meggátolása céljából is szükség volt, amitől amúgy annyira félték a kunsági városban, hogy minden észlelt bujakóros megbetegedés esetében vizsgálatot indítottak a fertőzés körülményei felkutatásának érdekében.⁵³ Ugyanakkor a bejegyzett bordélyok esetében immár nyíltan is eltűrik az éjszakai mulatozást is: „a

szomszédokat s az utcán járó-kelő közönséget háborgató lárma és zajos zene egyáltalában tiltatik, éjjeli 1 óra után csakis a czimbalom és zongora használata engedtetik meg.”⁵⁴ Természetesen a puritán polgári idea híveinek diszkréten kellett beszélni, ezért kellett tiltó formában megfogalmazni a nyilvánvaló újdonságot.

Mi a helyzet a kéjnök jogaival? A fentiekből már kiderült, hogy a bejegyzés önmagában csorbítja a jogokat, ezért itt érdekesebb a bordélyosnővel való viszonyt taglalni. A szabályrendelet szerint a „belépő” kéjnök tárgyairól jegyzék készült, s távozáskor mindkét fél kérhet-e a rendőrkapitány jelenlétében történő elszámolást, ami annyiban kedvezett a kéjnöknek, hogy a madame esetleges önkénye nemigen tudott érvényesülni.⁵⁵ Sok helyütt azonban egészen másként alakult a helyzet. A bevezetésben ígértem egy pillanatképet a kéjnök valódi sorsáról, most következze ez a mozaik darab a valóság abroszáról!

1899-ben Szabó Zsuzsa és Gábor Juliána békéscsabai prostituáltaknak kérvénye érkezett a békés megyei alispánhoz. Nevezettek arról panaszkodtak, hogy a bordélyosnő éheztetni őket, s anyagilag teljesen ki vannak zsigerelve, holott reggeltől-estig dolgoznak.⁵⁶ Fenti kérelem egy községből származik, ahol a madame úgy biztosította magát, hogy korrumpálta a főbiztost és a főszolgabíró, azonban ennek ellenére sem állítható az, miszerint ez csupán egy elszigetelt eset, ugyanis egy belügyminiszteri rendelet alapján valószínűsíthető, bizony sok önkormányzat területén voltak kiszolgáltatott helyzetben a kéjnök.⁵⁷

Más szempontból is érdemes megnézni, mit tartalmaz az 1899-ben hatályba lépő gyulai kéjlegési szabályrendelet.⁵⁸ Egészen idáig kikerültem azt a kérdést, hogy milyen külső hatások érték az egyes önkormányzatok jogalkotóit a prostitúciót regulázó szabályrendeletek megalkotásakor. Egyesek szerint a főváros szabályrendelete inspirálta az egyes törvényhatóságokat.⁵⁹ Ez valóban így lehet, ám mivel a főváros úttörőként már 1867-ben kiadta első szabályozását, ezért inkább csak az elvek átvételére sarkallta a többi várost, ugyanis sok helyen csupán a 80-as években vált neuralgikus ponttá a prostitúció problémája, ráadásul e probléma is másfajta volt az eltérő viszonyok miatt.⁶⁰

A viszonyok hasonlósága határozta meg a rendezések rokoníthatóságát. Erre utal, hogy amíg Gyula 1899. évi szabályrendelete nem igazán állítható párhuzamba Szeged 1891-es szabályrendeletével, addig a gyulai regula és az 1890-es győri rendezés között néhol szó szerinti azonosságokat fedezhetünk fel.⁶²

Azt mondhatjuk, hogy az 1899-es szabályozásban tetőzött a prostitúció által terjesztett bajok miatt támadt hisztérikus riadalom. A rende-

A MODERN NIMFA

let a tiltott prostitúció méregfogának kihúzása végett bevezeti a kényszerbejegyzést, s fizikailag is izolálja a bejegyzett kéjनोंket, hiszen színházakban, hangversenyeken illetve bármely nyilvános előadásokon csak a rendőrség által kijelölt helyeket foglalhatták el.⁶² A század végén Gyulán tovább fokozták a rendőri ellenőrzést. Egyes rendőrök külön hivatásszerűen foglalkoztak a kéjelgési ügyek felügyeletével, s e felügyelet ódiuma teljes súllyal nehezedett a helynélküli cselédekre, akik talán emiatt a megélhetést jelentő szerződéstől estek el, és lettek ténylegesen prostituáltak.⁶³ Ezek az intézkedések szinte teljes egészében megtalálhatóak a győri szabályrendeletben is, s ezután még több mint egy évtizedet kellett várni arra, hogy a „regulázó gondoskodás” helyett végre humánusabb módon ítéljék meg a jogalkotók a kéjनोंket.⁶⁴

Pedig a prostituáltak valódi sorsának megértésére való törekvés már korábban megjelent. A következő gondolatokat Kovács István mondta el 1879-ben a gyulai közgyűlés előtt: „... a társadalomtól megutálva folyamodtak e kétségbe esett üzlethez, hogy tengethessék nyomorult létüket, hogy végre is a társadalom száműzötteivé váljanak, akiknek még azon nyomorítógaszuk sincs, hogy az őket megejtő bünszegőt hasonló kárhóztató ítélettel sújtja a társadalom.”⁶⁵

A belügyminiszter rendelete, amely új szemléletű szabályrendeletek kiadására ösztönözte az önkormányzatokat, csak 1913. július 24-én jelent meg. Az új szemlélet lényege, hogy a modern jogfelfogás alapján empátikusabban, toleránsabban viszonyuljanak a prostituáltakhoz – közben fenntartva a reglementáció rendszerét.⁶⁶ Gyula közgyűlése 1913. november 27-én fogadta el a kéjelgési ügyre vonatkozó újabb szabályrendeletet.⁶⁷ A rendelet eltörölte azt a korábbi izoláló intézkedést, mely szerint a kéjनोंk nyilvános előadásokon csak a kijelölt helyekre ülhetnek; bár a közegészség szempontjából a kényszerbejegyzés továbbra is megmaradt.⁶⁸ A regula nagyon lényeges újítása a három pontból álló függelék, amely kimondja, hogy a bordélytulajdonosnő semmilyen címen nem tarthatja vissza a prostituált vagyontárgyait; s legfőképpen biztosítja a kéjनों jogainak rendőri szavatolását.⁶⁹ A függelék egyrészt azért jelentős, mert kötelező volt a bordély belsejében kifüggeszteni, így hozzájárult a kéjhölgyek öntudatra ébredéséhez, másrészt azt is elősegítette, hogy a hatósági közegek tudatában változás menjen végbe a prostituáltak megítélésével kapcsolatban.

Persze a kéjनोंk erkölcsi megvetése továbbra is fennmaradt, ám személyiségi jogait többé már nem lehetett olyan könnyen büntetlenül megsérteni; ebből a szempontból mérőföldkő 1913 egy korszak vége.

* * *

A XIX. SZÁZAD POLGÁRI
ÉRTÉKRENDJÉNEK NŐIDEÁLJAI:
FIATAL LÁNY, AHOGY ILLIK...

Szabó Zsuzsa és Gábor Juliána kérelme Békés vármegye alispánjához 1899-ben

Kéz csókolattal,

Bocsánatot kérek, hogy alkalmatlankodom,

Méltóságos alispán úr kezeit csókolom, nagyon szépen felkérem az egész lány nevében hogy nincs kihez fordulni egy ilyen szegény leánynak hogy kel szenvedni és éhezni és dolgozni és hozzá mind a melet hogy stapálink éjelnapál törjük magunkat és harmincz forint kosztpénzt fizetünk, és és a melet az asszont kertük hogy ne legyen ojan goromba hozzánk és ne bánjon velünk úgy mint amej kutyát elakarnak dobni és az asszony azt felelte hogy míg a főbiztos úr és a főszolgabíró létezik csabán és csabai asszony létire nem fél senkitől mert a főbiztos úr a minden és – Az it van nála és a lány akar szabadulni a lányt hónapokrúl hónapokra lecsukatja és a főbiztos ural vereti mint egy kutyát és szenvedteteti és mikor kiszendetteté akkor tolonczolja mint a a gyilkolt rabolt fiút

Kezeit csókolom már eszerint nincs kihez könyörület ne hova fordulni mint, a – Méltóságos alispán úrhoz mert a rend sabájt úgy tartja az asszony, hogy nem lehet ki bírni mert a regelit délben kapju mikor már magunkat szakadásig kidolgozunk és ebédet délután 15 órakor kapjuk és a vacsora éjel 11 órakor és hozza ojan rongyosak vagyunk hogy alig ál meg a ruha rajtunk – és kezeit csókoljuk az egész lány a Méltóságos alispán urat ha minél hamarabb nem könyörül rajtunk kénytelenek leszünk az életünktől megválni mint tovább it szenvedni Kérnénk szabadulásinkat minél hamarabb és vizsgálatot Teni özvegy filipinyi Jábelnénál

Maradunk kéz csókolátal
nevünk:

Szabó Zsuzsa és Gábor Juliána
Békéscsabai bordélyház

...HÁZIASSZONY A KONYHÁBAN

Jegyzetek

- ¹ *Békés-Gyulai Híradó*. 1886. február 9.
- ² KRÚDY GYULA: *A vörös postakocsi*. Budapest, 1992. 22.
- ³ *Békés-Gyulai híradó*. 1886. december 9.
- ⁴ Uo. december 2.
- ⁵ LINKA MÓR: A prostitúció rendezése Budapesten. *Huszedik század* 1907. 247. ; illetve SCHREIBER EMIL: *A prostitúció*. Budapest, 1917. 182.
- ⁶ *Magyar Figaró*, 1886. február 28.
- ⁷ Linka Mór: i.m. uo.
- ⁸ *Békés-Megyei Levéltár* – VB. 142 – 1791/1849. sz. rendelet a kéjelgési ügyről.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Uo.
- ¹³ FORRAI JUDIT: Fények és árnyak a milleniumi ünnepségen. In: Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás*. Debrecen, 1997. 219.
- ¹⁴ Budapest szabályrendelete a kéjelgés-, bordélyházak- és kéjhölgyekről 1867. In: Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők*. Budapest, 1999. 336–341. – a rendelet III–V. része vonatkozik a felügyeletre.
- ¹⁵ Uo. 333. – az 1867-es rendelet bevezetése
- ¹⁶ Uo. 336. – 6–10. §
- ¹⁷ Uo. 333. – a bevezetés illetve az 1. §
- ¹⁸ Uo. 334. – 13. § – 20. §
- ¹⁹ Uo. 335. – a kéjhölgyekről szóló rész.
- ²⁰ Uo. 334. – 15. §
- ²¹ Szabályrendelet a kéjelgési ügyről - Budapest. 1907. 39. § In: Schreiber Emil i.m. 81.
- ²² GÜNTNER PÉTER: A soproni prostitúció története. *Actas*, 1997/1. sz.
- ²³ *Békés Megyei Levéltár* (BML) IV.B. 407 – alispáni iratok: 21/1873 Kovács István megyei főorvos jelentése a gyulai bordélyokról. V.B. 171 – Gyula város közgyűlési jegyzőkönyve 1879. december 20–27. A város először 1874. március 16-án szabályozta rendeletileg a prostitúciót, sajnos e rendelet nem maradt fenn az utókor számára.
- ²⁴ SCHERER FERENC: *Gyula város története*. Gyula, 1938. II. köt. 144.
- ²⁵ Uo. 156., 190.
- ²⁶ Kovács István jelentése (lásd 23. jegyzet).
- ²⁷ Uo. illetve Léderer i. m. 309–313.
- ²⁸ Gyula r.t. város „Bordélyházakra és kéj nők” vonatkozó szabályrendelete – 1884. In *Gyula r. t. város összesített szabályrendeletei*. I. köt. 1897. 53–68.
- ²⁹ Sem 1873-ban, sem 1879-ben nem említik a bordélyon kívüli kéjelgést a prostitúció felszámolását óhajtó polgárok.
- ³⁰ A „Bordélyházakra és kéj nők” vonatkozó gyulai, 1884-ben megalkotott rendelet 10- és 24. § (lásd 28. jegyzet).
- ³¹ Uo. 23. §
- ³² Uo. 25. §
- ³³ IV.B. 1439 – Szeged város szabályrendeletei a Csongrád Megyei Levéltárban. 1891 – „Szabályrendelet a bordélyügy rendezése tárgyában” – 38. §
- ³⁴ Uo. 58. §
- ³⁵ Uo. 7. §
- ³⁶ Uo. 16. §

- ³⁷ Lásd 33. jegyzet első része, 50743/1897. szeptember 9. A nyilvános táncoktatási rendtartás. Illetve „szabályrendelet a bordélyügy rendezése tárgyában” – 1905.
- ³⁸ Győr, 1890 – „Szabályrendelet a kéjelgési ügyről.” in Léderer i. m. 342–351.
- ³⁹ Uo. 47., 51. §
- ⁴⁰ Uo. 50. §
- ⁴¹ Uo. 52. §
- ⁴² Uo. 51. §
- ⁴³ Uo. 41. §
- ⁴⁴ Uo. 23. §
- ⁴⁵ Uo. 30. §
- ⁴⁶ Magyarország rendeletei tára. 1893. 1937–1938.
- ⁴⁷ Lásd 14. jegyzet – a budapesti kéjelgési szabályrendelet – 1. rész: 8. § illetve Schlenger Edéné kérelme, valamint a gyulai polgárok petíciója megtalálható. In Léderer: i. m. 288, 309–313.
- ⁴⁸ Gyula szabályrendelet 1899; Kecskemét rendelete 1896.
- ⁴⁹ Kecskemét th. város szabályrendelétének tervezete az üzletszerű kéjelgés rendezése és a tilos kéjelgés tárgyában. 1896. in Léderer i. m. 352–372.
- ⁵⁰ Uo. 40. §
- ⁵¹ Uo. 9. §
- ⁵² Uo. 49–51. §
- ⁵³ Uo. 84. §
- ⁵⁴ Uo. 72. §
- ⁵⁵ Uo. 22. §
- ⁵⁶ BML – IV. B. 407-4592/1899 feb. 20. – békéscsabai
- ⁵⁷ Uo.; illetve 120.835/1913 belügyminiszteri rendelet. in: Schreiber i. m. 67–70.
- ⁵⁸ Gyula r. t. város összesített szabályrendeletei. 1900. II. köt. 59–72.
- ⁵⁹ Güntner i. m.
- ⁶⁰ Szeged 1881-ben alkotott kéjelgési szabályrendeletet, Kecskemét szintén, Güntner Péter szerint Sopron is a 80-as években kezdte regulálni a prostitúciót.
- ⁶¹ Lásd a 33., 38. és 58. jegyzet.
- ⁶² Gyula r. t. város Szabályrendelete a kéjelgési ügyről 1899. 17. és 4. § (lásd 58. jegyzet).
- ⁶³ Uo. 31–32. §
- ⁶⁴ A „regulázó gondoskodás” Gyóni Gábor kifejezése.
- ⁶⁵ Kovács István beszéde 1879. december 27-én, in: Léderer i. m. 318.
- ⁶⁶ Lásd 57. jegyzet.
- ⁶⁷ BML – Gyula város közgyűlési jegyzőkönyve (V. B. 171) – 1913. november 27.
- ⁶⁸ Uo. Gyula város „Kéjelgési ügyre” vonatkozó szabályrendelete 1913. 11. § és 1. §
- ⁶⁹ Uo. a rendelet függeléke.

VÁZSONYI OTTÓ

Koppány, „a lázadó pogány” (1. rész)**I. Előszó**

Egy Koppánnyal kapcsolatos téma mindig nagyon időszerű, hiszen szoros kapcsolatban áll az ezeréves magyar államiság megszületésével. A téma magában hordoz számtalan nyitott, a kutatás által eddig megnyugtatóan meg nem válaszolt kérdést. A ma embere számára az ezer esztendővel ezelőtti veszprémi csata éles korszakhatárrá vált. A pogány múlt és a keresztény jövő összeecsapásából az ifjú István, mint a kereszténység zászlóvivője került ki győztesen. Az ütközetben a tét látszólag az örökösödés kérdése volt, valójában az ország jövőjéről volt szó. Az írott források szerint két karizmatikus vezető körül alakult ki a két egymással szemben álló tábor. Koppány, a pusztai nagyúr, a pogány vezér, mint az ősi értékek és a múlt dicsőségét megtartani akaró vezéregyéniség jelenik meg a forrásokban. István pedig, mint aki az apja örökségét mindenáron tovább vinni akaró, a kor szavára hallgató és azt meg is értő ifjú fejedelem lép fel a politikai küzdőtérré.

Koppány, a felkelés központi alakja holtan maradt a csataterén. Halála a kegyetlen megtorlás által a későbbi korok számára egyszersmind jelképpé is vált. Felvetődik azonban a kérdés, vajon helyes volt-e az a kép, amit kialakítottak róla az évszázadok során? Mennyire hiteles az írott forrásokon keresztül megmutatkozó kép? Hős volt-e, vagy sem? Pogány vagy keresztény? Milyenek lehettek a valódi szándékai a felkelés kirobbantásakor? A régi rend védelme vagy reform, de másképpen? A krónikák által „véres kezűnek” titulált Géza vajon miért nem számolt le vele már korábban? Amilyen homályosak ezek a kérdések Koppány személyével kapcsolatban, annyira rejtélyes a halála is. István felnégyeltette. Kézenfekvő a kérdés, vajon miért? Mi lehetett az oka amiért olyan büntetésben részesült, mely a magyar kora-középkori történelem folyamán szinte teljesen egyedülálló volt?

A válaszokkal a kutatás adós mind a mai napig, és valószínű, hogy biztos álláspontot nem is tud kialakítani. Amit azonban a kutatás mégis megtehet, hogy a források segítségével bemutassa a 997-es esztendőt és az ahhoz vezető út lehetséges állomásait. A témával kapcsolatban a közelmúltban nem került napvilágra semmi új forrás, adat vagy tény. Mégis úgy látom, hogy a meglévő ismeretek újbóli átgondolásával lehetséges a Koppánnyal kapcsolatos egyes kérdésekre megnyugtatóbb választ találni.

Tanulmányomban a fő hangsúlyt Koppány kivégzésére szeretném helyezni, ennek a magyar történelemben szinte kurióznak számító kivégzési módnak az okát szeretném megfejtetni. Szükséges azonban megjegyezni azt is, hogy a tanulmány – szinte kikerülhetetlenül – legalább annyira szól Szent István királyról, mint Koppány vezérről. Hiszen számos kérdés merül fel erről az oldalról is, főleg ha szent királyunk további tevékenységét is figyelembe vesszük. Ugyanis Koppánnyal ellentétben Gyulát nem végeztette ki, és Ajtonyt a győzelmes csata után nem négyeltette fel. Vajon miért? Ezek után jogosan merül fel: teljességgel hinni lehet-e a krónikáknak Szent István és Koppány viszonyának ábrázolásánál?

Mindez felmerül abban, aki megpróbálja megérteni az első ezredforduló előtti időszakot. Rengeteg a bizonytalan, meg nem válaszolt kérdés, és tudom, hogy sok mindenre nem is lehet megnyugtató választ adni, mert a források szűkössége nem ad rá lehetőséget. A téma

jelentőségét azonban nem kell hangsúlyozni, hiszen köztudott, hogy a keresztény állam megalapítása felé elindult Istvánnak ez volt az első komoly akadály, amivel rögtön apja örökének átvétele után meg kellett küzdenie.

II.1 Koppány személye a történeti szakirodalomban

A múlt század végétől folyamatosan jelentek meg művek Szent István uralkodásáról és tevékenységéről. Aki azonban Koppányról akart többet megtudni, nem dúsálhatott a sok olvasnivalóban. A nagy összefoglaló munkák írói, mint pl. Marczali Henrik, Pauler Gyula, Hóman Bálint, Molnár Erik, Györffy György, Kristó Gyula mindannyian kitérnek a felkelés eseményeire és annak fontosságára. Önálló munkában azonban mostanáig elég kevesen foglalkoztak a somogyi vezérrel. A század elején Balogh Albin, Karácsonyi János, majd Ferdinandy Mihály is írt egy-egy rövidebb tanulmányt.¹ Később 1970-ben Györffy György szentelt a témának egy nagyobb lélegzetű cikket.² 1982-ben pedig Kristó Gyula foglalkozott a Koppánnyal kapcsolatos kérdésekkel.³ Legújabban Magyar Zoltán írt Koppány címmel könyvet a lázadó vezérről.⁴ Így nem lehet azt állítani, hogy bőséges irodalommal rendelkezne a téma. Főleg a Szent Istvánnal foglalkozó szakirodalom áttanulmányozásával lehet megismerni a felkeléssel kapcsolatos eseményeket, illetve a hozzá kapcsolódó történeteket.

Mindezek ellenére Koppány személye a hétköznapi ember tudatában töretlenül jelen van, és benne él történelmi ismereteiben. Korszakonként természetesen mindig más-más megítélés alá esett a személye, a történészek pedig szintén mást és mást próbáltak láttatni személyében és a felkelésben.

Pauler Gyula a múlt század végén kiadott két kötetes *Magyarország történetében* Koppányt mint a pogány önérzetükben megsértett magyarok vezérét jelenítette meg a keresztény és reformer Szent Istvánnal szemben.⁵ Deér József a század harmincas éveiben már kiemelte a pogányság mellett Koppány politikai indítékait is, mely szerint az új politikai eszméket követő és a törzsszervezet létrejele törfő fejedeleme ellen lépett fel.⁶ Hóman Bálint Koppányt és mellette Gyulát is a régi rend elkötelezett híveinek mutatta be, akik mint a gyula és a karkhán cím viselői ugyanolyan ranggal bírtak, mint Géza, és akik az addig megőrzött hatalmuk védelmében indították meg harcaikat.⁷ A második világháború után a marxista történeti iskola felfogásában a felkelés arculata is megváltozott. Molnár Erik 1949-ben kiadott munkájában így összegezte a Koppány és Szent István közt lezajlott ütközetet: „A Koppánnyal vívott háborút, amely Szent István részére az egész Dunántúlt biztosította, hatalmi alapot teremtve a keleti részek törzsfőinek legyőzésére Szent Istvánnak a német lovagok nyerték meg.... A német feudalizmus, amely a magyar törzsfőnököket Németországból kiverte, utánuk nyomult Magyarországra és itt döntő tényezője lett annak a harcnak, amely megsemmisülésükre, s ezzel a magyarság nemzeti szervezeteinek összeomlására vezetett.”⁸ Bónis Györgynél pár évvel később már feltűnt a felkelés okaként Koppány Árpád-házi származása és ennek jogán az uralom megszerzése. Majd felvetette, hogy Koppány is talán egy törzseket egyesítő programot akart véghezvinni, csak mindezt feudalizmus és kereszténység nélkül.⁹ Árnyaltabban fogalmazott a nyolcvanas években megjelent tíz kötetes összefoglaló Magyarország története. Az eseményt Koppány Géza általi elszigeteléséből való kitörésnek és a hatalom megragadásának ítéli meg a mű.¹⁰ Az 1994-ben kiadott Pannon Enciklopédia, amely a rendszerváltás után korszerűbb nézőpontban mutatta be a magyar történelmet, új megközelítésben vizsgálta a 997-ben lezajlott eseményt. Eszerint itt

az Árpádok eredeti öröklési sorrendjéhez való visszatérési kísérletről van szó, amelynek gyakorlatával már Taksony vezér felhagyott. A felkelés kapcsán pedig a következő megállapítást tette: „Koppány küzdelme mindenk előtt az Árpád-törzsen belüli hatalmi harc volt, melynek a Kárpát-medence egészét érintő Szent István-i államszervezéssel való kapcsolata csak áttételesnek tekinthető.”¹¹ Mint az előzőekben már utaltam rá, legfrissebben Magyar Zoltán foglalkozott a 997-es eseménnyel.¹² Véleményében nagy hangsúlyt kapott a hatalomért folytatott harc mellett a családon belüli örökösödésnek a kérdése. Végso következtetésként a felkelést történelmi zsákutcának minősítette, amely azért, hogy elbukott, elősegítette a magyarság fennmaradását a Kárpát-medencében.¹³

II. Előzmények

II.1. A magyarság és a kereszténység Géza nagyfejedelem koráig

A 997-es felkelés eseményeit, szereplőit és annak végkifejletét nem lehet történelmi előzményeitől megfosztva vizsgálni. A tárgyalt időszak az utolsó pillanata annak a régóta tartó folyamatnak, melyben a törzsek vezetői az egymással való rivalizálás során egymás ellenében a hegemonia megteremtésére törekedtek. Azok a törzsfők, akik a saját hatalmuk kiterjesztését szerették volna a Kárpát-medence egészére, rájöttek, hogy mindezt csak akkor valósíthatják meg, ha ideológiai váltást is véghezvisznek. Ez történt Bulcsú, Gyula, majd Géza esetében is. A teljes hegemonia kiépítése csak a kereszténység elterjedésével illetve elterjesztésével mehetett végbe.

A korszak legfontosabb eseménye a kereszténység teljes kiterjedése volt a kelet-közép európai régióban. Ez volt az az újdonság, az a plusz, melynek segítségével bármelyik hatalmi

koncentráció megvalósíthatta volna a központosított hatalmat. Világosan látható, hogy a kereszténység elterjesztése és elterjedése szorosan összefonódott a központi hatalom megteremtésével. Mindez nagyon fontos a felkelés megítélése szempontjából is. Ellentétben Dümmerth Dezső megállapításával, miszerint: „Tévedés volna azt hinni, hogy a legendákban és a krónikákban sokat emlegetett 'pogány ellenállás' legmélyebb oka a keresztény hit tantételei elleni heves ellenszenv volt. Első mozgatója a gyűlölet volt, a kereszténység terjesztésének címén az országba özönlő idegenek ellen.”¹⁴ A véleményem az, hogy a fő hangsúlyt a központi hatalom igénylői, támogatói illetve ellenzői közötti ellentétre kell helyezni.

Azok, akik nem akartak egy erős központi hatalom szolgálatába állni, nem maradt más lehetőségük, mint hogy fegyverrel próbálják megőrizni szabadságukat. A későbbi források – mint az akkor már győztes fél – propagandájának szó-

ISTVÁN APJA, GÉZA FEJEDELEM A KÉPES
KRÓNIKA EGYIK MINIATÚRÁJÁN

csövei mindezt így fogalmazták meg: „*De minden jónak az ellensége, az irigységgel és gonosszággal teljes ördög, hogy Krisztus apródjának szent szándékát szétzilálja, belháborút támasztott ellene, az ő sugallatára vonakodott a pogány nép nyakát a keresztény hit igájába hajtani, s azon mesterkedett, hogy főembereivel együtt kivonja magát uralma alól.*”¹⁵ A Szent István nagyobbik legendájából vett részlet jól példázza a fenti megállapításokat. Mindazok, akik nem hajlandók igába hajtani a fejüket, azok az ördög szolgái, tehát pogányok, akik ellenségei az igaz hitnek, vagyis az ezt képviselő nagyfejedelmi hatalomnak. A forrásnak így máris sikerül két táborra osztani a feleket. A jók, akik elismerik „Krisztus apródjának szándékát”, tehát akik alávetik magukat a központi hatalomnak és a kereszténységnek. A rosszak, akik minderre nem hajlandók. Jogosan merül fel a kérdés, hogy azok, akik ellenálltak a központosítási törekvésnek, valóban pogányok voltak-e, vagy esetleg már számukra sem volt ismeretlen a kereszténység. Ahhoz, hogy válaszolni lehessen, két részre kell bontani a kérdést. Először meg kell vizsgálni azt, hogy a magyarság korábbi szállásterületein mennyire tudott megismerni a kereszténységgel. Másodszor vizsgálat alá kell venni Pannónia területét, szűkebben pedig a zalai, somogyi, baranyai területeket, hogy ott mennyire volt elterjedt a kereszténység a honfoglalás idejében.

II.1.a A magyarság és a kereszténység a keleti területeken

A magyar nép több évszázados délkelet-európai tartózkodás után az arab–perzsa, bizánci és judaista kultúrkörök közvetlen szomszédságából érkezett Levédián és Etelközön át a Duna–Tisza vidékére. A főbb monoteista irányzatok ismertek kellett hogy legyenek mind a vezetőik, mind a köznép körében. Bizonyára meglátták előnyeiket a magyar vezetők is egy monoteista vallás felvételének, csakúgy, mint a kazárok. Egy ilyen átállás azonban nem egyszerű elhatározáson múlt, hiszen ez egy új társadalmi és politikai rendszerre való átállást is igényelt volna.

ISTVÁN ÉS GIZELLA ELJEGYZÉSE

(XVII. SZÁZADI FESTMÉNY, SCHEYERNI BENCÉS APÁTSÁG HERCEGI KÁPOLNÁJA, 1624–1625)

A görög nyelvű írásos forrásokban azonban nyoma maradt annak, hogy a konstantinápolyi pátriárka a krími gót metropolita fennhatósága alatt a VIII. században már három püspökséget szervezett a magyar szállásterületek közvetlen közelében.¹⁶ Moravcsik Gyula kutatásai bebizonyították, hogy a három felállított püspökség térítőpüspökségként funkcionált, és az itt élő kazárok illetve onogur-magyarok közt térítő tevékenységet folytattak.¹⁷ Véleménye szerint, ha nem is a magyarság egészére, de bizonyos elemekre sokkal intenzívebb volt a bizánci kisugárzás, mint azt gondolni lehet.¹⁸ Emellett Koszta László felvetette azt az elgondolást is, hogy mikor a kazárok áttértek a zsidózó vallásra, akkor esetlegesen a magyarok egyes elemei is felvették ezt a hitet.¹⁹ Ez utóbbi elgondolás azonban nincs kellőképpen bizonyítva.

A magyarság és a kereszténység kapcsolatáról azonban nemcsak a görög forrásokban maradtak fenn híradások. Legrészletesebben a két nagyhirű szláv szerzetes, Cirill és Metód életéről szóló szláv nyelvű, ún. Pannóniai legendákból lehet megtudni értékes információkat. Az első Kherzon város 861-es ostromának idejéből ismert. Az ostromló csapat vezérét az ekkor ezen a térségen átutazó Cirill a város lakói iránt emberségre bírta és megígértette vele, hogy felveszi a keresztiséget.²⁰ A következő nevezetes találkozás az apostolok és a magyarok között 881-ből ismert. Erre már valahol az Al-Duna vidékén került sor. A forrás a következő módon őrítte meg az eseményt: *„Midőn az ugor király a dunai részekre érkezett, látni akarta őt (Metódot). ...És elbeszélgetvén vele (Metóddal) úgy, ahogy két ilyen férfiúnak társalogni illik, megkezdvelte, megcsókolván és nagy ajándékkal (elhalmozván) elbocsátotta ezt mondván neki: Emlékezz meg rólam tisztelendő atyám, szent imáidban mindenkor!”*²¹ Az idézett források alátámasztják azt a megállapítást, hogy a bizánci egyház térítő tevékenysége valóban elérte és aktívan jelen is volt a magyarság szállásterületein. Mindezek természetesen nem adnak okot az általánosításra. Még annak ellenére sem, hogy az írott források mellett tárgyi bizonyítékok, régészeti leletek is azt mutatják, hogy élő kapcsolata volt a magyarságnak a kereszténységgel. Erre utal a híres bezdédi tarsolylemez, valamint a sírokban talált öntött bronz és lemez kereszték.²² Mindezek ellenére sem lehet teljes biztonsággal kijelenteni, hogy a honfoglaló törzsek és a kereszténység közt szoros kapcsolat alakult volna ki. Általános képet a magyarság egészére a következőképpen lehet megadni: a magyarság keleti tartózkodása során mind Levédiában, mind Etelközben érintkezésbe került a kereszténységgel, amely a törzsek között különböző mértékben gyökeret is vert, de mindez nem jelentette a teljes népeségben való elterjedését.

II.1.b A kereszténység a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt

Az előzőekben feltett kérdés második felére áttérve szinténkülönbségeket lehet megállapítani. Először is a kereszténység jelenlétét kell megnézni Pannónia területén a X. század közepéig. Majd külön kell vizsgálni a kereszténység térnyerését és jelenlétét a 960-as évektől Géza fejedelem alatt megindult térítéseken keresztül egészen 997-ig.

A kereszténység Pannóniában már a IV. századtól folyamatosan jelen volt. A korai időszakban az írott források hiányában a kutatás főleg a tárgyi leletekre tud támaszkodni. A régészet a feltárt tárgyi bizonyítékok alapján amellől foglalt állást, hogy a kereszténység a Kr.u. IV. századtól a honfoglalásig folyamatosan jelen volt a Kárpát-medencében.²³ Ezt a megállapítást támasztja alá Moravcsik Gyula is. Véleménye szerint: „Egészen a magyarok

bejöveteléig szinte megszakítás nélkül élt a kereszténység.”²⁴ Majd hozzáteszi: „A honfoglaló magyarság nemcsak keletről hozta magával a kereszt ismeretét, hanem a meghódított földön is megtalálta azt, pl. závodi görög feliratos kereszt.”²⁵

Nem célom végigkísérni és bemutatni a kereszténység főbb állomásait egészen a IV. századtól. A téma szempontjából inkább közvetlenül a honfoglalás körüli időszakot szeretném pontosabban feltárni. A vizsgálódást érdemes koncentrálni a Balatontól délre eső területekre. A térség első számú régészeti lelete, amely már az írásos forrásokban is megjelenik: Zalavár. Zalavár a forrásokban világi és egyházi központként szerepel. Története szorosan összefonódik azzal a területtel, melyet később Koppány tartott ellenőrzése alatt. A központ a 840-es években jött létre, mikor is Pribina a Zala mocsaras berkeiből összegyűjtötte a környék szláv lakosságát.²⁶ Pribina felvette a latin keresztiséget, jó viszonyt alakított ki mind a frankokkal, mind a klérussal.²⁷ Ennek eredményeként 850-ben Liupram salzburgi érsek Mária tiszteletére felszentelt egy templomot, amely egyben az erődítmény legfontosabb épülete volt.²⁸ A későbbiekben Szent Adorján és Szent János tiszteletére is szenteltek templomot a falakon belül. Pribina idejében a környéken tizenkilenc templom felszentelésére is sor került.²⁹ Pribina után Kocel került hatalomra. Ő alatta tovább folytatódott a kereszténység térhódítása. 865-ben Adalwin érsek újabb templomokat szentelt fel Kocel területén.³⁰ Mindezekből arra lehet következtetni, hogy Zalavár központtal a térségben sűrű egyházi hálózat jöhetett létre. A *Conversio Bagoariorum et Caranthanorum* alapján Veszprém, Zalabér, Pécs neve nagy valószínűséggel azonosítható, mint olyan hely, ahol templomfelszentelés történt Pribina illetve Kocel uralkodása alatt.³¹ Az a tény pedig, hogy ezekben a városokban templomokat szenteltek fel, arra enged következtetni, hogy ezeken a területeken nem ellenséges, hanem a kereszténységgel lojális népesség lakott.

A pannóniai keresztény térítés azonban csak ezek után kapott igazi lendületet. Kocel 866 őszén fogadta a Szláv Apostolokat, Cirillt és Metódot.³² 869-ben Metódot II. Hadrián pápa kinevezte Sirmium érsekévé, mivel azonban Sirmium bolgár kézen volt, ezért Metód ezek után is Zalavárott tartotta fenn központi szálláshelyét.³³ A frank egyházi vezetők azonban a szláv liturgia miatt a számukra nem elfogadható Metódot 873-ra Moráviába szorítják ki, vele együtt 876 körülre a szláv liturgia is kiszorul a térségből.³⁴ Helyüket a frankok veszik át. 876 után Arnulf frank herceg lett Pannónia ura, és a régészet tanulsága szerint ő is Zalavárott rendezte be udvartartását.³⁵ Az a tény pedig, hogy 896-ban való távozásakor Braszlavra bízta Mocsárvár és Pannónia védelmét, azt engedi sejtetni, hogy egy működő rendszert hagyott maga után.³⁶

II.1.c Térítések megindulása a magyarság körében

A X. század közepétől megindultak mind keletről, mind nyugatról a térítési akciók. Az első kézzel fogható kapcsolat a bizánci egyházzal jött létre. 948-ban Bulcsú karkha és Tormás herceg Konstantinápolyban magára vette a kereszt jelét, mindkettő keresztapja Bíborbanszületett Konstantin lett.³⁷ 953-ban az erdélyi gyula járult Bizáncban a keresztelő mendencéhez. Hazaérkezésekor térítőpüspököt is hozott magával, név szerint Hierotheoszt.³⁸ Máig fennmaradt két pecsét Theofülaktosz és Antoniosz nevével, melyben mindkét személyt Turkia püspökeként jelölik meg.³⁹ A források szerint bevett szokás volt, hogy az előkelő barbár fejedelmek megkeresztelkedésük után papokat vittek a hazájukba további missziós

tevékenység céljából.⁴⁰ Mindezek ismeretében feltételezhető, hogy görög püspökök aktívan láttak hozzá a térítéshez, főleg Bulcsú, Tormás és a gyula területén, vagyis a mai Baranya, Tolna, Somogy területén illetve a Maros vidékén.

A nyugati egyház, ha egy kis fáziskéséssel is, szintén felújította missziós tevékenységét a térségben. Róma már 962-től komoly lépésekre szánta el magát a Kárpát-medencében való térítések érdekében.⁴¹ A két egyházi központ, Róma és Bizánc között versengés indult. Mivel a keleti és nyugati egyház érdekszférái ebben az időben még nem határolódtak el egymástól olyan élesen, mint a későbbiekben, így az is előfordulhatott, hogy a térítések közben – Querfurti Bruno tudósítása szerint – a római egyház térítői még Kijevbe is eljutottak.⁴² A két egyház találkozásának és harcának az igazi színtere azonban mindvégig a Balkán és a Kárpát-medence maradt.⁴³ Végül, főleg a politikai helyzet miatt, Géza döntése nyomán a latin kereszténység és Róma került ki győztesen a párviadalból a Kárpát-medencében.⁴⁴ Géza nyugat felé fordulását követően nagy intenzitással indult meg a latin kereszténységet hirdetők beáramlása a magyar szállásterületekre. Először Prunwald (Bruno) Sankt Gallen-i szerzetes érkezett az országba. Működésének eredményességéről több forrás is hírt ad. Erre bizonyíték a Györffy György által feltérképezett Szent Gál egyházak az Árpádok területén.⁴⁵ Prunwald működéséről szól Pilgrim passauai püspök pápához írt levele is, melyben ötezer magyar előkelő megtérítéséről számolt be.⁴⁶ A politika újfent beleszólt a missziós tevékenységbe. A birodalmi egyház püspökségei között (Passau, Salzburg, Mainz) óriási vetélkedés kezdődött. A kérdés az volt, hogy ki szerzi meg magyarországi térítések folytán a későbbiekben a terület feletti irányítás jogát.⁴⁷ A térítés itt megtorpant és hullámzó intenzitással folyt tovább, két csúcspontja 982 és 994 volt, amikor Szent Adalbert és tanítványai Magyarországon tevékenykedtek.⁴⁸ Géza nyugat felé fordulásával a Kárpát-medence kereszténységében fordulat vette kezdetét. Szemben az eddigi térítési folyamatokkal, 972 után megindult az ekkor már egyre erősebb nagyfejedelmi hatalom által is támogatott missziós tevékenység.

A tisztább kép megrajzolásának érdekében kitérek arra is, hogy Géza nagyfejedelem hogy viszonyult a kereszténységhez.

Géza 970–971-ben került hatalomra, apját Taksony nagyfejedelmet követve. Szakítva apja defenzív elzárkózási politikájával, a mindinkább veszélyessé váló német és bizánci kiegyezés hatására nyugat felé nyitotta meg a diplomáciai csatornákat. Ennek leglátványosabb jele a 973-as quedlinburgi követjárás volt. Politikájának legfontosabb jellemzője a szomszédos birodalmakkal való helyzet konszolidálása volt. Ennek érdekében vállalta a latin kereszténység terjesztésének elősegítését is. Ezzel párhuzamosan pedig az Árpádok törzsi területeit is folyamatosan növelte, amire 955 és 967 után meg volt a lehetősége. A nagyfejedelem korának legnagyobb politikusa volt, aki hajlandó volt saját meggyőződésével ellentétben is a magyarságot azon az úton elindítani, aminek eredményeképpen az ezredfordulón független államként lépett az európai színpadra. Géza kereszténységhez való viszonyát a legtalálhatóbban Thietmar merseburgi püspök feljegyzése világítja meg: „Gézát egyszer kérdőre vonta püspöke, hogy az Igaz Istenen kívül miért tiszteli áldozatokkal a pogány isteneket is. A fejedelem önérzetesen azt válaszolta, hogy elég gazdagnak és hatalmasnak érzi magát arra, hogy ezeknek is adhasson ajándékot.”⁴⁹ Thietmar egy másik feljegyzése nagyon pontosan mutatja be azt a Gézát, aki a jelenen túl a jövő felé is nézett: „(Géza) Midőn kereszténnyé lett, e vallás megszilárdítása érdekében az ellenszegülő alattvalóival szemben kegyetlen megtorlást alkalmazott és az ősi gonoszságot az Isten iránti szeretetből felbuzdulva kiirtotta.”⁵⁰

Visszatérve a kiinduló kérdésre, miszerint azok, akik István nagyobbik legendájában a kereszténység ellenségeként jelentek meg, valóban egyértelműen pogányok voltak-e, az előzőeket összefoglalva a következőket lehet mondani. Az ország lakóinak jelentékeny része már ismerte a kereszténységet mielőtt Géza megnyitotta volna a kapukat a nyugati térítés előtt. A honfoglalás után a keresztény hatások intenzitása az új hazában csak fokozódott, és a IX–X. század folyamán mind a hit, mind az egyházi szervezet jelentékeny mértékben megszilárdult. A megerősödést komoly mértékben elősegítette a keleti és nyugati egyházak térítésén kívül a Kárpát-medencében talált szláv népesség és más néptörzsek, valamint a nyugati és a keleti kalandozó hadjáratok során az országba bekerült hadifoglyok.

A X. század utolsó harmadában megindult missziók voltak az utolsó nagy hullámai a térítéseknek. Az ekkor még látszólag egyetemes kereszténységen belül a Kárpát-medence területén a római központú latin kereszténység vált győztesé. Ezt segítette az országon belül a nagyfejedelmi politika is. Természetesen az, hogy az egész országban teljesen elfogadottá váljon az új vallás, nem ment egyik napról a másikra. Az azonban biztosnak mondható, hogy a kereszténység jelen volt a mindennapi életben, és egyre inkább tért hódított. Azt pedig, hogy mindez nem ment zökkenőmentesen és minden átmenet nélkül, jól példázza Querfurti Bruno egyik megállapítása: „... *de ez a pogánysággal megfertőződött vallás megzavarosodott és a lanyha megfélemlített kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál.*”⁵¹ Mind ezt összevetve a Koppány felkeléséről szóló más forrásokkal, megállapítható, hogy a krónikák és más elbeszélő források eltúlozzák a két szembenálló fél közti ideológiai különbségeket. Így a 997-es ütközet kapcsán egy árnyaltabb képet kell mindarról kialakítani, amit az írásos forrásokból meg lehet tudni, és amiben a fentiekben leírtakat sem lehet szem elől téveszteni.

II.1.d Koppány és a kereszténység

A középkori írásos források közül sem a Képes Krónika, sem Kézai Simon műve illetve Thuróczy János, de még a pannonhalmi alapítólevél sem állítja egy szóval sem, hogy Koppány pogány lett volna.⁵² A pogánysággal való azonosítása csak a legendákban fordul elő. Azonban Szent István kislegendájában, nagylegendájában valamint a Hartvik legendában sem szerepel a „paganus” jelző, csupán indirekt utalásokat tartalmaznak.⁵³ Az a tény, hogy csak a legendákban találni Koppánnyal kapcsolatban pogányságra utaló kitélt, ráirányítja a figyelmet más elbeszélő forrásokra. A legendák elsődleges célja István dicsőségének és szentségének bizonyítása. A krónikaírók előre meghatározott koncepcióval láttak hozzá műveik megalkotásához. Minden tehetségükkel azt a célt szolgálták, hogy a szent királyt a lehető legtökéletesebbnek ábrázolják. Ennek érdekében semmitől sem riadtak vissza a nagy király jóságának, tisztaságának kidomborítása érdekében igyekeztek, mindent és mindenkit sötétebb színben lefesteni, hogy ezáltal még inkább felmagasztalják Szent Istvánt.

Az írott forrásokat vizsgálva nem lehet egyértelműen eldönteni Koppány keresztény vagy pogány voltát. Direkt módon semmi utalást nem találni arra nézve, hogy Koppány valóban keresztény lett volna. Más források részletes vizsgálata esetén azonban felmerül a kérdés, vajon pogány maradhatott-e Koppány az őt körülvevő politikai légkörben? Az előzőekben már volt arról szó, hogy a keresztény térítés mekkora teret nyert a Kárpát-medence nyugati területein. Ha egyértelműen Koppány személyes kereszténységét szeretnénk kideríteni, akkor mindenekelőtt Pilgrim passauai püspök a pápának írt jelentését kell megvizsgálni, melyben beszámol arról a tényről, hogy rövid idő alatt ötezer előkelő magyar

– férfi és nő – vette fel a keresztiséget. A vizsgálat szempontjából a fő hangsúlyt az előkelők kifejezésre kell tenni. A kutatás ehhez az eseményhez köti Géza nagyfejedelem megkeresztelkedését is. A nagyfejedelem kötelezővé tette a közvetlen környezetének és a neki szolgálóknak is a kereszténység felvételét. Fel kell tenni a kérdést, vajon pont az Árpádok rangidős hercege ne vállalta volna fel a keresztiséget? Minden bizonnyal neki is meg kellett hajolnia a fejedelem akarata előtt. Feltételezhető, ha Koppány ebben a kérdésben ellenáll Géza nagyfejedelem akaratának, akkor sokkal hamarabb sor kerülhetett volna egy komolyabb fegyveres összetűzésre a két Árpád-házi herceg közt. Mindezt egykorú híradások kétségtelenné teszik, hiszen Géza a keresztény hit terjesztését, ha kellett, fegyveres erővel is támogatta.⁵⁴ Koppány szállásterületével kapcsolatban szintén felmerülhet a kétely, vajon egy pogány herceg megkaphatta volna Somogyországot? A kérdésre olyan válasz is adható, hogy Géza nagyfejedelem így szem előtt tudta tartani a pogány érzelmű és a vele ellentétes nézeteket valló Koppányt. Ha ez így volt, akkor ismét felmerül a kérdés, miért nem számolt le a nagyfejedelem már saját uralkodása alatt Koppánnyal?

Véleményem szerint Koppány kereszténységét támasztja alá az a tény, hogy a somogyi dukátus az ő vezetése alá került. Az irányítása alatt lévő terület pedig erre az időszakra szinte teljes mértékben keresztény befolyás alá került. Valószínűsíteni lehet azt is, hogy Géza nagyfejedelem nem engedi hatalomhoz jutni Koppányt, ha a somogyi területeken a herceg pogány érzelmű társadalmi bázist tudott volna maga mögé felsorakoztatni.

Mindezek alapján komolyan számításba kell venni és valószínűsíteni kell Koppány vezér keresztény voltát és azt, hogy Géza nagyfejedelem országlása alatt a nagyfejedelmi elvárásoknak megfelelő politikát folytatott. Ez a politika pedig a krónikás morzsák alapján Gézánál a következő volt: a törzsi előkelők területi különállásának a letörése a kereszténység terjesztésével párhuzamosan.

III. Az utódlás kérdése

Áttérve a felkelés okainak vizsgálatára, azt kell megnézni, hogy mik voltak a közvetlen kiváltó okai a mozgalomnak. Ennek a kérdésnek a kimerítő megválaszolásához feltétlenül szükséges ismertetni a levirátus és seniorátus ősi intézményeinek működését.

Géza halála után a kijelölt utódjának kemény kihívással kellett szembenéznie. Györffy Györgynek találó az a megállapítása, miszerint Géza nagyfejedelem a fiára „egy véres kézzel összetartott egységet hagyott, amellyel a társadalom jelentős része szemben állt. Nem csoda, hogy mire híre ment a nagyfejedelem halálának, az utódjává jelölt Istvánnak erős ellenzéke támadt, sőt lázadás robbant ki ellene”.⁵⁵ Az utódlás tétje az ország leendő politikai iránya volt. Koppány – mint Hóman Bálint leírta – arra alapozta trónigényét, hogy kétségbe vonta Gézának azt a jogát, hogy idősebb családtaggal szemben saját fiát jelölhesse ki utódává.⁵⁶ Koppány a seniorátus ősi elvére hivatkozva akarta magához ragadni a hatalmat. A régi magyar örökösödési gyakorlatból ugyanis semmiféle fiú-, illetőleg testvér-örökösödési rendszer nem olvasható ki: az adott nemzetség tagjai a közös vér jogán egyenlő eséllyel indultak a hatalom elnyeréséért vívott küzdelemben. A primogenitura, amelynek elvét követve Géza fiát, Istvánt jelölte ki utódjának, csak a XII. század derekától, II. Géza korától kezdve nyert általános elismerést.⁵⁷ Ezidőtájt a nyugat-európai monarchiákban szintén nem létezett semmilyen kizárólagos elv az öröklésre. Franciaország kivételével más királyságokban a XII–XIII. század előtt inkább egymást kiegészítő, mintsem kizáró elvek voltak a primogenitura

és a választás.⁵⁸ Az öröklés Nyugat-Európában is egy nemzetséget állított előtérbe, melynek bármelyik tagja király lehetett. Így az örökség, akárcsak a magyarság körében, a királyi vagy nagyfejedelmi nemzetségből való választást jelentette. Ezzel vált alkalmassá a jelölt, ez szolgáltatta az alapot az idoneitashoz.⁵⁹

A senioratus a keleti társadalmakban elterjedt öröklési rend volt. Eszerint a nemzetség élén mindig a legidősebb vezetésre alkalmas férfi állt, és a vezetés nem apáról fiúra szállt, hanem rendszerint bátyról öccsre vagy unokaöccsre.⁶⁰ Mindez a nomád társadalom és gazdaság sajátosságaival magyarázható. Csak így lehet a fennálló rendet megőrizni.

Nem Géza volt az első, aki szakított a hagyományos öröklési formával. A 955–970 közötti évek nagyfejedelmi méltóságot betöltő Taksony, Géza apja volt az, aki elsőként tért el a korábbi gyakorlattól, és a saját ágának megtartva azt, Gézára ruházta.⁶¹ Géza tehát amikor Istvánt ifjabb fejedelemnek megválasztatta, majd a hatalmat is ráhagyta, az apja által elkezdett politikát folytatta. Tudatosan vállalta az ősi rend megsértését és ezzel – véleményem szerint – az esetleges konfliktusokat is. A nemzetség öröklésből kizárt tagjai természetesen nem egykönnyen fogadták el a helyzetet. Mindennek a konszolidálása érdekében Taksonynak kompromisszumot kellett kötni az akkor nagyfejedelmi hatalomra pályázó Termacsu–Levente ág képviselőjével.⁶² Kristó Gyula szerint ekkor a hatalomra esélyes herceg Koppány apja, Tar Szerénd volt,⁶³ akivel Taksony békés módon rendezte a viszonyát. Ekkor került a Koppány-ág birtokába Somogyország. Ezzel azonban – mint az a későbbiekben ki is derült – a kérdés nem oldódott meg, csak elodázódott és csak 997-ben került pont a konfliktus végére.

A senioratussal együttjáró intézményrendszer a levirátus. A levirátus a pusztai nomád társadalmaknál bevett ősi szokás, melyben a megözvegyült asszonyt elhalt férjének fiútestvére örökölte, akkor is, ha esetleg volt már felesége.⁶⁴ Minderre a nomád életforma miatt volt szükség. Azzal, hogy egy nő egy más nemzetségbeli férfiúhoz ment feleségül, a férje nemzetségének tagja lett. Ha a nő férje halála után vissza akart volna menni a saját nemzetségéhez, akkor ezzel felborította volna a nemzetség kialakult gazdasági és társadalmi rendjét. Mindezzel pedig az adott közösség elemi érdekeit sértette volna.⁶⁵ Nagyon szemléletesen példázta ezt a szokást egy későbbi időkből származó leírás, Plano Carpiní útleírása. A tatár kán udvarában is megforduló szerzetes részletes beszámoló írt a tatárok közti tartózkodásáról. Ő jegyezte fel a következőket: *„Általában minden rokonnal házasságra léphetnek, kivéve anyját, leányt és egyazon anyától született nővért. A csak apától való nőtestvért sőt az apa halála esetén ennek feleségeit is elvehetik; a meghalt fivér feleségét is elveheti a fiatalabb fiú vagy más valaki a fiatalabb rokonság köréből tartozik elvenni...”*⁶⁶ Sőt nemcsak a tatároknál volt ez szokás, hanem e szokást az oroszok között is megpróbálták elterjeszteni: *„András, csernyigovi fejedelem özvegye és András öccse Batu udvarába ment. Itt a kán ráparancsolt a fiúra, hogy édestestvéreinek özvegyét vegye el feleségül, s az asszonyra, hogy menjen hozzá nőül a tatárok szokása szerint.”*⁶⁷ Koppány tehát amikor mint kérő jelent meg Sarolt előtt, a senioratus mellett a levirátus intézményét megtartva akarta saját pozícióját megerősíteni. Az írott forrásokban mindez úgy jelenik meg, hogy Koppány vérfertőző házasságra akart lépni Sarolttal.⁶⁸ Ennél a gondolatnál érdemes egy kis kitérőt tenni Vajay Szabolcs Koppány házasságával kapcsolatos megállapításaira. Álláspontja szerint Géza halálának pillanatában már nem Sarolt volt a nagyfejedelem felesége, hanem a lengyel származású Adelhaid, aki miatt Sarolt visszavonult erdélyi szállásterületeire.⁶⁹ Amikor tehát Géza meghalt, nem Koppány akart Sarolttal házasságra lépni, hanem Sarolt akarta Koppánnyal érvényesíteni a senioratus ősi hagyományát.⁷⁰

A gondolatmenet szerint Sarolt és Koppány együtt irányították volna Szent István ellen a fegyveres felkelést az ősi hagyomány újbóli előtérbe kerülése végett.

Az idézett megállapítások sorában több vitás pont is felmerül. A tudomány jelen ideig nem tudta Adelhaid hercegnő létezését és tevékenységét bizonyítani Magyarországon. Arra sincs semmilyen utalás, hogy Sarolt visszavonult volna erdélyi területeire, viszont annál több a megemlékezés arról, hogy férje mellett aktív irányító szerepet töltött be a politikai életben. Géza politikáját ismerve nem lehet feltételezni, hogy a nagyfejedelem ne lett volna tisztában azokkal a politikai következményekkel, amelyek Sarolt elküldése után következtek volna be. Tisztában kellett lennie azzal, ha Saroltot elküldi, akkor az éppen konszolidált Erdély fordul ellene, és ez számára komoly összetűzés jelenetett volna. Végül érdemes felvetni, hogy ha Sarolt ténylegesen Koppány mellett állt, akkor a dunántúli eseményekkel párhuzamosan miért nem indult el katonai akció Erdély felől is? A felsorolt kételyek alapján, véleményem szerint Vajay Szabolcs eszmefuttatását nem szabad maradéktalanul elfogadni.

Visszatérve a senioratusra, ez a jogszokás teljesen elfogadott volt nemcsak a „pogányok” részéről, hanem az egyház által is, hiszem a levir házasságot csak a IV. lateráni zsinat (1215) tiltotta meg.⁷¹ Így Koppány esetében nem lehet arról beszélni, hogy egy ősi pogány szokást akart újra érvényesíteni, sokkal inkább lehet arról szó, hogy politikájának sikere érdekében ezt az akkor teljesen elfogadott szokást szerette volna érvényesíteni.

IV. Koppány

A kereszténység kapcsán már előkerült a somogyi vezér neve. Személyét érdemes, azonban teljes pontossággal megismerni, mert ezáltal pontosabb képet kaphatunk a vizsgált időszakról.

Koppány származása már régóta vitatott a történelemtudományban. Az, hogy Géza halálakor a nagyfejedelemi székre pályázott és Géza feleségét, Saroltot akarta feleségül venni, vagyis a fentebb említett senioratust és levirátust akarta érvényesíteni, nyilvánvalóvá teszi, hogy Árpád-házi herceg volt. A szakirodalom már számos teóriát dolgozott ki arra, hogy Koppány az igen szerteágazó Árpád-ház mely ágának volt a tagja. Hóman Bálint és vele együtt Ferdinandy Mihály felvetése, miszerint Koppány Árpád második fiának Tarhosnak az unokája, Tar Szerénd fia, Szent István harmadfokú unokatestvére.⁷² Balogh Albin kutatásai során nem vállalkozott Koppány rokonsági fokának pontos meghatározására. Azt azonban határozottan kijelentette, hogy a somogyi vezér az Árpád-ház tagja, aki a gyulával is közeli rokonságban állt.⁷³ Teljesen más álláspontot képviselt Karácsonyi János. Véleménye szerint Tar Szerénd István idősebb unokatestvére, így Koppány is István unokatestvére.⁷⁴ Újabb megoldások természetesen egészen napjainkig születnek. Bakay Kornél Karácsonyi János gondolatmenetét követve dolgozta ki saját hipotézisét. Álláspontja szerint Tar Szerénd nem más, mint Mihály herceg, aki Géza öccse, Taksony vezér kisebbik fia. Az ő gyermeke volt az írásos forrásokban szereplő Vászoly és Szár László. Szár László személye pedig nem mással egyezik, mint magával Koppánnyal. Mindezt a Szerénd és László nevek előtt lévő jelzőknek az egyezésével látta bebizonyíthatónak. Mindkét előnév, a Tar és a Szár is egyaránt kopaszt jelent. A kopasz azonban egyúttal fehérét is jelent, ami viszont méltóságra, a betöltött tisztségre illetve rangra is utal. Mindezen érvek felhasználásával a Koppány és István közti rokonsági fok megállapításánál az unokatesvéri rokonságot látja bebizonyított-nak.⁷⁵ Kutatásai alapján Györfly György az előző megállapítással ellentétes eredményre

jutott. A hercegi területek elhelyezkedésének vizsgálatával, valamint az augsburgi csatát követő helyzet elemzésével a következő megállapítást tette: „A 950-es években az Üllő-ágbeli Lél és Jutas fia Fajs a kalandozások miatt meggyengültek, viszont a Zolta-ágbeli Taksony hadereje érintetlen maradt. Ebből következik, ha Taksony fia Géának potenciális erővel rendelkező riválisa maradt, akkor az csak az Árpád-ház negyedik ágából támadhatott, a Tarhos-ágból.⁷⁶ Kutatásaik alapján többen is megegyező véleményre jutottak Györffy György megállapításával, Magyar Kálmán, Makk Ferenc, Kristó Gyula szintén a Tarhos-ágbeli Tormás leszármazottjának tartja Koppányt.⁷⁷

IV.1. A somogyi dukátus

Az írásos források Koppány szálláshelyeként egyöntetűen Somogyországot tüntetik fel.⁷⁸ Ez a kérdéses időszakban sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint manapság. Déli határa a Balatontól nem a Drávaig húzódott, hanem egészen a Száva vidékéig, Zágrábig elnyúlt.⁷⁹ Területét hatalmas bükk- és tölgyerdők borították, a Balaton egészen Somogyvárig uralta a vidéket. A természeti akadályok miatt szinte áthatolhatatlannak tűnő területen azonban volt egy jelentékeny átvezető út, már a római kortól kezdve. A Mursától (Eszék) kiinduló Sopianae (Pécs) átmenő, Mogentianacbat (Keszthely) érintő, s onnan Scarbantiába (Sopron) végződő út a legrövidebben kötötte össze a keleti és nyugati területeket.⁸⁰ Somogy a honfoglalástól kezdve az Árpádok törzsi területének számított.⁸¹ A 980–990-es évekre Koppány herceg központi területévé vált. Azzal a kérdéssel, hogy a somogyi területek miként kerültek Koppány kezére, a legrészletesebben Györffy György foglalkozott.

Kutatásai alapján a következő álláspontot alakította ki: Géza nagyfejedelem központosító politikáját egyedül nem volt képes véghez vinni. Ahhoz, hogy mind a nyugati, mind a keleti területeket az irányítása alá tudja vonni, szövetségesekre volt szüksége. A legfőbb szövetségesei pedig a testvére, Mihály, valamint Koppány lehettek. Mivel mindketten az uralkodó nemzetség tagjai voltak ennek megfelelően megfelelő nagyságú területtel, dukátussal is rendelkeztek. A dukátus intézményét a magyarság keleti, türk-kazár örökségként hozta magával a Kárpát-medencébe. A rendszer lényege abban állt, hogy a nagyfejedelemnek a fennhatósága alatt lévő területek egy részén a hercegekkel meg kellett osztania uralmát.⁸² A bihari dukátus a helynévi adatok szerint Géza nagyfejedelem kezében volt.⁸³ Mihály, a rangidős herceg talán, de nem biztosan a nyitrai dukátust vezette. A hamar bekövetkezett halála után pedig Géza nagyfejedelem fia, István herceg kapta meg a területet.⁸⁴ A nyugattal való kiegyezés miatt Nyitra ekkorra már kiemelkedő politikai jelentőséggel bírt. Koppány pedig a forgalmi jelentőségét veszített somogyi területeket kapta meg. Így Koppány mellőzve lett a hatalmi szempontokból értékes területekről. Végső értékelésként – Györffy György szerint – Géza nagyfejedelem a somogyi részek átengedésével ki tudta vonni Koppányt a mindennapi hatalmi vetélkedésekből.⁸⁵ Más véleményre helyezkedett a somogyi dukátussal kapcsolatban Kristó Gyula. Véleménye szerint az egész Kárpát-medencére kiterjedő intézményesített dinasztikus országmegosztás gyakorlata csak I. András és Béla herceg közötti osztozkodással indult meg.⁸⁶ A kutató Koppány jelentőségére helyezi a hangsúlyt. A dukátus Koppánynak való juttatásában kényszerlépést lát, amelyben Géza nagyfejedelem megosztásra kényszerült az Árpádok törzsi területén. Véleménye szerint Géza majd később István is szívesen bízott – a későbbi comitatusoknál nagyobb területű – megyéket családtagjaikra, nyilván azért, hogy a családi szálak révén függő emberek megyéjükben szervezzék a

rendet. Így került talán Koppány is Somogy élére.⁸⁷ A dukátus kapcsán érdemes megvizsgálni Györffy Györgynek a Géza és Koppány területe közt fennálló belső határvonalról felállított gondolatmenetét. Álláspontja szerint Géza nagyfejedelem, hogy elszigetelje Koppányt minden külső kapcsolatától, illetve megakadályozza terjeszkedését, kialakított egy határsávot a somogyi dukátus körül. A határsáv különböző törzsek katonaságából, katonai segédnépekből és a főbb közlekedési csomópontokon felállított várakból állt. A nagyfejedelem ezekkel az intézkedésekkel szinte hermetikusan elzárta Koppányt az ország többi területétől, mintegy államot hozott létre az államban.⁸⁸ A kutató szerint így Géza számottevő katonai túlsúlyra tudott szert tenni Koppánnyal szemben. Ezekkel a megállapításokkal azonban több probléma is felmerül. Nincsen megnyugtató forrásbázis a katonáskodó elemeket illetően. A katonai szolgálatot teljesítő falvaknak feltüntetett helységek ugyanis ugyanolyan eloszlásban voltak a későbbiekben királyi, egyházi vagy magánkézen, mint amelyekben a termelőmunkát végzők laktak. Döntő kérdés: ha valóban katonai bázisok lettek volna ezek a települések, akkor Szent István miért ajándékozott el egyszerre kettőt is a Gyula elleni harc előtt? Megválaszolásra vár az a kérdés is, ha valóban létezett Koppány szállásterülete körül egy, a nagyfejedelemi hatalomnak szolgáló katonai népességből álló védelmi vonal, akkor mi módon tudott Koppány áttörni azon a hálón, amely addig biztonságosan megőrizte funkcióját?⁸⁹ Néhányan úgy magyarázzák a történeteket, hogy a Koppány vezette összevont lázadó erők könnyen áttörték „a határőrfalvak” ritkás védelmi hálóját, akik nem tudtak komoly ellenállást kifejteni.⁹⁰ Ha ez így volt, akkor ebben az esetben megint nehezen feloldható kérdésekre kell választ adni. Nevezetesen, mi történt a keleti, déli irányban lévő „határőrfalvakkal”? Volt-e megfelelő mennyiségű harcosa Koppánynak, hiszen minden lehetséges erejére a Veszprém elleni ostromnál volt szüksége? Koppány kemény ellenállással számolhatott Veszprém megtámadásánál, ezért számottevő haderőt nem nélkülözhetett. A „határőrfalvak” fennállásának esetén Koppánynak valamiféle ellenintézkedést kellett volna tenni. Az írott források azonban nem tartalmaznak semmiféle információt, hogy a keleti és déli belső határvonal megmozdult volna Koppány ellen. Koppány Veszprém ellen indított támadását legújabbban Magyar Zoltán Györffy György álláspontjának átvételével kitörésnek minősítette. Szerinte Koppány az összevont erőinek a segítségével áttörte az őrhelyeket, és Kolon váránál sem ütközött komolyabb ellenállásba.⁹¹ Érdemes elgondolkozni ezen a megállapításon. Ha elfogadjuk a belső határvonal meglétét, akkor fel kell tenni a kérdést, hogy miképpen reagáltak a határvonal többi részén elhelyezkedő katonai telephelyek? Megtették-e, azt hogy az otthonuk és Esztergom közé ékelődött Koppány csapatait megkerülve csatlakozzanak az ifjú nagyfejedelemhez, vagy megtámadták a somogyi területeket. Arról sajnos nincsenek értesülések, hogy valóban megtámadták volna a lázadók szállásterületeit. Valószínű azonban, hogy nem történhetett ez meg, mert ha Koppány tisztában volt azzal, ami a környező területekről veszélyeztette, akkor számottevő hátvédet kellett hátrahagynia a saját szállásterületei védelmére. Ez pedig azt jelenti, hogy a katonai akció sikerességét tette volna kockára Koppány, mivel nem tudott volna kellő nagyságú támadó csapatot kiállítani, amely esetlegesen egy várostromot is végre tud hajtani. Abban az esetben azonban, ha a belső elszigeteltség gondolatát elhagyom, a fenti kérdéses hipotézisek is megoldódnak. A későbbiekben a földrajzi fekvésről szólva be fogom mutatni, hogy Somogy, melyet Koppány megkapott, nem volt értéktelen terület. Ellenkezőleg a fekvéséből adódólag Bizánc és Nyugat-Európa felé is nagy jelentőséggel bírt. Továbbá Thietmar merseburgi érsek híradásából kiindulva: „(Géza) az ellenszegülő alattvalóival szemben kegyetlen megtorlást alkalmazott.”⁹²

Nem valószínű, hogy Géza egy ellentétes viszonyt nem rendezett volna a fentebb leírt módszerrel. A józan észnek ellentmondó cselekedet lett volna, hogy Istvánra hagyott volna egy súlyos problémát, amelynek megoldatlansága esetleg egész művét és fia uralkodását döntötte volna le. Ezekről sajnos semmilyen forrás nem ad információkat, mégis azokból az információmorzsákból, amik rendelkezésre állnak, feltételezhető, hogy az Árpádok két rangidős tagja közt rendezett viszony uralkodott.

(Folytatása következik)

Jegyzetek

- ¹ BALOGH ALBIN: Egy-két szó a Koppány-féle lázadásról. *Katholikus Szemle* 27. évf. 1913. 844–850.; KARÁCSONYI JÁNOS: Még egy szó Koppány lázadásáról. *Katholikus Szemle* 27. évf. 1913. 1064–1068.; FERDINANDY MIHÁLY: A lázadó Koppány. *Magyar Szemle* 1938. 244–253.
- ² GYÖRFFY GYÖRGY: Koppány lázadása. In: *Somogy megyei levéltári évkönyv*. Kaposvár, 1970. 7–21.
- ³ KRISTÓ GYULA: Koppány felnégyelése. *Századok* 116. (1982.) 959–968. vagy In: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983. 77–93.
- ⁴ MAGYAR ZOLTÁN: *Koppány*. Budapest, 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- ⁵ PAULER GYULA: *A Magyar Nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Reprint. Budapest, 1989. Tomus I. 26.
- ⁶ DEÉR JÓZSEF: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Reprint. Budapest, 1993. 91.
- ⁷ HÓMAN BALINT: *Szt. István*. Budapest, 1938. 105.
- ⁸ MOLNÁR ERIK: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. Budapest, 1949. I. 122.
- ⁹ BÓNIS GYÖRGY: *István király*. Budapest, 1956. 42.
- ¹⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: Az államalapítás. In: Székely György (főszerk.): *Magyarország története 1242-ig*. Budapest, 1987. 749. 2. változatlan kiadás.
- ¹¹ ZSOLDOS ATTILA: Szent István az államalapító. In: Kuczka Péter (főszerk.): *Pannon Enciklopédia. A magyarság története*. Budapest, 1994. 26.
- ¹² MAGYAR ZOLTÁN: *Koppány*. Budapest, 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- ¹³ MAGYAR ZOLTÁN: *Koppány*. Budapest, 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó. 60.
- ¹⁴ DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, 1980, Panoráma Kiadó. 128.
- ¹⁵ ÉRSZEGI GÉZA (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1987. 25.; a szöveg kritikai kiadása szerint *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery, Budapestini, 1937–38. (továbbiakban SRH) II. 381. „Sed adversarius totius bonitatis, invidie plenus et malitia diabolus, ut sanctum Christi tyronis propositum disturbaret, intestina contra eum bella commovit, quoniam eius instinctu plebs gentilis christiane fidei iugo colla submittere rennuens.”
- ¹⁶ HÓMAN BALINT: *Szent István*. 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 48.
- ¹⁷ MORAVCSIK GYULA: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: Scrédi Jusztinian (szerk.): *Szent István emlékkönyv*. Budapest, 1938. (továbbiakban SzIE) 77.
- ¹⁸ Uo. 85.
- ¹⁹ KOSZTA LÁSZLÓ: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon In: *Az Államalapító*. Budapest, 1988, Zrínyi Kiadó. 156.
- ²⁰ PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *A Magyar Honfoglalás Kútfoi*. Reprint. Budapest, 1993. (továbbiakban MHK) 353. ill. Konstantin-legenda In: Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szeged, 1996. 160.

- ²¹ MHK. 354–355. ill. Metód-legenda. In: *A honfoglaláskor írott forrásai* 161.; lásd még: KIRÁLY PÉTER: A Konstantin- és Metód-legenda magyar részei. In: *A honfoglalásról sok szemmel*. II.köt. A honfoglalás írott forrásai. Budapest, 1996. 113–118.
- ²² RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1996. 288.
- ²³ TÓTH ENDRE: Kereszténység a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében. In: Veszprémy László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, 1996. 147.
- ²⁴ MORAVCSIK GYULA: Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In: *SzIE*. Budapest, 1938. I. köt. 389.
- ²⁵ Uo. 390.
- ²⁶ H. TÓTH IMRE: *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budapest, 1981, Magvető Kiadó. /Gyorsuló idő./ 112.
- ²⁷ Uo. 113.
- ²⁸ Conversio Bagoarium et Caranthanorum 13 caput: Anno igitur DCCCLXV. venerabilis archiepiscopus Iuvavensium Adalwinus notivitatem Christi celebravit, in castro Chezilonis noviter Morsapure vocata, quod illi successit moriente patre suo Priwina quem Maravi occiderunt. In: Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Metem könyvek 11. Budapest, 1996. 49.
- ²⁹ H. Tóth : i. m.: 113.
- ³⁰ Uo. 114.
- ³¹ H. TÓTH IMRE: A magyarok és a szlávok a 9–11. században. In: *Árpád előtt és után*. 77.
- ³² Lásd a 26. jegyzet, 119.
- ³³ Uo. 145.
- ³⁴ Uo. 150.
- ³⁵ Cs. SÓS ÁGNES: Zalavár az újabb ásatások tükrében. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. Budapest, 1994. 89.
- ³⁶ Boba Imre: i. m. 70.
- ³⁷ Györffy György: István király és műve. Budapest, 1983. Gondolat Kiadó. 47.
- ³⁸ Uo. 47.
- ³⁹ Uo. 47.
- ⁴⁰ MORAVCSIK GYULA: Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In: *SzIE*. Budapest, 1938. I. köt. 399.
- ⁴¹ PÜSPÖKI N. PÉTER: Szt. István egyházszervezete. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Szt. István és kora*. Budapest, 1986. 68.
- ⁴² MARTHA F. FONT: On the Question of European Regions from Eleventh Through the Thirteenth Centuries. In: *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis*. Pécs, 1992. 173.
- ⁴³ Uo. 172.
- ⁴⁴ J. P. RIPOCHE: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. *Századok*, 1977. 85.
- ⁴⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 73.
- ⁴⁶ KOSZTA LÁSZLÓ: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 156.
- ⁴⁷ MAKK FERENC: *A királyság első százada*. Budapest, 1992. 23.
- ⁴⁸ KOSZTA LÁSZLÓ: A kereszténység kezdetei és egyházszervezés Magyarországon. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 167. ill. lsd. erre összefoglalóan: GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977.; vagy KRISTÓ GYULA: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja 1301-ig*. Szeged, 1994.
- ⁴⁹ „Hic Deo omnipotenti variisque deorum inlusionibus immolans, cum ab antistite suo ob hoc accusaretur, divitem se et hac facienda soatis potentatem affirmavit.” In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Germanicarum 9. Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg*. (A továbbiakban: MGH SS.) Herausgegeben Robert Holtzmann. München,

1996. 496. Magyarul: CSÓKA J. LAJOS: A magyarok és kereszténység Géza fejedelem korában. In: *SzIE*. Budapest, 1938. 282.
- ⁵⁰ „Qui cum christianus efficeretur, ad corroborandum hanc fidem contra reluctantes subditos sevit et antiquum facinus zelo Dei exestuans abluit.” In: *MGH SS tg.* i. m: 496. Magyarul: SZEGFÜ LÁSZLÓ: Szt. István családja. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 20.
- ⁵¹ ... qua duce erat christianitas coepta, sed immiscebatur cum paganismo polluta religio, et coepit deterior esse barbarismo languidus et terpidus christianismus.” In: *MGH, SS t. IV.* c.Vita s. Adalberti 23, 607.
- ⁵² Képes Krónika. 60. caput. In: *SRH.* I. 312–314.; KÉZAI SIMON: *Gesta Hungarorum*. In: V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Budapest, 1984. 43. caput. 141.; JOANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. 55. caput. 74.
- ⁵³ Kislegenda. *SRH.*II. 395.: Quidam vero nobilium, quibus luxur et desidia cordis inerant, videntes,diabolus eiusinstictu plebs gentilis christiane fidei ingo colla...; A nagylegendát lásd 15. jegyzet, a Hartvik-legendát *SRH.* I. 408.
- ⁵⁴ Kristó: i. m. 1988. 48.
- ⁵⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 116.
- ⁵⁶ HÓMAN BALINT: *Szent István*. Budapest, 1938, , Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 115.
- ⁵⁷ DEÉR JÓZSEF: A honfoglaló magyarság. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Budapest, 1986. Reprint. 135.
- ⁵⁸ B. GUENÉE: *States and Rules in Later Medieval Europe*. Oxford, Basil Blackwell. 67.
- ⁵⁹ D. GERHARD: *A régi Európa*. Kézirat. Fordította: Sashalmi Endre. 61.
- ⁶⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977. 110.
- ⁶¹ PETROVICS ISTVÁN: Szent István államszervezése. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1980, Zrínyi Kiadó. 47.
- ⁶² KRISTÓ GYULA: Árpád fejedelem utódai. *Acta Universitas Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.* (A továbbiakban: AUSZ) Tomus 84. Szeged, 1987. 18.
- ⁶³ Uo. 19.
- ⁶⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 1983. 110.
- ⁶⁵ Uo. 110.
- ⁶⁶ GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Julianus barát és a napkelet felfedezése*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Kiadó. 95.
- ⁶⁷ Uo. 100.
- ⁶⁸ Képes Krónika. 60. caput. In: *SRH.* I. 312–314.; KÉZAI SIMON: *Gesta Hungarorum*. In: V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Budapest, 1984. 43. caput. 141.; JOANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. 55. caput. 74.
- ⁶⁹ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai*. Székesfehérvár, 1967. 76.
- ⁷⁰ Uo. 76.
- ⁷¹ KRISTÓ GYULA (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Budapest, 1996, Akadémiai Kiadó. Lásd a *levirátus* címszót, 408.
- ⁷² Ferdinandy Mihály: i. m. 244.
- ⁷³ Balogh Albin: i. m. 848.
- ⁷⁴ Karácsonyi János: i. m. 1067.
- ⁷⁵ BAKAY KORNÉL: *A magyar államalapítás*. Budapest, 1978. 48.
- ⁷⁶ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 111.
- ⁷⁷ MAGYAR KÁLMÁN: *A honfoglalás és az Árpád-kor régészeti emlékei*. Kaposvár, 1993. 20.; KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest, 1989. I. kiad. 35.
- ⁷⁸ Képes Krónika. 64. caput. In: *SRH* I. 313. p. ill. Pannonhalmi alapítólevél In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Mons Sacer*. Pannonhalmi, 1996. 87. ill. JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hun-*

- garorum*. I. Textus. Editor: Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 55. caput. 74.
- ⁷⁹ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 113.
- ⁸⁰ CSÁNKI DEZSŐ (szerk.): *Magyaország vármeggyei és városai. Magyaország monográfiája. Somogy vármegye*. Budapest, 1916, Országos Monográfiái Társaság. 356.
- ⁸¹ Uo. 361.
- ⁸² GYÖRFFY GYÖRGY: *Magyaország története* I./1. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. 744.
- ⁸³ GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983, Gondolat Kiadó. 97.
- ⁸⁴ Uo. 110.
- ⁸⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *Magyaország története* I./1. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. 746.
- ⁸⁶ KRISTÓ GYULA (szerk.): *Korai Magyaor Történeti Lexikon*. Budapest, 1996, Akadémiai Kiadó. Hercegség címszó. 261.; ill. lásd KRISTÓ GYULA: *A XI. századi hercegség története Magyaországban*. Budapest, 1974, Akadémiai kiadó.
- ⁸⁷ KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1988. 48.
- ⁸⁸ Györffy: i. m.: 1987. I/2. 746.
- ⁸⁹ KRISTÓ GYULA: Törzsek és törzsnévi helynevek. In: *Magyar Őstörténeti Közlemények*. Budapest, 1977. 217.
- ⁹⁰ MAGYAR ZOLÁN: *Koppány*. 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó. 34.
- ⁹¹ MAGYAR ZOLÁN: *Koppány*. 1998, Móra Ferenc Könyvkiadó. 34.
- ⁹² Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg: lásd 30. jegyzet. Magyarul: Szegfű László: i. m.: 1988. 20.

A Belvedere Meridionale Alapítvány hírei

Az Alapítványi év első munkáiként Szegfű László *Ősi szellemi örökségünk* című könyvének reprezentatív, olasz nyelvű kiadása, valamint az 1999-ben megrendezett konferencia (*Magyaország és Európa. 1919-1939*) tanulmányait tartalmazó kötetek jelentek meg. Lezárult a Millenniumi Kormánybiztos Hivatala által támogatott könyvek kiadása. A *Mint Mohamed koporsója* (Michnay Gyula életrajzi írásai) és a *Professoribus salutem* (*Találkozások neves történeteszekkel*) című könyvek a nyáron megjelentek és a pályázat elszámolása megtörtént. Az Alapítvány az ISM és a Mobilitás Ifjúsági Szolgálat támogatásával adta ki a *The Island of The Middle Class* és a *Die Insel der Mittelklasse* című munkákat, melyek a 2000-ben kiadott, a Középosztály szigete című, kötet uniós nyelvekre való fordítását és megjelentetését jelentették. Cicero *A jóslásról* című munkája szintén e nyáron jelent meg. A kötetet Hoffmann Zsuzsanna, az SZTE BTK oktatója fordította és látta el tudományos jegyzetekkel. Az Alapítvány az első félévében tudományos kutatási ösztöndíjra 155 000 forintot, polgári szolgálatosai kiegészítő munkájának jutalmazására 115 000 forintot fordított. Együttműködési megállapodást kötött az Oktatókutató Intézet Ifjúságkutató Csoportjával és az Ifjúságkutatás 2000 Bt.-vel. A két megállapodás értelmében az Alapítvány bekapcsolódik a Sportsziget, a Pepsi Sziget és a Budapest Parádé társadalomtudományi kutatásának munkálataiba és eredményeinek megjelentetésébe. Az Alapítvány szándékainak főtámogatója az EMKE Kft.

MINDÁK JÓZSEF

A középkori magyarországi liturgia történetéről röviden

A középkori Európa kultúrájára – így Magyarországra is – nagy hatással volt a nyugati, latin egyház tevékenysége, amelynek szerves része a liturgia. A liturgiához elválaszthatatlanul kapcsolódik könyvkultúránk, amelynek döntő többsége elveszett. Magyarországon a X. század második felében kezdődik a liturgia, az egyház liturgikus tevékenységének története, melyre nagy hatással volt a római változat, de emellett saját, hűségesen őrzött hagyományainkat is meg lehetett tartani. Az előző századok folyamán a liturgiában két irányzat alakult ki: a monasztikus és a római úzus. Ez utóbbit a vizigót liturgia katedrális-úzusnak nevezte. A monasztikus úzuson a *divinum officium* azon változatát kell érteni, ahogy azt a benedeki regulát követő szerzetesek végezték, melynek rendjét a Regula pontosan előírta, ám a fejlődés, változás a későbbiekben nem kizárt.¹ A mise végzésében e két úzus között nincs a zsolozsmához hasonló, lényegi különbség, legfeljebb egyes szertartások (pl. körmenetek) végzése, illetve a szövegek kiválasztása (pl. szentek tisztelete esetében) teremti meg az alkalmat az eltérésre.²

A magyarországi liturgia kialakulásában nagy szerepet játszottak a hittérítő szerzetesek. Az első, ténylegesen térítő szerzetes Brúnó, aki Sankt Gallenből jött hazánkba. Ő keresztelte meg Géza fejedelmet. Szintén nagy jelentősége volt Domonkos, – később esztergomi érsek – munkájának. akinek származása ismeretlen. Géza idejében mint *episcopus Ungarorum* szerepelt. Ebben az időben érkezett hazánkba Szent Adalbert is két társával, Radlával (szerzetesi néven Sebestyén) és Asztrikkal. A három szerzetes közül sokkal inkább nagyobb jelentősége volt Sebestyén és Asztrik tevékenységének.

Sebestyén az esztergomi széket foglalta el és a magyar egyház élén állt (1002–1007).³ Kortársai szerint jólelkű, szerény vallásos ember volt, aki megelégedett a szerzetességgel. Asztrik tevékenységének szintén nagy jelentősége volt. Ő később kalocsai püspök lett. A magyar egyház szervezője német származású, szerzetesi múltja ugyanarról a műveltségről, ezen belül azonos „liturgikus tájegységről” vall, mint Adalbert és Radla esete. Olyan nagy szerepe volt István koronázásában és a magyar érsek-ség megalapításában, hogy utóbb különböző egyházak alapítójuknak vindikálták személyét, és hol Asztrik, hol Anasztáz néven került be a hamis oklevelekbe Emiatt napjainkig akadtak olyanok, akik két személynek gondolták. Csak a hamisítványok kiszűrése után bizonyosodott be, hogy Hartvik püspök igazat írt 1100 táján, amikor Asztrikot Anasztázzal azonosította.⁴

István királynak köszönhetően fejlődésnek indult hazánkban is a kereszténység. A királyi – világi

AZ EGYHÁZI SZERTARTÁSOK FONTOS KELLÉKE A FÜSTÖLŐ. A KÉPEN LÁTHATÓ DARAB BRONZBÓL KÉSZÜLT ÉS A XII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL VALÓ

– törvények szabályozták és szankcionálták a hívek kötelezettségeit a vasárnapi templomba járástól a böjt megtartásán át az utolsó gyónásig. A közösségek létrejöttével lehetett biztosítani a liturgia szabályszerű végzését. A kialakulóban lévő magyar egyház a klerikusképzés és a könyvmásolás szervezett volta ellenére a belső helyzet konszolidálódása után ismét rászorult a nyugati egyházak segítségére. Ezt példázza Leodvin, aki 1048-ban jött I. Endre királyunk udvarába Lotaringiából, és mutatják azok a liturgikus könyvek, amelyek Lotaringia befolyását közvetítették. A XI. század második felében a hazai liturgiára tehát újabb „liturgikus egység”, a Rajna-lotaringiai hatott. A pap imádságai a *sacramentariumban* találhatóak, az énekeket a graduáléban gyűjtötték össze. A XI. századból talán a Garamszent-benedeken íródott sacramentarium egy része maradt fenn, valamint a Szent Margit-Sacramentarium.⁵ Az olvasmányokat vagy két külön könyv, az *epistolarium* és a Szelepcsényi-, Oláh-evangelistarium tartalmazta, vagy egy könyv foglalta magában a lecke- és evangéliumszakaszokat, akkor *lectionarium* a szerkönyv neve.⁶ Epistolarium nem maradt fenn, de meglétét a két *evangelistarium* bizonyítja, mert azok kiegészítéseként erre szükség volt. A két evangelistarium arról is tudósít, hogy eleinte milyen típusú könyveket használtak a misénél az evangéliumok felolvasására.

Az első *missalis plenariusok* (misekönyvek) nyugaton a X. század végén jelentek meg, a XI. század második felében a sacramentariumokkal szemben többségbe kerültek, s a XII. századtól kezdve ez utóbbiak egyre ritkábbak. Hazánkban ez a folyamat később ment végbe. Szent László uralkodása idején indult el a XI. század második felének liturgiátörténetét a lotaringiai hatás mellett még inkább jellemző kibontakozás. Az ünnepi zsoltosma, mise a közös részekből vett imádságok, énekein túl igényelte a sajátot is. Létrejött a mise három könyörgése, különösen a *collecta* (a szentmise első könyörgése), amely a nemzet hitvallása a protorexről, valamint a zsoltosma nagy-antifónái (Ave beate rex Stephane, Sanctissimus rex Stephanus, O miranda potentia). A mise könyörgésébe belekerült a csodák hangsúlyozása, a zsoltosmákban gyakran szolgáltak a legendák liturgikus olvasmányként, mindezek a liturgikus olvasmány és a legenda szoros összefüggését bizonyítják.⁷ Feltételezhető, hogy a zsoltosmás könyvet több könyvből állították össze, amelyek között esztergomi is szerepelt.⁸

A főpapi szertartásokhoz ad eligazítást, és változatos tartalma rendkívül gazdag liturgikus életről tanúskodik a XI. század végén, Hartvik püspök számára, valószínűleg Győrben készült könyv. E századi katedrális-úzus jellemző vonása, hogy a liturgia hivatott végzőin, a kléruson túl egyre intenzívebben igyekszik hatni a népre is. Ennek eszköze a hívekhez intézett beszédek mellett az *actio sacra* drámai elemekkel történő bővítése, ami a XI. században jelent meg a székesegyházak liturgikus életében. Hartvik *Agenda Pontificalisa* a legjellemzőbb példákat tartalmazza. A *tractus stellae* Vízkereszt ünnepén a három királyok Betlehemben tett látogatását elevenítette fel, az *officium sepulchri* húsvét hajnalán az asszonyok Krisztus sírjához való zárandoklását jelenítette meg.⁹

1100 körül Könyves Kálmán törvényt hozott, hogy a misét csak felszentelt helyen lehet tartani, az ereklyékkel ne történjen visszaélés, a négy böjti időszakot tartsák meg, a templomok köré temetkezzenek és „Szentháromság ünnepét pünkösöd nyolcada után tartsák”.¹⁰ Az istentisztelet helyes végzésére a király és az érsek egyformán ügyeltek, a törvények biztosították az ehhez szükséges feltételeket, a magyar szentek kultusza pedig a nemzettudat formálója és szerves összetevője lett, mert a résztvevőket nemcsak mint az egyház, hanem mint a nemzet tagjait is egybefogta. A káptalani, szerzetesi iskolák pedig minderre alaposan felkészítették a következő klerikusi nemzedéket. A káptalani iskolában íródott a XII. század első

harmadában a Codex Albensis, liturgikus és zenei kultúránk becses emléke, amely a zsolozsma végzéséhez szükséges énekeket (antifona, responsorium, invitorium, zsoltárok és himnuszok implicitjei) tartalmazza. A szöveget az iskola növendéke diktálás alapján írta le.

A magyar liturgikus életet tovább gazdagította a katedrális-úzusnak újabb változata, amikor 1130 táján a francia eredetű premontrei kanonokrend megtelepedett hazánkban. Az apostoli életet visszaállítani akaró rendalapító Szent Norbert a trieri egyházmegyében található Springiersbach szabályozott kanonokjainak a consuetudojából merítve átvette tőlük a *trifaria temporum permutatio per antiphonarum et psalmarum varietat est*, amely az éjszakai officiumban a zsoltárok, antifonák és olvasmányok számát az éjszaka hosszúsága szerint változtatta. Az ide érkező premontrei szerzetesek ezt az úzust hozták magukkal, mert a később általánosan elfogadott, egységes és új liturgikus rend akkortájt még csak formálódott. Az új úzust tartalmazó *Liber ordinarius* (szertartáskönyv) átvételéig hazánkban is ezt az igen változatos zsolozsmázást végezték. A hagyományos szerzetesi liturgia és a Cluny befolyásolta istentiszteleti rend, hogy jelen legyen a benedeki regula megfelelő részeinek újabb értelmezése, melyet a Morimondból Heiligenkreuzen keresztül Cikádorra érkezett ciszterci szerzetesek hoztak magukkal 1142-ben, a monasztikus úzus is tovább gazdagodott a premontrei mellett. A ciszterciták reformot hoztak létre a liturgiáról, melynek az volt a célja, hogy a IX. század óta bevezetett változásokat és a clunyi reform által pártolt ünnepélyességeket visszaszorítsák. Ez valamelyest sikerült is. Az officiumon rövidítettek, az *officium parvumokat* elhagyták, a liturgia szépségét szolgáló külső díszeket mellőzték, ezért például az egész középkor folyamán nem voltak hajlandók a liturgikus színek használatára.¹¹ „A Charta caritatis a liturgia végzésében egységet követelt meg, és a ciszterci Consuetudines ezért hosszú capitula ecclesiasticorum officiorummal kezdődtek”. A cisztercieknél és a premontreieknél is a rendi öntudat nyilvánult meg a saját, egységes liturgiában, ezért azt gondosan őrizték és örökítették tovább.¹² A Cluny-szervezet mintájára új szerzetesrendek keletkeztek, akik megőrizték Szent Benedek reguláját, de kiegészítették újabb, szigorúbb szabályokkal.

A karthauziak rendje abból a remete-egyesületből alakult ki, amelyet a kölni születésű Szent Brúnó (megh. 1106) alapított La Chartreuse vad, nehezen megközelíthető völgyében (1084).¹³ A rend nem befolyásolta a magyarországi liturgia történetét, ennek ellenére említésre méltó. A karthauziak a XIV. században települtek meg hazánkban.

A clunyi mozgalom nagy hatással volt Magyarországon a Szent Benedek által alapított bencés szerzetesekre, akik jelentős térítő, oktató és tudományos munkát végeztek, s a politikában is érvényesítették befolyásukat.¹⁴ Jelmondatuk: „Ora et labora” (‘Imádkozzál és dolgozz.’). A liturgia kialakításában is jelentős szerepük volt, amelyet a *Pannonhalmi bencés apátság javainak összeírása* című kódex is igazol. A kódex a bencések akkori vagyonleltárát tartalmazza, melyben szerepel a monostor 80 kötete is, a kötetekben rejtőző művek számát azonban nem ismerjük. A könyvek fele (miskönyvek, énekeskönyvek, stb.) liturgikus célt szolgált, a másik felének nagy része pedig a szerzetesi élethez szükséges olvasmányokat tartalmazta (regula, legendák stb.).¹⁵

A XI. század végén Amalarius könyve tanúskodott arról, hogy a liturgiát nem csupán végezték, hanem tanították, magyarázták is, míg a XII–XIII. század fordulóján Constanzi Bernod *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* című 1086–1100 között írt, az újdonságok (például: apologiák) ellen fellépő művét forgatták hazánkban, amint ezt az egykor különálló, de jelenleg a Pray-kódexbe kötött mű tanúsítja. A plébániai használatra készült *Missale Notatum* című könyv szerves részét képezte az Amalarius nyomán összeállított, más forrás-

ból idáig nem ismert allegorikus misemagyarázat, az *expositio missae*, amely kérdés-felelet formában a hívek tanítását szolgálta. A Micrologus pedig a papságot oktatta. A kettő jelentősen eltér, mind szerkönyv típusban, mind tartalmilag, de közös vonásuk is van: egyikben sem különül el a kenyér és bor felajánlása úgy, mint a későbbiekben, hanem egyszerre történik az offerálás. Közös még bennük az az utasítás, ami alapján a pap a consecratio szavainak elmondása alatt az oltárról felemelve tartja a kenyeret és a kelyhet. Ez az általános nyugati szokással megegyezik, s még az úrfelmutatás előtti helyzetet tükrözi.¹⁶

III. Béla uralkodása alatt döntő szerep jutott az új műveltségű, jobbára Párizsban képzett klerikusoknak, akik eszmerendszerének kidolgozásáért a király köszönettel tartozott. Mindezek a tények arra mutatnak, hogy III. Béla udvarában különösen erős igény mutatkozott a királyi hatalom és egyházkormányzat elméleti megalapozása és uralkodói reprezentációban történő látványos kifejezése iránt.¹⁷ Az e korból fennmaradt *Sacramentarium*, amely a Pray-kódexben található, a László-könyörgések kivételével mégsem az új helyzetet tükrözi, mert azt valószínűleg a XII. század közepe táján, a váci székesegyház számára készült szerkönyvből másolták 1192–1195 között Jánosi bencés regulát követő szerzetesi kiegészítve monostori szertartásaikhoz szükséges részekkel.¹⁸ A sacramentarium, a Pray-kódex műfaja nem mást jelent, mint a pap által egyedül mondott imádságok gyűjteményét. A kódex a sacramentariumtól a teljes miscskönyv felé vezető fejlődésben átmeneti helyet foglal el, liturgiátörténeti fontosságát mutatja, hogy a Hahóti kódex után a második legrégebb fennmaradt hazai sacramentariumot őrizte meg. A XI–XII. századra alakult ki a kódexben a székesegyházi és a szerzetesi liturgia elemeinek ma ismert keveredése.¹⁹ A könyv ha nem is egyetemes érvénnyel, de részben felvilágosítást ad a misc XII. századi végzéséről. Világossá vált a Pray-kódex könyörgéseinek részletes vizsgálata után, hogy ez a szerkönyv a középkori magyarországi liturgia egy vonulatát képviseli csupán, és nem tekinthető a későbből fennmaradt missalék közvetlen elődjének. A Pray-kódex jelentőségét részben a Halotti beszédnek köszönheti.²⁰

A XIII. században a lekipasztorkodás és a misszionálás új lendületet vett a domonkosok (1221) és később a ferencesek (1229) megjelenésével; ugyanakkor mindkét rend hozta magával saját liturgiáját. Bár a magyarországi fejlődésében nem volt nagy befolyásuk, de említésre méltóak, főleg jelentős prédikációjuk miatt. A ferenceseké egyszerűbb a domonkoséhoz képest. Figyelemre méltó a *Ferences antiphonale* című, XIV. századból származó kódex, amely ádventtől nagyszombatig tartalmazza a zsoltosma énekeit. Mind liturgikus elrendezésében, mind dallamvariánsaiban, mind hangjegyzírásban különbözik a magyar világi egyházak kódexeitől, s egy nemzetközi, rendszabályokkal egységesen tartott ferences gyakorlathoz igazodik.²¹ Az első dominikánusok Boldog Magyar Pál vezetésével Itáliából jöttek hazánkba, akik az ott végzett rítust hozták magukkal, hogy később átvegyék az újat és egységeset. A ferencesek III. Ince parancsára egyszerűsítették liturgiájukat, ebből született az *officium curiae*, amely fokozatosan kiszorította a bazilikák régi római liturgiáját. Egyre jobban közkedvelté vált, mert a zsoltosma szövegeit egy vagy két kötetbe össze tudták foglalni, és ezzel létrehozták a breviáriumot. 1279-ben a budai zsinat minden papot kötelezett, hogy legyenek könyveik, „in quibus possint tam diurnum, quam nocturnum officium celebrare” – ez még nem jelenti azt, hogy a magyar világi papság a kuriális breviáriumot használta.²²

A XIII. század második felében az egyházi élet újjászervezésével párhuzamosan megindult a magyar remeték közösségbe tömörítése Özséb, volt esztergomi kanonok vezetésével,

aki két társával a pilisi hegyek között remeteéletet kezdett. Egy látomása után összegyűjtötte ő is a környék remetéit, hogy közös életet kezdjenek. Az egyesülés után Özsébet választották közös elöljárónak, így ő volt az első prior provinciális. 1262-ben Rómába ment, hogy a pápától kapjon megerősítést új rendjére. Egyben kérte, hogy Szent Ágoston reguláit követhessék, amelyben pártfogója volt Aquinói Szent Tamás. A pápa azonban nem engedélyezte a kérést. Özséb, annak ellenére, hogy az ágostonos rend szabályzatát kérte maguknak, külön rendet akart. 1308 őszén végül engedélyt kaptak rá, hogy követhessék Szent Ágoston reguláit. A későbbiekben Lőrinc prior kiharcolta azt is, hogy a pálosok káptalanokat választhattak, a rend ügyeiben szabadon dönthettek és megkapták a szerzetesek feloldozásának a jogát.²³ Szent Pál követőiben az ágostoni regula megtartása mellett erősen megmaradt Esztergom ősi liturgiája, több jel arra utal, hogy hűségesebben őrizték, mint maga a főegyházmegye. A pápa utasítása szerint a remetéknek az általános székesegyházi gyakorlatnak megfelelően kellett végezniük a zsolozsmát. Ennek az utasításnak az eredménye, hogy a pálosoknál fokozatosan megerősödött Szent Ágoston tisztelete, ami a Flos cleri himnusz megőrzését eredményezte.²⁴ Nem megalapozatlan az az állítás sem, hogy a pálosok liturgiája az esztergomi rítusnak egy rendi változata.

A XIII. és a XIV. században szoros kapcsolatban volt a kolostori műveltség és a liturgia, hiszen a kolostorban írt kódexek egy része befolyásolta a liturgia fejlődését. Az akkor keletkezett kódexek nyelvemlékeink legbecsesebb értékei, ugyanis a magyar nyelv írása úgy alakult ki, hogy egy-egy szó beleszövődött a latin szövegbe. Így a liturgia fejlődése szorosan összekapcsolódik nyelvünk fejlődésével. Ezen kódexek közül felsorolok néhányat:

1. *Missale ad usum OP. in Hungaria* – a XIV–XV. századból²⁵,

2. *Haymo Antissiodorensis OSB.*: Homiliae de Tempore.²⁶ A szerző kassai szerzetes, hogy melyik rendbe tartozott, azt elég nehéz kideríteni e könyv alapján.

3. *Textus Sententiarum et Conclusionum*²⁷. A bejegyzés szerint a könyv 1449-ből való, a lőcsei Szent Jakab egyház tulajdona.

4. *Sermones pro Diebus Dominicis*. A magyar nyelvben is használatos indulatszavakat tartalmaz a XIV. századból (pl. *hura hura huy huy*).²⁸

5. *Breviarium in usum Ecclesiae Hungaricae*. Magyarországi használatra készült Breviárium a XIV. századból.²⁹

6. *Missale in usum Eccl. Hungaricae*. Miscskönyv magyarországi használatra 1377-ből. A könyvet Pozsonyban Johannes Emerici kusztosz írta.³⁰

7. *Contionale OM*. (Gyulafehérvári Codex).³¹ Ebben a kódexben sok magyar nyelvemlék található. E glosszák közül néhány:

J	Jocunditas merencium	.i.	<i>Habrosagben walacnok keguessege</i>
E	Eternitas uiuencium	.i.	<i>eleeknek /kegusse del/ vruksege</i>
S	Sanitas languencium		<i>koorsagbon walacnok egessege</i>
U	Ubertas egencium		<i>Sciuksegeben walacnok beusege</i>
S	Sacietas esuriencium		<i>ehezueknek /evlegsege/.</i>

Chudalatus miuinec ielenetuiben
vnum zaiaval mundut igenec tonosagaban
scent oltarum kuner kepeben
oz kerezt fan figue kepeben

Vagy nézzünk egy másik szöveget:

Vnum tontohtuananac arulatia
 Nemzetui nepnek vadulatja
 Jrlm varasanoch tistes fugadatia
 Isten fianoch artotlonsaga
 Halalanoch scidalmos quina
Bodug ascunnac scemehel la(tatia)

Ezek a szövegek is arról árulkodnak, hogy mennyire gazdagon fejlődött abban az időben a magyar nyelv a liturgia fejlődésével együtt. A beszédekben is igyekeztek minél több magyar szót használni, hogy az egyszerű ember is meg tudja érteni. Ennek következtében alakulhatott ki a Halotti beszéd és Könyörgés is, amely a magyar nyelv első összefüggő szövegű nyelvemléke. Ekkor kezdett kialakulni a magyar egyház saját liturgikus naptára, magyarosított nevet adva az ünnepeknek. Ilyen például a Mária-ünnep; Sárlos Boldogasszony; Gyümölcsoltó Boldogasszony; Kisboldogasszony; Nagybaldogasszony; stb. Ezek onnan kapták a nevüket, hogy az ünnep alkalmára általában jellemző valamely természeti tulajdonság, például: Gyümölcsoltó Boldogasszony (Mária fogantatásának) ünnepét a tavasz, a gyümölcsfák oltása jellemzi.

A XIII. században egyre jobban színesedett a hívek lelki gondozásának kerete, az egyházi év, az ünnepe számának bővülésével és a Szűzanya ünnepeinek terjedésével egyre erősebb mariánus színezetet nyert. A szentmise szertartása, melyből még hiányzott az úrfelmutatás nagyjából megegyezett a nyugati kereszténység szertartásával. Árpád-kori miserítusunk igen gazdag különféle praefatiókban, a szentlecke után a gradualéval egybekapcsolt sequentiákban és dicsőítő énekekben. Az egyszerű nép szemében a szentmise szertartásainak fényét azonban a pompás miseruhák és egyéb értékes kellékek jobban emelték, mint a latinul énekelt praefatiók, sequentiák. A magyar egyház vezetői különféle szertartásokat honosítottak meg annak érdekében, hogy az egyes ünnepeken hittitkok jelentését minél közelebb hozzák az emberekhez és fokozzák bennük a vallásos érzületet, buzgóságot. Ezért mutatta be a papság a hívőknek nagyszombat estéjén dramatizált formában a feltámadást. Hogy a XIII. század óta a középkor végéig általános volt a feltámadási szertartás, erről az un. úrkoporsók is tanúskodnak. Az úrkoporsó egy kerekre szerelt, díszes sírláda volt, amelyben a keresztről levett Krisztus-test feküdt. A Magyarországon használt feltámadási szertartás teljesen egyezett a francia egyház feltámadási szertartásával. Húsvét napján körmenetet tartottak a templomban. Ezek a szertartások egy része kis változással még a mai húsvéti szertartásokban is megtalálhatók.

Vasár- és ünnepnapokon a lelkipásztorkodás egyik fő eszköze a prédikáció volt. A koldulórendek megjelenése és gyors elterjedése fordulatot hozott az igehirdetésben, mert megtörte a prédikációk eddigi merevségét, rendszert, formai és tartalmi változatosságot, önállóságot vitt bele. A ferencesek először bűnbánati szónoklatokat mondtak, majd később az ő beszédek is, a domonkosokéhoz hasonlóan nemcsak művészebb formát kaptak, de életszerűvé, gyakorlativá és tűzzel telítetté váltak. A koldulórendek munkájának köszönhetően növekedett a vallásos buzgóság, amely főleg a tömegek hitének elmélyítésében, az istentiszteletek látogatottságának fokozódásában, a szenvedő Krisztus és Szűzanya kultuszának, valamint a jámbor érzület gazdagodásában vált észrevehetővé. Sajnos a szentségek, szent-

gyónás, szentáldozás gyakori vételében a széles néptömegeknél nem tapasztalható haladás. Míg eddig évenként háromszor kötelezték az Úr testének vételét, az 1279-es *budai zsinat* már megelégedett azzal, ha csak húsvétkor áldoznak az emberek. A budai zsinaton újból elrendelték a plébániai templomok vasárnapi látogatását, és hogy a szentségeket csak saját papjaik kezéből vehetik fel a hívek. Ennek ellenére a koldulórendek tevékenységét nem lehetett megakadályozni.³² A zsinat a liturgikus életet fegyelmi szempontból közelítette meg. A határozatok megfogalmazása és végrehajtása mellett fontos az a szellemiség, amelyet a zsinat az egyházi illetve a liturgikus életbe átvitt, részben ezzel teremtvé kedvező légkört a magyar szentek officiumainak újabb alkotásokkal történt gazdagodásához, és azok további terjedéséhez.³³

Az egyházi élet minden területén érzékelhető, hogy a XIII. század a középkor csúcsa. Az Eucharisztia kultuszának századában az ordo missae is változott néhány ponton. Jelentőssé vált a Szentlélek segítségül hívása a mise elején, ami a Pray-kódexből és a zágrábi Missale Notatumból még hiányzik, viszont az esztergomi kézírásos, majd nyomtatott missálékban megtalálhatók, s a pálos rítusban is jelen van. A pap öltözködés közben a szokásos imádságot mondja, majd az oltárhoz menet így imádkozik:

In nomine Patris... Vias tuas Domine demonstra...

Veni Sancte... Reple tuorum... Adsit nobis quesum, virtus

Spiritus Sancti, quae et corda nostra clementer expurget a

vitiis: et ab omnibus tueatur adversis. Per Christum...³⁴

Sok könyörgés a XIII. század második felében vagy a XIV. század elején kerülhetett bele az esztergomi rítusba, viszont az elkülönült egyházmegyei rítusok nem vették át (például a kalocsai). Szintén ekkortájt vált általánossá a bor és víz kehelybe töltése rögtön a lépcsőima után, a mise kezdetén, de ez is csak az esztergomi fennhatóság alá tartozó területeken. Az egyetemes liturgiátörténetben jelentős helyet foglal el az úrfelmutatás kérdése. Egyes kolostorok templomában már ekkor végezték az úrfelmutatást, de a katedrálisokban és plébánia-templomokban csak a következő században terjedt el.³⁵

A Konstitúció Szent Ágoston regulájára hivatkozva az énekkel kapcsolatban leszögezi annak módját, valamint hogy mely ünnepeken, milyen *Kyriét* énekeljenek, s hogy az előírtnál több Sanctust nem kell mondani.³⁶

A következő századokban a középkori liturgia Magyarországon a hanyatlás semmi jelét nem mutatta, sőt ellenkezőleg, alkotásaikban gazdag századok hagyományait őrizte nyomtatott könyveiben, hogy a legkisebb plébánia-templomoknak is módja legyen az istentiszteleti rendhez igazodni.³⁷ Napjainkra elég szegény hagyomány maradt meg abból, amit őseink őriztek. Azonban a kevés emlékből is a múlt értékeinek gazdagsága tárul elénk.

Jegyzetek

¹ A *divinium officium* a papi zsolozsmát jelenti.

² TÖRÖK JÓZSEF: A középkori magyarországi liturgia története. In: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1985. (A továbbiakban Török 1985.) 49–50.

³ SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. I. Ecclesia 1. Budapest, 1987. (A továbbiakban: Szántó.) 310–311.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Államalapító apa és fia*. Bukarest–Kolozsvár, 1997, Kriterion Könyvkiadó. 71.

⁵ A *Sacramentarium* a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatos előírásokat tartalmazta.

⁶ A *lectionariumban* a szentmise olvasmányai találhatók.

1. **A**ttatue feleym 7 untuchel. Sermo sup sepulchrum.
 mie vogmuc. ysa pur ef chomuv vogmuc. Deniy miloffen
 terrumteve deve miu iftemucur ad unte. ef odurta vola neki
 paradifimur haroa. Ef fimen paradifimben uolov gumilfetrul
 munda neki elme. Hoon rilturta vt ig fa gumilfetrul. Ge-
 munda neki merer miu eneyc. ysa ki nopun endul oz gumilf-
 trul. halanne halatall holz. haladna chohar terrumteve iften
 vil. ge feledove. Angede urding urterveve. ef ever oz riltav-
 gumilftrul. ef oz gumilfben halatut evee. Hoz gumilfnee vyl
 keleruv mola vize. hug turehucar mige 7 oozerta vola.
 Hoon heon muga nec. ge mend v founar halatut evee.
 Hovogu ver iften. ef vetere vt ez munas vilagbele. ef leyn
 halanne ef puculene feze. ef meud v nemene. Ra oz ve.
 miu vogmuc. hug ef tiv lmatue fzuntruchel. kic ef mun-
 ag ember mulchoria ez vermar. ysa mend oz chuz tarov
 vogmuc. Vmaggue uromie iften kegginer ez lede er. hug
 urogolfun v neki. ef kegginer. ef bulstalla mend v bunter.
 Vmaggue fien achken murar. ef bovduig michael archangebe.
 ef mend angelde. hug ummagone erette. Vmaggue
 fien peter uror. kinee odur hodon ovdonia. ef keme.
 hug ovza mend v bunter. Vmaggue mend fstrucur.
 hug lognece neki fegez. uromie fene clarr. hug iften iv m-
 madlagumia bulstalla v bunter. Ef oboducha vt urding
 ideltruvul. ef pucul kuz ovza vil. ef vesse vt parclia
 ingulmabdi. ef oggun neki munu urzagbele uror. ef
 mend iovben rezer. Ef kemece uromie huz founul. furt.
Serechne braym umaggue ez feegin ember lilka er.
 kuz vt ez nopun ez homul vilag rimmucebelel meite.
 kinee ez nopun refter rametive. hug ur uvr kegumebel
 abram. yfaze. iacob. kebeben helteze. hug birfalnop
 ivna mend v ftreri ef unnter euzicum ioy
 feleul iochtrornia ileze vt. Ef tybemetue. clamare u-
 pume notu fti km da naa. Hic facit facdol fmonc yfo
 quante qm dñs ef gratificaverit pñm adam pñre
 tom. si dñs vole fudende dñs pñre. quid fñt e dñs fñt
 pñre et pñre ut. eoz fñt mader oculul ueftrus

A HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS A PRAY-KÓDEXBEN

Trencsén

Hajdani vármegyéink

Trencsén vármegyét hazánk térképén hiába is keresnénk. Könnyen megtalálhatjuk azonban a történelmi Magyarország térképén, ha Morvaországtól keletre (a Duna bal partján), Sziléziától és Galiciától délre, Árva, Túróc és Nyitra vármegyéktől nyugatra, Nyitrától pedig északra keresgélünk. Területe 4619,82 km² tett ki. Túlnyomó részt hegyvidéki táj, melyet a Vág völgye választ ketté. Jobb partján a Kárpátok északnyugati irányú hegyláncolata magasodik, mely gerincével jobbra az ország határait is képezte. A Vág bal partján a Kis-Fátra hegyláncolat húzódik, amely a Sztrecsnói szoroson túl a folyó jobb partjára is átmegy. Ahol a Vág völgye a Kis-Fátra vonalán áttör, ott a tulajdonképeni Kis-Fátra vagy Kriván-Fátra hatalmas csoportjai emelkednek, amelyekben Trencsén vármegye legmagasabb ormait tarthatjuk számon (Kis Kriván 1711 méter, Sztóh 1608 méter, Roszategyec 1606 méter).

Folyói közül a Vág a legnagyobb. Melékfolyói a Vazinka, Kiszuca, Belavoda, Vlága, Rajcsonka, Teplicska. A megye délkeleti részében ered a Nyitrába torkolló Szvinna, Radisa és Bebrava. Jelentősebb tava nincs, azonban Trencsénteplicén és Rajecfűrdőn gyógyvizű forrása van.

Hegyei ásványokban nem túl gazdagok (agyag, mészkő, kvarc). Talaja sem mondható termékenynek. Legfőbb terményei az árpa és a zab, a burgonya, kevés búza, cukorrépa, takarmányrépa, hüvelyesek. Állatállomány szempontjából legjellemzőbb a szarvasmarha, a ló, a sertés, a juh és a kecske.

Lakóinak száma 1910-ben 310437 fő

volt. Ebből 13 204 magyar, 9 029 német, és 284 770 szlovák. A megye népességéből 271 233 fő római katolikus, 27 421 evangélikus, 584 református és 10 809 fő izraelita vallású volt. A lakosság főleg a földműveléssel és az állattenyésztéssel foglalkozott volt.

A közművelődési viszonyok nem mondhatók fejlettnék. A 6 éven felüliek 37,9%-a analfabéta. Az iskolák száma 699, ezek közül 1 gimnázium, 1 reáliskola, 1 felsőbb leányiskola, 12 iparosiskola, 357 elemi nép-, 282 általános ismétlő, 16 gazdasági népiskola, és 23 kisdedővő létezett.

A vármegye 9 járásra oszlott. Két rendesebb tanácsai városa mellett 14 nagy és 356 kisközség alkotta a település-hálózatot. A magyar országgyűlésbe 8 képviselőt küldött.

Története: a vármegye északnyugati részén kő- és bronzkori leleteket találtak, de a Vág völgyében található földvár-szerű képződmények is bizonyítják, hogy a terület ősidők óta lakott volt. Első ismert lakói a kvádok és markomannok voltak, akik a területet az 1. századtól az 5. századig bírták. A megye legrégebbi feliratos emléke is rájuk vonatkozik, amely Marcus Aurelius 180. évben felettük aratott győzelmét hirdeti. (A felirat a trencsényi várszikla déli oldalán található.)

Az 5. század vége felé a frank fennhatóság alatt élő morvák szorítják ki őket végleg a területről. Itt és a szomszédos vármegyék területén volt Szvatopluk Nagymorva Birodalma. A 8–10. században megerősödött morva uralom idején épült Trencsén, Bán,

Beckó, Hricsó, Illava, Lednic, Nagy-Bittse, Oroszlánkő és Zsolna vára.

A 10. század utolsó éveiben itt folytak a legvéresebb harcok a Huba, Zorárd és Kadosa vezérek alatt harcoló honfoglalók és a területet jól védelmező szláv törzsek között.

Szent István a legnagyobb várat szemelte ki államszervező intézkedéseinek itteni központjául. Itt várispánságot alapított, amely az Árpád-ház kihalásáig királyi birtok maradt. A várról comitatus Trincin v. Trinchinnek nevezte el. 1224-ben alapítja meg Jakab nyitrai püspök a szentbenedeki apátságot, amely 1664-ben a Jézus Társaság, majd ennek feloszlata után a tanulmányi alap tulajdonába megy át (1780).

IV. Béla itt talált menedéket a tatárok elől futva, mert Trencsén és Oroszlánkő dacoltak az invázióval, sőt még a szomszédos Liptó vármegye menekültjeit is be tudták fogadni. A király Zamorócon 1241-ben megerősítette a várjobbágyok Szent István-tól nyert szabadságát.

Ahogy a 14–15. században a királyi hatalom hanyatlik, a fejtelenség és az önkény Trencsént sem kerüli el. A néphagyomány hűen őrzi a környék oligarcháit és rablólovagjait elbeszéléseiben. Ezek közül elsőként említendő a cseh Prokopp, aki Liptóújbárt elfoglalva Trencsén északi részét tartotta rettegésben. A Chák nemzetség „kis-királyságot” alapít Nyitra, Pozsony és Trencsén vármegyékben, Trencsén központtal. Udvarukat még Bécsben is ismerik, és Csák Máté egészen 1321-ben bekövetkezett haláláig dacol a királyi hatalommal.

A 15. században Bjelik és Podmamin testvérek főként lednici és vágbesztercei váraikból dúlják a környéket, sőt, az örökös tartományokat is. Számos várúr, mint pl. Stibor, Telekessy, Thurzó stb. kegyetlenségeik révén szereztek hírnevet.

A huszita mozgalom hadjáratai nagy csapást mérnek Trencsén vármegyére. Bán, Illava, Zsolna elpusztul, majd az Illava menti

csata véget vet a rombolásnak (1432). A század végén, 1493-ra szerzi meg Szapolyai István részben adományként Hunyadi Mátyástól, részben vétel útján Trencsén várát.

A mohácsi vész után 1528-ig a vármegye egy része és a város János király tulajdonában a nemzeti király oldalán áll. A 16–17. század kulturális intézményei ide menekülnek. A vármegyében, különösen Beckón sok menekült található. 1570–1700-ig 153 család, ezek közt sok főúri is itt talált menedéket. Lippay, majd Szelepcsényi esztergomi érsek Trencsénbe és Zsolnára telepíti a Jézus társaságot, amely 1630-ban Csacsán templomot épített. 1610-ben tartja meg Zsolnán első szervezési ülését a terület evangélikus egyházkerülete. A Ferencesek Beckón, Pruszkán és Zsolnán máig is létező (?) társasházakat emelnek.

A 17. században nemes szerep jut a vármegyének a Wesselényi-féle összeesküvésben, majd Trencsén a Rákóczi mozgalmakban is részt vesz. A császári hadak állandó megszállás alatt tartják Zsolnát, amely a Thökölyek révén Rákóczi-birtok. Ennek dacára mégis megindul a toborzás 1703-ban a vármegye északi részén. Ennek emlékéül őrzi „az gajdával az huszlával Zsilinában jártunk” kezdetű magyar-tót toborzódal. II. Rákóczi Ferenc nejének birtokán fekvő Lednic várát a császáriak felgyújtják (1706), mert részt vett a fegyverszállításban. Rákóczi 1707–8-ig Trencsén várát szállja meg csapataival. Az 1708. augusztus 3-án történt szerencsétlen kimenetelű csatában Rákóczi lovával egy patakot átugratva elbukott, és ez olyan zavart idézett elő, hogy a császári Heistert ütközet nélkül diadalhoz juttatta.

Mária Terézia idején a trencsényi lovasbandérium részt vett a hétéves háborúban. II. József alatt a passzív ellenállás minden formája megfigyelhető. Illésházy János főispán nem fogadja el a felajánlott udvari főméltóságokat, majd 1791-ben a császár intézkedéseire vonatkozó iratokat nyilváno-

san elégetik. 1797-ben Trencsén vármegye ismét részt vesz a nemesi felkelésben.

A vármegye titokban támogatja az 1830-as lengyel felkelést. A szabadságharc idején Trencsén belső ellenséggel küzd, Hurbán csapataival. 1848. január 2-án Götz osztrák tábornok felgyújtja Budatin várát, majd 1849. október 8-án Trencsén közelében elvész a Pongrácz Guidó vezette népfelkelő sereg vezérével együtt.

A 13. századtól Bogomérrel kezdődően a vármegye főispánjai várispánok voltak a 16. századig. A 17. századtól az utolsó Illésházy gróf haláláig a fent nevezett családból származtak az örökös főispánok. Utánuk a méltóság megszűnt. Meg kell említenünk Latkóczy Sándor és Zsámbokréthy Emil nevét, akiknek 15 évi alispáni működése idején Trencsén vármegye jelentős kulturális fejlődésnek indult.

Az I. világháború után a trianoni békeszerződés Trencsén vármegyét is elcsatolta. A vidék először a csehszlovák, majd a szlovák állam területéhez tartozott.

A vármegye főbb települései:

BICCSE: Zsolnától nyugatra található. A 13. századtól említik oklevelekben. A 15. században már szabad városként találkozhatunk vele. Várát 1571-73 között Thurzó Ferenc reneszánsz várkastéllyá építette át.

ILLAVA: a Vág mellett, Trencséntől északra található. Első említésekor már Csák Máté kezén van, később sűrűn változik a tulajdonosok személye. 1431. november 9-én a portyázó husziták a város mellett szenvednek vereséget.

PUCKÓ: egykor kvádok lakták, váruk maradványa még látható. 1628-ban Lórántffy Zsuzsanna a cseh testvérek több száz tagját telepíti ide. 1644-ben I. Rákóczi György posztókészítőket telepít ide. 1809-ben a franciák felégetik a várost.

TEPLIC: Trencséntől keletre. Klimatikus gyógyfürdője már a középkorban ismert. Az első fürdőépületet az Illésházak emelték.

1767-ben Windisgrätz József herceg posztó- és vászonmanufaktúrát létesít.

TRENCSEN: település és vár a Vág mentén Illavától délre. Kr. u. 178-180-ban említik a szövegek, amikor Valerius Maximus római hadvezér itt verte meg a kvádokat. Az eseményt a Trencsén melletti sziklába vésték. Később a markomannok telepedtek meg erre, majd a Nagymorva Birodalom terjesztette ki hatalmát a vidékre. A honfoglalás után a 11. században 1026-42 között határvárként épült fel. Az 1111-es zabori alapítólevél említi először, mint ispánsági központot. 1067-ben cseh sereg tör be Trencsén térségében az országba, majd 1241-ben a tatárok egy hada Orda vezetésével hatolt be innen. 1253 nyarán IV. Béla és a csehek csatározásában Trencsén is veszélybe került, de védői visszaverték a támadást. 1302-ben Vencel (László) király Csák Máténak adományozta a várát és annak birtokait, aki aztán Trencsént tette meg tartományurasága székhelyéül. 1321-ben, Csák Máté halála után I. Károly ostrommal foglalta el. 1335-ben I. Károly magyar, III. Kázmér lengyel és János cseh király meghatalmazottai itt találkoztak szövetségkötés ügyében. 1370-től Civitasként emlegeti Trencsént. 1461. január 25-én Mátyás Trencsénben állapodott meg Podjebrád György cseh királlyal jegyese, Podjebrád Katalin Magyarországra jövetelében. 1528. június 30-án Trencsén vára I. János király legfontosabb családi birtoka megadta magát ellenfele, I. Ferenc hadvezérének, Török Bálintnak. 1636-ban kezdte meg működését a Csehországból menekült Wohal-féle nyomda.

1704. február 13-án a trencsényi vár megadta magát a kurucoknak. 1708. augusztus 3-án Rákóczi fejedelem és Siegbert Heister tábornagy csatájában a kurucok súlyos vereséget szenvedtek, maga a fejedelem is súlyosan megsebesült. 1700-ban kezdték el a város barokk jezsuita templomának építését, amely 1715-re készült el. 1883-ban nyitot-

ENGI JÓZSEF

A közúti személyszállítás története

A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata

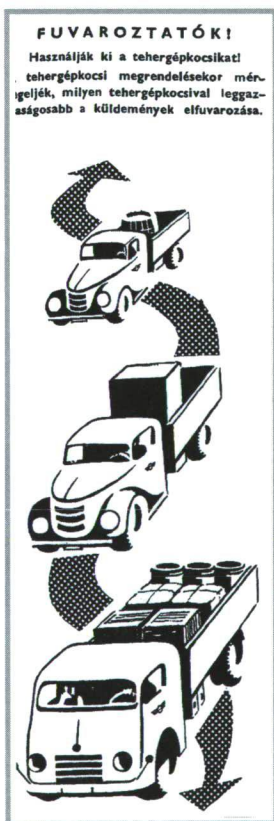
IV/4. rész ■ A II. világháborútól az 1970-es évekig. A közúti árufuvarozás szervezése és problémái (folytatás)

1963. május 3-án értekezletet tartottak a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumban a megyei szállítási bizottságok működésével összefüggő kérdések megvitatása céljából. Az értekezleten részt vettek a megyei tanácsok illetékes elnökhelyettesei, az autóközlekedési vállalatok igazgatói, az érdekelt minisztériumi vezetők és a közlekedési ágak képviselői. A tanácskozást Csoltó László, a Központi Szállítási Tanács titkára nyitotta meg, majd Földvári László közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettes tartott beszámolót a megyei szállítási bizottságok létesítésének céljáról és a működésük során ez ideig szerzett tapasztalatokról. A megyei szállítási bizottságok létesítéséhez jó példát szolgáltatnak a korábbi megyei mezőgazdasági szállítási bizottságok. Hogy mennyire eredményes volt ezeknek a bizottságoknak a munkája, mutatta, hogy 1962 októberében Somogy megye területéről 80 közhasznú tehergépkocsit kértek a termelőszövetkezetek a cukorrépa fuvarozás céljára. A mezőgazdasági szállítási bizottság megvizsgálta a termelőszövetkezetek igényeit és 16-ra csökkentette a szükséges tehergépkocsik mennyiségét. Jó szervező munkával 80 gépkocsi helyett 16-tal is időben elvégezhető volt a fuvarfeladat.

Fontos feladatok vártak a megyei szállítási bizottságokra

a korszerű közúti fuvarozási módszerek alkalmazásával kapcsolatban is. Igen fontos feladat volt a már bevezetett központosítások rendszeres figyelemmel kísérése és a fel szabadult gépkocsik megfelelő hasznosítása. Rendkívül fontos volt, hogy a fuvaroztatók mindent megtegyenek a rendelkezésükre bocsátott gépkocsik maximális kihasználása érdekében. (1. ábra). Hangsúlyozták, hogy az eddigieknél jobban igénybe kell venni a megyei pártbizottságok segítségét is és többször kell a megyei sajtóban közzétenni a szállítási munkával, az eredményekkel és hiányosságokkal foglalkozó cikkeket, közleményeket.¹

A KPM Autóközlekedési Vezérigazgatóság az irányítása alá tartozó autóközlekedési vállalatok hatáskörébe adott több olyan feladatot, amit korábban jogszabály nem utalt kizárólagos hatáskörébe. Az átadott feladatok közül a jelentősebbek a következők voltak: • a vállalat működési területén kirendeltség létrehozása; • a megye területén meglevő és csak a vállalat járatai által érintett megállóhelyek áthelyezése, megszüntetése a helyi szervek meghallgatásával; • az érvényes személyforgalmi díjszabás orszá-

1. ábra A TEHERGÉPKOCSIK GAZDASÁGOS FOGLALKOZTATÁSÁVAL A FUVAROZTATÓK EZEKBE AZ ÉVEKBEK NEM SOKAT TÖRÖDTEK

gos előírásai alapján a működési területén indított új autóbuszjáratok viteldíjának megállapítása; • a darabárus járatok szervezése és fejlesztése; • a működési területén taxi telepítése, taxiállomások helyének kijelölése és megszüntetése; • a vállalat rendelkezésre bocsátott építési mutatóval ellátott felújítási keret felhasználása; • az országos rakodási normák figyelembevételével árunem, árucsoport és fuvaroztatói fajlagos állásidőnormák képzése.

* * *

Ugyanekkor a KPM Autóközlekedési Vezérgazgatósága utasította a felügyelete alá tartozó vállalatokat, hogy 1963. december 31-ig készítsék el új ügyrendjüket. Az ügyrend elkészítésénél kötelező jelleggel kellett felhasználni az autóközlekedési vállalatok hatáskörének növeléséről, valamint szervezetről és ügyrendjéről szóló AVIG-utasítások rendelkezéseit.²

A Budapesti MÁVAUT Autóközlekedési Vállalat 1962-ben 32 kalauz nélküli és 2 perselyes járatot indított. (2. ábra) A vállalatnál 1963-ban már 78 járaton, 95 autóbuszon vezették be ezt a rendszert. Európában elsőként büfészolgálatot létesítettek 19 vonalon, összesen 32 autóbuszon. (3. ábra) A biztonságosabb közlekedés és a forgalom jobb megszervezése érdekében a főváros környé-

ki telephelyek – Vác, Gödöllő, Monor, Érd, Szentendre, Zsámbék – és a központ között URH körgyűrűt építettek ki. Ezzel sikerült elérni, hogy a nagyobb forgalom, a szokásosnál több utas jelentkezése esetén rövid időn belül át tudják irányítani az autóbuszokat, és az elromlott autóbuszok mentése is gyorsabbá vált.³

A Fővárosi Autóbuszüzemnél (FAÜ) 1963-ban kezdték meg a kísérleteket a külföldön tervezett szervokormánnyal. A komplikált szervokormány lényegesen megkönnyítette a gépjárművezetők munkáját, de sokkal drágább volt, mint a hagyományos kormánymű. A FAÜ vezetése a dolgozók munkájának megkönnyítése érdekében elvállalta a kísérletek megindítását.⁴

1963. július 15-től nyílt lehetőség arra, hogy a nemzetközi vonatokkal Budapestre érkező utasok már a vonaton megrendelheték a taxit, hogy az már a vonat megérkezésekor várja őket. A vasút a megrendelések

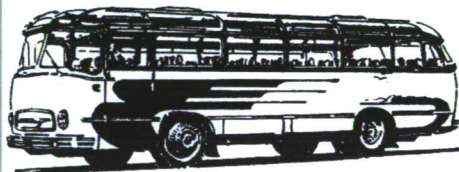
A MÁVAUT

az ország legtöbb területén
kényelmes utazást biztosít.

Egyes távolsági járatokon

UTASELLÁTÓ

szolgálat is működik

Távolsági utazásra váltás meg
előre jegyét az elővételi
pénztáraknál

KALAUZ NÉLKÜLI SZEMÉLYFUVAROZÁS

perselyes
autóbuszokkal
csökkenti a vállalat
önköltségét,
növeli a vállalat
eredményeit!

2. ábra AZ UTASOK ELEINTE IDEGENKEDTEK
A KALAUZ NÉLKÜLI, PERSELYES
AUTÓBUSZJÁRATOKTÓL

3. ábra AZ UTASELLÁTÓ VÁLLALAT A
TÁVOLSÁGI AUTÓBUSZJÁRATOKON IS
KISZOLGÁLTA AZ UTASOKAT

alapján értesítette az Autótaxi Vállalatot, és az gondoskodott a gépkocsik időbeni kiállításáról.⁵

1963 nyarán a rendkívül kedvező időjárásnak köszönhető nagy mennyiségű mezőgazdasági termény közúti szállítását közhasználatú gépjárművekkel már nem lehetett megoldani. A Gazdasági Bizottság viszont azt állította, hogy a közúti kapacitáshiányt megfelelő szervezéssel nagymértékben lehet csökkenteni, különösen vonatkozik ez a közületek üzemeltetésében lévő mintegy 14 ezer tehergépjármű foglalkoztatására. Ennek figyelembevételével a Gazdasági Bizottság 10201/1963. sz. határozatával felhatalmazta a közlekedés- és postaügyi minisztert, hogy a zöldség- és gyümölcsszállítások maradéktalan elvégzése érdekében a közületi üzemeltetésben levő tehergépjárműveket e feladatokra a jelentkező fuvarigények mértékéig igénybe vehesse. A Központi Szállítási Tanács július 16-án rendkívüli ülésen tárgyalta meg a határozat végrehajtási módját. A Központi Szállítási Tanács tagjai egyöntetűen elismerték a határozat nagy jelentőségét, és minden támogatást felajánlottak a felelősségteljes feladat maradéktalan elvégzésére. Fő szempontnak azonban azt tartották, hogy a közületi gépjárművek igénybevételénél elsősorban az önkéntesség elvének kell érvényesülni, és ennek alapján a felhasználásokkal kapcsolatos anyagi ösztönzés is érvényesíthető. (4. ábra) A berendelészerű igénybevételre csak akkor kerülhet sor, ha az önkéntesség a kívánt eredményt nem biztosítja. A közületi tehergépjármű-

4. ábra KISSÉ ERŐLTETETT ELKÉPZELÉS VOLT A KÖZÜLETI TEHERGÉPKOCSIK BEVONÁSA A KÖZFORGALMÚ FUVARFELADATOK ELVÉGZÉSÉBE

vek igénybevételi mértékét gondos mérlegelés után Budapestre vonatkozóan a betakarítási és felvásárlási szállításokat intéző Operatív Bizottság, megyék vonatkozásában pedig az illetékes Megyei Szállítási Bizottság határozta meg. A végrehajtásnak olyannak kellett lenni, hogy a fő célkitűzés mellett ne akadályozza az egyéb fontos feladatok elvégzését⁶. (5. ábra)

A KPM Autóközlekedési Vezérigazgatóság (AVIG) és a MÁV Vezérigazgatóság 1963. augusztus 1-től közös központi áruirányító szolgálatot hozott létre az AVIG és a MÁV munkájának jobb összehangolása

Új lehetőségek a gépjármű-kihasználás fokozására

Ismeretes az, hogy a közúti közlekedés terén a takarékos gazdálkodás megvalósításának egyik módja a forgalomban részt vevő tehergépkocsik fokozottabb kihasználásának a biztosítása, avagy az esetleges szabad közületi tehergépkocsi-kapacitás megfelelő hasznosítása.

Az előbbi célkitűzés megvalósítása végett a közelmúltban a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Autóközlekedési Főosztálya és a SZÖVOSZ Igazgatósága első jellegű megállapodást kötött. Ennek megfelelően a SZÖVOSZ Igazgatósága a maga részéről segítséget nyújt a közúti áru- és menetirányító hálózati kiszélesítéséhez, munkájának hatékonyabb végteléhez.

Jelenleg ugyanis a közúti áru- és menetirányító szolgálati helyek a megvezetési helyeken, illetve a járási székelyeken működik. Sok esetben azonban ez nem elegendő, a szolgálati helyek gyakran távol vannak a végrehajtási helyektől, nincs mindig megfelelő lehetőség a közúti, gyors operatív intézkedésre. A megállapodás értelmében éppen ezért a SZÖVOSZ Igazgatósága megbízta a földművelésügyi miniszter központokat, azokon belül — a szükségnek megfelelően — az egyes boltvárosokat az áru- és menetirányító feladatok elvégzésével. Ezzel kapcsolatban a közeljövőben megfelelő végrehajtási utasítás kiadására is sor kerül.

Általános elv az, hogy az áru- és menetirányító szolgálati helyeket — földművelésügyi szervek részéről — ott kell kijelölni, ahol ilyen szolgálati helyek a közhasználatú autókészletek nem rendelkeznek. A földművelésügyi szervek központok általános 24 km-es körzetben belüli irányítják az ott levő közúti tehergépjárművek szabad kapacitásának a foglalkoztatását. Emellett figyelemmel kell kísérniük a területükön fellépő szabad rakodógépkapacitás felhasználását és az esetleg igénybe vehető rakodómunka-tervezést.

A megállapodás gyakorlati megvalósítása több célt szolgál. Elsősorban a népgazdaság fuvarkapacitásának jobb és gazdaságosabb kihasználását segíti elő, a közúti üzemeltetők fuvardíj-bevételeit jutnak. Emellett biztosítható lesz az is, hogy az új szervezet révén a földművelésügyi szervek fuvarfeladatai maradéktalanul végrehajtásra kerüljenek.

Természetesen szükség lesz arra, hogy az érdekeltek között a végrehajtás során szoros együttműködés, egymás kölcsönös támogatása alakuljon ki.

Eldízelhetőség az új szervezet az évi forgalomban már működik majd. Biztosra vehető, hogy tevékenységével elősegíti a mezőgazdasági termékek szállításának zavartalanosságát és gazdaságosságát.

5 ábra A LEGMAGASABB SZINTEN IS RENDSZERESEN TÁRGYALTÁK A TEHERGÉPKOCSIK JOBB KIHASZNÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIT

- a fuvardíjszámítás egységességének biztosítása;
- a fuvarozás szervezése a fuvarozó feladata (9. ábra);
- munkaszüneti napi fuvarozások szervezése;
- az ellenőrzés megszervezése.

* * *

Az utasítás maradéktalan végrehajtása érdekében több cukorgyárban az érdekeltek tanácskozással is tartottak, ahol tisztázták a vitás kérdéseket, és meghatározták a teendőket.

A kampány során a közhasználatú autóközlekedési vállalatok mintegy 443 ezer tonna cukorrépat fuvaroztak el, havi 100-450 tehergépkocsi foglalkoztatásával. A közúti cukorrépa-szállítást időben lebonyolították.⁹

A Magyar Agrártudományi Egyesület 1964. március hó 5–7-én tanácskozást rendezett a Magyar Tudományos Akadémián a mezőgazdasági szállítások időszzerű fejlesztési és gyakorlati kérdéseinek megvitatása céljából. (10. ábra) Az előadások és a hozzászólások kifejezésre juttatták, hogy a napi-rendre tűzött kérdés a mezőgazdaság központi problémája, amit az is mutatott, hogy a mezőgazdasági termelés költségeinek 18-20%-át a szállítások alkották.

A szállítási költségek csökkentése érde-

kében a résztvevők álláspontja a következő volt. (Kivonat:)

- a mezőgazdaság egyes termelési ágazatainak, a felvásárló szervek és a feldolgozó ipar fejlesztési koncepcióit a szállítások cél-szerű megszervezése érdekében egybe kell hangolni;
- nagyobb teret kell biztosítani a tehergépkocsikkal lebonyolódó szállításoknak;
- meg kell határozni a mezőgazdasági szállítások végzésére legalkalmasabb gépkocsitípusokat;
- szélesebb körben kell alkalmazni rakodógépeket, berendezéseket, meg kell követelni a tehergépkocsikkal és pótkocsikkal történő fuvarozásnál az önürítő rendszer alkalmazását. Valamennyi szállítójárművet oldalmagasítóval kell ellátni (11. ábra);
- biztosítani kell az ömlesztett állapotban szállított áruk átvételének műszaki és adminisztratív feltételeit;
- a mezőgazdasági üzemen belüli anyagmozgatás eszköze a pótkocsi, amit kisebb átalakítással egyéb – pl. laza szalma, széna, bálázott anyag, etető jászolba történő közvetlen ürítés, szervesztrágya, műtrágya kiszórása stb. – célra is fel lehet használni;
- meg kell oldani a mezőgazdasági dolgozók autóbusszal történő szállítását;
- biztosítani kell a földutak karbantartásához szükséges gépeket, eszközöket;

• a szállítási kapacitás tervszerű kihasználását, irányítását normatáblázatokkal kell elősegíteni, a legalább 50 járművet foglalkoztató üzemen URH rádiót kell telepíteni;

• és végül célszerű lenne a mezőgazdasági és közlekedési szakemberek közötti vita folytatása.¹⁰

* * *

A fuvarszközök hatékonyabb kihasználásnak lehetőségeit vizsgálva a KPM AVIG 1964-ben elkezdte a váltott pótkocsis szállítások üzemi

8. ábra ELEINTE ÍGY TÖRTÉNT A VASÚTÁLLOMÁSOKON A GÉPESÍTETT CUKORRÉPARAKODÁS

a jogtalan fuvarozások száma. Egyre többet foglalkoztak a korszerű szállításszervezési módszerek elterjesztésének problémáival is, aminek a körébe a legmegfelelőbb technika alkalmazása, a fuvareszközök, rakodók és rakodógépek gazdaságilag optimális kiválasztása tartozott. Ez a módszer mentesítette a fuvaroztatókat a szállítások szervezésével kapcsolatos gondoktól is.

Ilyen korszerű módszereket ekkor még csak egy fuvaroztató meghatározott áruját (szén, téglá, kő) egy területi egységről (vasútállomás, kikötő, gyár) meghatározott útvonalon történő fuvarozása esetén alkalmaztak. A korszerű fuvarozásszervezés körébe tartozott:

1. A Központi Szállítási Tanács által meghirdetett központosított fuvarozások.

2. A KPM Közüti Főigazgatóság és a KPM Közlekedési Építő Tröszt részére végzett fuvarozások, ha a gépkocsik változó rakodóállásra való vezénylését az AKÖV végzi.

3. Egyes országos szervezetekkel kapcsolatos fuvarozások (TÜZÉP, FÜSZÉRT, AGROKER).

4. Központosított távolsági fuvarozások.

Bizonyos mértékben már korszerű jelleggel történt a darabáru, a nemzetközi és a tehertaxi fuvarozás, továbbá a vasútpótló járatokkal végzett fuvarozás is.

A korszerű fuvarozásszervezési módszerek elterjedésének számos forgalmi, munkaügyi, beruházási, gazdaságossági stb. feltétele volt, amit a közhasználatú autóközlekedés nem tudott saját hatáskörében megoldani.¹⁶

Rödönyi Károly közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettes, a Központi Szállítási Tanács elnökhelyettese az 1964 második felében várható szállítási feladatokkal kapcsolatban elmondta, hogy a Kormány Gazdasági Bizottsága számos határozatot hozott az áru fuvarozások terén fennálló problémák megoldása érdekében. (14. ábra) Ebben az évben is megalakítják a Tárcaközi Operatív

Bizottságot a Központi Szállítási Tanács vezetésével. Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy a várható nehézségek közepette is biztosítsa a termelés folyamatossága érdekében feltétlenül szükséges szállítások lebonyolítását.

A Gazdasági Bizottság határozata alapján az 1962 őszén alakult megyei szállítási bizottságok hatáskörét is tovább kellett bővíteni elsősorban azért, mert a központi szervezetek nem minden esetben ismerték a helyi körülményeket és adottságokat. A végrehajtáshoz közel álló megyei szállítási bizottságoktól sokat vártak a mezőgazdasági fuvarozások jó megszervezése, a vasúttal kapcsolatos fel- és elfuvarozások, az éjjeli órákban, a hétvégén és a munkaszüneti napokon történő áru fogadások megszervezése és a rakodási munkák zökkenőmentességének elősegítése terén is¹⁷. (15-16. ábra)

1964 nyarán a Közlekedéstudományi Egyesület Gépjárműközlekedési Szakosztálya „A zöldség- és gyümölcsszállítás időszéri kérdései, különös tekintettel Bács-Kiskun megyére” címmel ankétot rendezett Kecskeméten.

A közlekedési és szállítási apparátussal szemben fellépő igények növekedése és azoknak a meglévő kapacitással való összehangolása indokoltta tette, hogy a KPM a megyei

15. ábra SOK FUVAROZTATÓ NEM TUDTA MEGOLDANI SEM A MUNKAIIDŐN TÚLI, SEM AZ ÉJSZAKAI ÁRUÁTVÉTELT

párt- és állami szervekkel a kapcsolatát szorosabbá tegye. Ennek érdekében dr. Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszter és a miniszterhelyettesek május hónap folyamán személyes megbeszélést tartottak valamennyi megye párt- és állami vezetőjével. A tapasztalat szerint a megyei vezetők területük közlekedési és szállítási problémáit jól ismerték, és a feladatok megoldásához messzemenő segítséget nyújtottak. A legtöbb megyében szóvá tették a szállítási kapacitás elégtelenségét, az alkatrészhiányt, a járműjavítások átfutási idejének nagyságát, az útkorszerűsítés nem megfelelő előrehaladását (17. ábra), a hírközlés hiányosságait, stb. A megyei szállítási bizottságok működését pozitívan értékelték. A felső szintű megbeszélésektől komoly előrehaladást vártak a megyei szintű szállítási problémák leküzdésében.¹⁸

* * *

16. ábra A VASÚTÁLLOMÁSOKON A KÉZI RAKODÁST FOKOZATOSAN ÁTVETTÉK A RAKODÓGÉPEK

A KPM AVIG a közhasználatú autóközlekedés területén előforduló kisebb-nagyobb fokú alkoholos befolyásoltság visszaszorítása érdekében hatékonyabb alkoholvizsgálat bevezetését határozta el. A használatban levő Härger-féle vizsgálati módszer már korszerűtlenné vált, ezért helyette a Nagy-Zsigmond-féle alkoholszondával végeztek kísérletet. Ezt a szondát az Országos Találmányi Hivatal találmánynak minősítette. A szonda a kísérletek során egy esetben sem mutatott ittasságot alkoholos befolyásoltság nélkül, de az enyhe ittas állapotot minden esetben kimutatta. Háromféle elszíneződése, a barna, a zöldessárga és a zöldeskék az alkoholos befolyásoltság fokát mutatta. Könnyen kezelhető, 50-60 esetben is újrátölthető, töltőtoll nagyságú volt. Egy-egy vizsgálat az akkori áron kb. 1,50 Ft-ba került, ami világviszonylatban a legolcsóbb volt.¹⁹

1964-ben újból szabályozták a gépjárművezetéssel kapcsolatos orvosi vizsgálat rendjét is. Akik hivatásos gépjárművezetői engedélyt akartak szerezni, a vizsga előtt az alkalmassági vizsgálatot a KPM Pályaalkalmassági Vizsgáló Állomás végezte. A nem állás vállalására jogosító vezetői engedély előtt az orvosi vizsgálatot az üzemi orvos, ha a dolgozó munkahelyén üzemi orvos nem volt, az állandó lakóhelye szerint erre kijelölt egészségügyi intézmény orvosa végezte. Az a személy, akit az orvosi vizsgálaton gépjárművezetésre alkalmatlannak minősítettek, 8 napon belül kérhette alkalmasságának másodfokon történő elbírálását.²⁰

* * *

A KPM Autóközlekedési Vezérigazgatóság 1964. június 29-től közvetlen autóbusszjáratokat indított Magyarország és Csehszlovákia között. A járatokat részben magyar, részben csehszlovák autóbusszokkal hat viszonylatban bonyolították le.²¹

A KPM AVIG szeptember 1-étől kezdődően turistabérletet rendszeresített a külföl-

di állampolgárok részére. Kiadásra került csak az útlevel felmutatásával vagy az útlevel és a MÁV turistabérlet egyidejű felmutatásával érvényes turistabérlet. Mind a kétfajta turistabérlet a MÁVAUT vonalakon tetszés szerinti utazásra jogosított. Az érvénytartam szempontjából megkülönböztettek 10, 20 és 30 napig érvényes bérletet. A turistabérlettel az utazást, ha európai országban adták ki, 2 hónapon belül, ha Európán kívüli országban adták ki, 6 hónapon belül kellett megkezdeni.²²

* * *

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium 1964. szeptember 9-én értekezletet tartott a megyei szállítási bizottságok elnökei és a megyei tanácsok VB illetékes elnökhelyettesei részére. Az értekezleten Csoltó Lászlónak a Központi Szállítási Tanács titkárnak megnyitó szavai után Kiss Dezső közlekedés- és postaügyi miniszterhelyettes tartott beszámolót. Többek között rámutatott arra, hogy az év hátralévő részében rendkívül nagy feladatok várnak a közúti és a vasúti közlekedésre. Az őszi csúcsforgalom lebonyolításában a közlekedés számottevő segítséget vár a megyei szállítási bizottságoktól. A helyi kezdeményezés, a helyi lehetőségek feltárása rendkívül értékes segítséget biztosíthat az áruforgalom zavartalan lebonyolításában.

Célfuvarozási vállalatok! Tehergépkocsikkal rendelkező vállalatok!
A 2118/41/1954. M. h. számú határozat kötelezővé teszi a közúti áru- és menettáncú szolgáltatást

a közúti áru- és menettáncú szolgáltatás
A fuvarozásért járó díjak a tehergépköci tulajdonosát illetik

18. ábra A KÖZLEKEDÉS ÉS A CÉLFUVAROZÁSI VÁLLALATOK TEHERGÉPKOCSIJAIT AZ ÜGYINTÉZŐK PREMIZÁLÁSÁVAL IS IGYEKEZTEK A KÖZHASZNÚ FUVAROZÁSBA BEVONNI

KÖZLEKEDÉSI KÖZLÖNY

49. oldal

A közutak téli forgalmának biztosítása

Ami elmúlt években nehézségekkel szembesült, az idén a közúti közlekedés biztosítása szempontjából a legfontosabb feladat a téli időszakban a közutak forgalmának biztosítása. A közúti közlekedés biztosítása a közúti közlekedés biztonságának és a közúti közlekedés hatékonyságának szempontjából a legfontosabb feladat. A közúti közlekedés biztonságának és a közúti közlekedés hatékonyságának szempontjából a legfontosabb feladat a közúti közlekedés biztosítása. A közúti közlekedés biztonságának és a közúti közlekedés hatékonyságának szempontjából a legfontosabb feladat a közúti közlekedés biztosítása.

17. ábra A MEGNÖVEKEDETT GÉPJÁRMŰFORGALOM RÉSZÉRE TÉLEN IS CSAK NAGY ERŐFESZÍTÉSEL LEHETETT AZ UTAKAT HASZNÁLHATÓ ÁLLAPOTBAN TARTANI

tása érdekében. Rendkívül fontos például, hogy a megyékben a közúti fuvarozási kapacitása a közhasználatú fuvarozások lebonyolítása biztosítva legyen. (18. ábra). Különösen fontos a megyei szállítási bizottságok működése a vasút és a közhasználatú autóközlekedés kooperációjának a biztosításában. Az állomási központosított fel- és elfuvarozásnál mind szélesebb körűvé válik a vasút és a közhasználatú autóközlekedés együttműködése, amit a megyei szállítási bizottságok főleg a rendelkezésre álló közúti fuvarozási kapacitások maximális kihasználásával és a rakodásokhoz szükséges munkaerő biztosításával segíthetnek.²³

1964. november 5-én a KPM a közhasználatú autóközlekedés vezetői, a közúti tehergépjárműveket üzemeltető vállalatok felügyeleti szerveinek a képviselői, továbbá az érdeklét minisztériumok és országos főhatóságok kiküldöttjei részére nagy jelentőségű tanácskozást tartott. A tanácskozás feladata az volt, hogy meghatározzák a téli és a kora tavaszi közúti forgalomra való felkészülést, és megvizsgálják azt is, hogy milyen segítséget nyújthat a jövő év során a közúti közle-

kedés a vasúti közlekedés számára. Különösen fontosnak tartották, hogy a jövő évben a közúti közlekedés a rövid távolságú vasúti fuvarozásokat átvállalja és fokozatosan közvetlen közúti áruszállításra rendezkedjen be.²⁴

1964 végén új lappal gazdagodott a hazai közlekedési sajtó, megjelent az Autóközlekedés. Az új lap feladata volt, hogy összefogja az autóközlekedés különböző szektorait, keresse azokat a módszereket, amelyekkel a közúti közlekedés szerves kapcsolata kiépülhet, hogy azután jól beilleszkedjen közlekedésünk egészébe. Az első számban sok érdekes cikk jelent meg, többek között Csoltó László cikke a megyei szállítási bizottságok munkájáról. A lap felelős szerkesztője dr. Papp Endre, a közlekedéstudományok kandidátusa volt.²⁵

* * *

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium és a Fővárosi Tanács VB illetékesei megállapodást kötöttek a fővárosi párhuzamos szállítási feladatok elhatárolására. A megállapodás értelmében 1965. január 1-től a Fővárosi Szállítási Vállalat (FŐSPED) gépszállítási részlegét az 1. sz. AKÖV vette át. Ettől az időponttól kezdve a költöztetést Budapesten a FŐSPED, Budapestről vidékre és vidékről Budapestre pedig kizárólag az AKÖV-ök végezték. A tömegáruk szállítása Budapest területén az 1. sz. AKÖV, a lakossági szolgáltatások kielégítése pedig a FŐSPED feladata lett. A feladatok ellátására a FŐSPED a nagy teherbírású gépkocsikat átadta az 1. sz. AKÖV-nek, ez a vállalat pedig a kis teherbírású gépkocsikat adta át a FŐSPED-nek.²⁶

A KPM Autóközlekedési Ve-

zérigazgatóság a nemzetközi viszonylatokban rendszeresen közlekedő tehergépkocsi járatokra menetrendet készített azzal a céllal, hogy a fuvaroztatók és a szállítmányozók időben előkészíthessék küldeményeiket és visszafuvarokkal is hozzájárulhassanak a nemzetközi forgalomban közlekedő tehergépkocsik kihasználásához.²⁷ Az AVIG a közhasználatú autóközlekedés helyközi és távolsági áruforgalmának hatékonyabb lebonyolítása céljából menetrendszerű TEFU gyorsjáratok szervezését rendelte el. A gyorsjáratok szervezését, irányítását és koordinációját az AVIG Országos Áru- és Menetirányító Osztálya végezte. A gyorsjáratok elsőként Budapest–Miskolc, Budapest–Eger és Budapest–Győr viszonylatban indították be. A gyorsjáratok szervezésének a célja az üres kilométerek kiküszöbölése, az áruküldemények gazdaságos összerakása, nagyraksúlyú tehergépkocsik (szerelvények) közlekedtetésével az egyes közlekedési ágak közötti forgalomosztás biztosítása volt.²⁸

Nógrád megyében a színházi előadások megtartására alkalmas művelődési otthonokkal rendelkező körzeti központok kialakítása 1965-re megtörtént, de azok kihasználására azért nem kerülhetett sor, mert a körzet községei és központi hely között az esti órákban nem volt közlekedési lehetőség. A salgótarjáni 2. sz. AKÖV és a Nógrád Megyei Tanács VB művelődési osztálya között olyan megállapodás jött létre, ami szerint az AKÖV kellő számú jelentkező esetén rendes díjtétellel színházi autóbuszokat állít forgalomba. A megállapodás szerint ekkor 8 körzet központjába indított járatokat az AKÖV: Szuhára, Nagybátönyba, Mátraszele, Mihálygergére, Karancs-

19. ábra A JÁRMŰRAKODÁS LEGNAGYOBB VESZTESEGE A FÖLÖSLEGES ÁCSORGÁS!

ságra, Nógrádmegyerre, Balassagyarmatra és Szécsénybe. A járatok előadás után kiindulási helyükre visszaszállították a közönséget.²⁹ 1965 nyári és őszi hónapjaiban rendszeres autóbuszjáratok indultak Magyarországon és Jugoszlávia között. A járatok:

- Opatija–Letenye–Budapest,
- Crkvenica–Letenye–Budapest,
- Beograd–Subotica–Budapest,
- Szeged–Röszke–Subotica–Sombor között közlekedtek.³⁰

A Fejér megyei Vörösmarty Könyvtár a Dunaújváros–Székesfehérvár–Győr között közlekedő autóbuszjáratok utasai részére kísérletképpen utaskönyvtárt hozott létre. A könyveket az utazás viszonylag rövid időtartama miatt rövid írásművekből állították össze. A könyvtár már első napokban is nagy forgalmat bonyolított le.³¹

A SZÖVOSZ és az Autóközlekedési Vezérgazgatóság 1965. április 14-én értekezletre hívta össze a zöldség- és gyümölcsfélék közúti továbbításának szervezésében és végrehajtásában részt vevő fuvaroztatókat, fuvarozókat, az ipari átvevőket és a felügyeleti szervek képviselőit. A feladatok eredményes végrehajtása érdekében a következő határozatokat hozták (*kivonat*):

1. A zöldség- és gyümölcsforgalmat lebonyolító felvásárló és értékesítő szervezetek meg kell szilárdítaniuk a fuvarozási tervfegyelmet.

2. Rendkívül nagy feladat vár a fuvaroztatókra a rakodási és vesztéglési idő csökkentésében. (*19. ábra*)

3. Nem általános, de egyes AKÖV vállalatoknak több vasútállomáson javítani kell a kocsikiállítási fegyelmet.

4. A megyei szállítási bizottságok segítségével el kell érni, hogy a mezőgazdasági termelősövetkezetek nagyobb mértékben végezzék saját fuvarszközökkel a zöldség- és gyümölcsárak szállítását a legközelebbi telepre.

5. A fuvaroztatók és a fuvarozók úgy

foglalkoztassák a gépkocsivezetőket és a kocsikat, hogy napi 16 órában, illetve a havi órakeretben a feladatokat meg lehessen oldani.

6. A nem gyorsan romló árukat még átmeneti vasúti kocsihány esetén sem szabad közúton fuvarozni.

7. Az ellátás szempontjából feltétlen fontos, hogy az előző napon vasúton feladott áru Budapest-Nagyvásártelepre másnap hajnali három óráig beérkezzen.³²

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium 1965. június 4-én az UVATERV székházában Országos Szállítási Értekezletet tartott. A tanácskozáson megjelent Fock Jenő, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese, dr. Csanádi György közlekedés- és postaügyi miniszter, a KPM és az érdekelt egyéb minisztériumok és országos főhatóságok számos vezetője, a megyei szállítási bizottságok elnökei, a megyei pártbizottságok képviselői, a vasútigazgatóságok, közúti fuvarozó vállalatok vezetői, számos nagyüzem és vállalat szállítási irányítói.

Az értekezlet beszámolóját dr. Csanádi György tartotta. A nagy általánosságban áttekintett eredményekhez és feladatokhoz hasonló módon szóltak hozzá. Csanádi György zárszavában utalt arra, hogy az elmúlt évek során gyökeres változást sikerült elérni az áruszállítások szervezésében, a közlekedés és az egyéb népgazdasági ágak közös munkájának kialakításában.³³ A közúti gépjárműközlekedés ezekben az években is rohamosan fejlődött, de a munkaerőhelyzet egyre kedvezőtlenebb képet mutatott, amin a szakma vezetői különböző intézkedésekkel igyekeztek segíteni. Ilyen volt például a gépjárművezetők munkafeltételeinek és munkabérének megállapításáról szóló 122/1964./16-17/MÜ.M-KPM számú együttes utasítás, ami 1965. április 1-én lépett hatályba. (*Munkaiügyi Szemle*, 1964/10. sz.) Az utasítás a rendelkezésre álló munkaerővel való észsze-

rú takarékoság érdekében intézkedett, hogy a közúti gépjárművek vezetői a várakozási idő alatt munkát végezzenek. Ezzel az utasítással egy időben jelent meg a 123/1964. MŰM-KPM sz. együttes utasítás, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a nem gépjárművezetői munkakörben foglalkoztatott, de munkaköri feladatuk ellátása közben gépjárművet rendszeresen igénybe vevő dolgozók az igénybe vett gépjárművet megfelelő díjszabás ellenében maguk vezessék.³⁴

1965. első felében a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium összevont ellenőrzés keretében megvizsgálta a gépjárművek felhasználására vonatkozó jogszabályok betartását és általában a társadalmi tulajdon védelmét. Erre azért volt szükség, mert a társadalmi tulajdon elleni vétségek csaknem 50%-a a közlekedési munkában fordult elő. A szabálytalanságok főként a jogtalan áru fuvarozásból, az indokolatlan gépkocsi igénybevételtől, a gondatlan vezetésből, a bizonylati fegyelem megsértéséből, az áruejtulajdonításból adódtak. Ezek meggátolták a takarékosagra vonatkozó rendelkezések végrehajtását, és kárt okoztak a társadalmi tulajdonban. A szabálytalanságok megszüntetése érdekében ismét hangsúlyozták: feltétlen szükséges, hogy valamennyi felügyeleti szerv szigorúan megkövetelje a közúti közlekedésre vonatkozó jogszabályok maradéktalan betartását.³⁵

Az áru fuvarozás gyors és zökkenőmentes lebonyolítása egyre jobban megkívánta, hogy a fuvarozó vállalatok szervezett módon együttműködjenek. Ennek egyik megnyilvánulási formája volt az 1962-ben kezdeményezett MÁV–AKÖV komplexbrigád mozgalom, ami létrejötté óta sokat fejlődött: 1965 közepén már mintegy százhusz MÁV–AKÖV komplex-brigád működött az országban. A mozgalom előnyeit a fuvaroztatók is élvezték, a nagyobb fuvaroztatók pedig jelezték, hogy részt kívánnak venni a komplex-brigádok munkájában.³⁶

A budapesti MÁVAUT Autóbuszközelekedési és Autóbuszjavító Vállalatnál 20 ki-selejtezett bányászbódés buszt iskolabuszá alakították át. Az iskolabuszokba lebontott IK 30 típusú autóbuszokból kiemelt laticel párnás üléseket helyeztek, buszonként 22 db-ot. A kocsi padlózatát bordás műanyag-gal terítették le.³⁷

1965 decemberében az Autóközlekedési Vezérigazgatóság a Forgalmi Utasítás módosításával elrendelte, hogy menetrendszerű nemzetközi autóbusz és tehergépjármű járatokat az AVIG felügyelete alá tartozó vállalatok csak a jóváhagyott és meghirdetett menetrendek alapján a felügyeleti hatóság előzetes engedélyével indíthatnak. Esetenkénti nemzetközi autóbuszjáratot csak akkor indíthatott a vállalat, ha tevékenysége nemzetközi személyszállításra is kiterjedt. Esetenkénti közúti nemzetközi áruforgalomban csak az erre kijelölt vállalat gépjárművei vehettek részt.³⁸

Az Autóközlekedési Vezérigazgatóság az elmúlt telek zord időjárásainak tapasztalatai alapján időben megtette azokat az intézkedéseket, amelyekkel a nehézségeket iparkodtak kiküszöbölni.³⁹

(Folytatjuk)

Jegyzetek

¹ A SZÖVOSZ bejelentése alapján a zöldség- és gyümölcsfuvarozásokhoz júniusban 642, júliusban 1096, augusztusban 1270, szeptemberben pedig 1344 közhasználatú tehergépkocsira volt szükség. A KPM Autóközlekedési Vezérigazgatósága az igényelt tehergépkocsikat jó műszaki állapotban állította ki. A SZÖVOSZ a szövetkezeteknél szorgalmazta a pótkocsi-foglalkoztatás mértékének növelését. Azokban a helységeken, ahol AKÖV szolgálati hely nem volt, a KPM AVIG házhozszállítási engedélyt adott ki saját tehergépkocsijai részére. Ott, ahol AKÖV szolgálati hely volt, egyedi vizsgálat alapján adták ki a házhozszállítási engedélyt. (Közlekedési Közlöny, 1963/19. és 21. sz. V. 12. és 26.).

² Közlekedési Közlöny, 1963/20. sz. V. 19.

³ 1963. május 26-án 0.00 órakor lépett életbe a nyári autóbusz menetrend, amiben a lényegesebb változások az alábbiak voltak:

- 45 vonalon 273 járat menettartamát meg rövidítették,
- 217 új autóbuszmegállóhelyet létesítettek,
- 198 új kirándulójáratot indítottak
- 38 községet kapcsoltak be az autóbusz-hálózatba,
- 278-al növelték a munkásszállító járatok számát. (*Közlekedési Közlöny*, 1963/22. sz. VI. 2.)

1965 januárjában az AVIG irányítása alá tartozó vállalatoknál 32 helyen volt telexgép, melyekkel állandó összeköttetést tudtak teremteni a legfontosabb gócpontokkal. Az URH adó-vevő állomások száma 150 volt. Kísérletképpen két MÁVAUT autóbusz is közlekedett URH berendezéssel. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/5. sz. I. 31.)

⁴ A Járműfejlesztési Intézet által tervezett és szabadalmaztatott szervokormányt kb. egy éve 250 nehéz gépjárművön, autóbuszon, dömperen, teherautón, stb. próbálták ki az országban. A szervokormány a kormányzáshoz szükséges erő kifejtés mintegy 80%-át átvette, kisebb kormányforgatással lehet kanyarodni és első defekt esetén is egyenesen vezette a gépkocsit a féktávolság befejezéséig. (*Közlekedési Közlöny*, 1963/23. sz. VI. 9. és 1964/39. sz. IX. 27.)

⁵ A Fővárosi Autótaxi Vállalat 1964 tavaszán új szolgáltatást vezetett be, meghatározott tarifa ellenében – külföldiek részére – vezető nélkül személygépkocsikat adott bérbe. Április 1-től kezdődően a nagy érdeklődésre való tekintettel magyar állampolgárok részére is kiterjesztették a vezető nélküli személygépkocsi kölcsönzést. Budapesten hamarosan – különösen a hétvégén és esős napokon – problémát jelentett a taxihiány. A Fővárosi Autótaxi Vállalat Könyves Kálmán úti III. sz. telephelyén több mint másfél éve 300 új gépkocsi állt azért, mert nem volt taxióra. Hat éve adott fel a Vállalat hirdetéseket taxióra vételére, eredménytelenül. Most külföldről próbáltak az új kocsi részére taxiórát vásárolni. Másik probléma az volt, hogy a vállalatnál kevés volt a szerezhető, és ez miatt egy-egy kocsi javításának átfutási ideje másfél-két hét volt. Így fordult elő, hogy az 1100 taxiból átlag 150-200 javításban volt. (*Közlekedési Közlöny*, 1963/27. sz. VII. 7., 1964/10. sz., III. 8. és 1964/34. sz., VIII. 23.)

⁶ *Közlekedési Közlöny*, 1963/29. sz. VII. 21.

⁷ *Közlekedési Közlöny*, 1963/35. sz. IX. 1.

⁸ *Közlekedési Közlöny*, 1964/2. sz. I. 12.

⁹ *Közlekedési Közlöny*, 1964/9. sz. III. 1.

¹⁰ Az Autóközlekedési Tudományos Kutatóintézet már évek óta vizsgálta a mezőgazdasági közúti fuvarozás szervezést. Vizsgálataik során arra az eredményre jutottak, hogy az ország mezőgazdasági területei fuvarozási körzetekre oszthatók fel. Ezeknek a körzeteknek a központjában helyezkednek el a felvásárló szervek telephelyei és a leginkább érintett vasútállomás. Egy-egy ilyen fuvarozási körzetet 30–40 km sugarú körre terjedt volna ki, és beletartozott volna egy-két állami gazdaság és 8–10 termelőszövetkezet. A mezőgazdasági fuvarozási körzetekben mezőgazdasági szállítási egyesületek létrehozását is tervezték, amelyek állandó vagy ideiglenes jelleggel működtek volna. 1964 nyarán tárgyalások folytak arról, hogy az új szervezési rendszert Győr-Sopron megyében kísérleti jelleggel bevezetik. (*Közlekedési Közlöny*, 1964/11. sz. III. 15. és 17. sz. IV. 26.)

¹¹ *Közlekedési Közlöny*, 1964/12. sz. III. 22.

¹² AVIG pályázatok voltak:

- A KPM AVIG felügyelete alá tartozó autóközlekedési vállalatok ügyvitelének csökkentése, egyszerűsítése.

- A gépkocsikba beépített motorok üzemanyagfogyasztása mennyiségének, a normától való eltérések, üresjárat mellett, próbamenet nélkül, a szemlerendszer keretében való megoldása.

AVIG célfeladatok voltak:

- Önköltségcsökkentési hitelből üzemanyagtároló létesítése.

- Egyes helységeken végleges gépjárműtároló terület kijelöltetése a Tanácscsal.

- Végleges tárolóhelyek, telephelyek bekerítése.

- Olyan rakodóállomás kialakítása, ahol a rakodólapon való tárolás után gépi felrakással történik az árumozgatás.

- Az üzemegységeknél, főnökségeknél a keretügyrendben meghatározott szervezet kialakítása, az ügyrend elkészítése és jóváhagyásra való felterjesztése.

- A 100 kilométerre eső kalauzi kifizetett óra előírt szintű teljesítése.

- Az állományi gépkocsira eső fuvaróra növelése, a TEFU profilban a bázishoz viszonyítva.

– A MÁVAUT-nál a tervezett ráfordítási hányad 0.3%-nál nagyobb mértékű csökkentése.

Az autóközlekedési vezérigazgató a pályázatoknál 5000, ill. 10 000 forint pályadíjat, a célfeladatok teljesítése esetén céljutalmat tűzött ki. (*Közlekedési Közlöny*, 1964/12. sz. III. 22.)

¹³ *Közlekedési Közlöny*, 1964/13. sz. III. 29.

¹⁴ *Közlekedési Közlöny*, 1964/14. sz. IV. 5.

¹⁵ Az AKÖV-ök az ügyvitelgépesítés terén komoly fejlődést értek el. A gépi adatfeldolgozás eredményeképpen 215 fő létszám és 5 millió Ft költségmegtakarítást értek el.

A gépállomány alakulása: (darab)

	1960	1964
Lyukkártya-gép	2	5
Középgép (könyvelő, számláló)	20	114
Kisgép (szorzó, összeadó)	590	763

(*Közlekedési Közlöny*, 1964/15. sz. IV. 12, és 46. sz. XI. 16.)

¹⁶ *Közlekedési Közlöny*, 1964/22. sz. V. 31.

¹⁷ A Központi Szállítási Tanács 11/6/1964. sz. határozata a 10153/1964. G. B. sz. határozat végrehajtásáról (*kivonat*):

1. A minisztériumok és országos főhatóságok utasítsák vállalataikat és üzemcikkeket, hogy saját árutovábbítási feladataikat elsősorban saját fuvareszközök kihasználásával végezzék el.

2. A megyei szállítási bizottságok közhasználatú fuvarozások elvégzésére kötelezhetik azokat a közületi tehergépkocsikat, amelyek kihasználása az 1. pontban foglalt mértékben nincs biztosítva.

3. A minisztériumok és az országos főhatóságok az irányításuk alá tartozó közületi tehergépjárművekkel rendelkező vállalatokat ösztönözzék arra, hogy a gépkocsifelajánlásokat az 1. pontban említett mértéken túlmenően a lehetőségekhez mérten fokozzák.

4. Az 1964. június hó 1-től kezdődően a betakarításban és felvásárlásban nem érdekelt minisztériumok és országos főhatóságok közötti fuvarozási igényeit a közhasználatú autóközlekedés a külön megállapított gépkocsi darabszámban elégítse ki.

5. A Központi Szállítási Tanács Titkársága haladéktalanul intézkedjék a Betakarítási és Felvásárlási Operatív Szállítási Bizottság megalakítására vonatkozóan. A Bizottság tagjai:

A Földművelődésügyi Minisztérium,

Az Élelmezésügyi Minisztérium,

A SZÖVOSZ Igazgatóságának,

A KPM Autóközlekedési Vezérigazgatósága,

A Központi Szállítási Tanács Titkárságának,

A KPM VI. Főosztályának kiküldöttéi.

A rendelet összesen 21 pontban sorolta fel a rendelkezéseket azzal, hogy „a minisztériumok és országos főhatóságok, a fuvarozók és a fuvaroztatók az éves terv sikeres teljesítése végett a felsorolt rendelkezéseken túlmenően is mindent tegyenek meg az áruszállítások zavartalan lebonyolítása érdekében.”

A KSZT 11/6/1964. sz. határozat 3. pontjában szereplő közületi tehergépjárművek felajánlásával kapcsolatos jutalék és prémium kifizetésének szabályait a 1144/KPM VI. Fő. 1964. sz. Végrehajtási utasításban szabályozták. (*Közlekedési Közlöny*, 1964/23. sz. VI. 7. és 25. sz. VI. 21.)

¹⁸ *Közlekedési Közlöny*, 1964/25. sz. VI. 21.

¹⁹ A Közúti Balesetelhárítási Tanács adatai szerint 1962-ben 12 018, 1963-ban 16 569 közúti baleset volt. A balesetek következtében 1963-ban 910 személy meghalt, 14 751 személy pedig megsebesült. A balesetek 41,9%-a Budapesten történt. A közúti balesetet okozók élén a motorkerékpárosok álltak, utánuk a személyautó vezetők és a tehergépkocsi vezetők következtek. Sok balesetet okoztak a 14 éven felüli gyalogosok és motorkerékpárosok is. A halálos baleseti arány a traktorosok által okozott balesetknél voltak a legmagasabb, utánuk a fogatolt járműhajtók és a vontatóvezetők következtek. A balesetek túlnyomó része a járművezetők hibájából következett be. A balesetek 15%-ánál az ittasság volt az alapk. (*Közlekedési Közlöny*, 1964/24. sz. VI. 14. és 27. sz. VII. 5.).

²⁰ *Közlekedési Közlöny*, 1964/29. sz. VII. 19.

²¹ Magyarország és Csehszlovákia között 1964. június 29-től az alábbi viszonylatokban indultak meg az első nemzetközi autóbuszjáratok:

1. Komárom–Komarno,
2. Budapest–Komárom–Nyitra,
3. Salgótarján–Somoskőújfalu–Losonc,
4. Miskolc–Tapolca–Miskolc–Kassa,
5. Pozsony–Rajka–Győr,
6. Pozsony–Győr–Balatonfüred–Keszthely.

(*Közlekedési Közlöny*, 1964/29. sz. VII. 19.)

²² 1964 első hét hónapjába 679 452 külföldi jött Magyarországra, és 692 183 volt a külföldre utazó magyarok száma.

1964 első félévében érkezett 314 ezer külföldi közül 165 ezren jöttek autón, motorkerékpáron és autóbuszon. (A belépő járművek száma: 24304 személygépkocsi, 2853 motorkerékpár, 2681 autóbusz volt.) Magyarországról 519 ezren utaztak külföldre, közülük 87500-an gépjárművel. (A kilépett gépjárművek száma: 16 428 gépkocsi, 3127 motorkerékpár és 782 autóbusz volt. *Közlekedési Közlöny*, 1964/35. sz. VIII. 30. és 37. sz. IX. 13.)

²³ *Közlekedési Közlöny*, 1964/38. sz. IX. 20.

²⁴ *Közlekedési Közlöny*, 1964/46. sz. XI. 15.

²⁵ *Közlekedési Közlöny*, 1964/52. sz. XII. 27.

²⁶ *Közlekedési Közlöny*, 1965/1. sz. I. 3.

²⁷ A nemzetközi járatok száma évről évre emelkedett (év/járatszám):

1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964

164 643 1920 3756 6313 6435 7526

(*Közlekedési Közlöny*, 1965/1. sz. I. 3. és 45. sz. XI. 7.)

²⁸ Az 1964-ben kísérleti jelleggel megindított tehergépkocsi gyorsjáratok igen kedvezőek, mindkét irányban 100%-ig kihasználva közlekedtek, és így megfeleltek azoknak a gazdaságossági követelményeknek, amelyeket az AVIG az új rendszer bevezetésétől várt. Az AVIG 1965. évi intézkedési tervében szerepelt, hogy a gyorsjáratokat Budapest és valamennyi megyeszékhely viszonylatában megszervezi. Ennek végrehajtása keretében az első félévben Budapestről Békéscsaba, Eger, Győr, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Szeged, Szekszárd, Székesfehérvár és Szolnok viszonylatban, október 1-től pedig Budapestről Debrecen, Kaposvár, Nyíregyháza, Salgótarján, Szombathely, Tatabánya, Veszprém és Zalaegerszeg között indították be a gyorsjáratokat. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/5. sz. I. 31., 37. sz. IX. 12.)

²⁹ *Közlekedési Közlöny*, 1965/6. sz. II. 7.

³⁰ 1965. július 10-től Magyarország és Ausztria között is megindították a nemzetközi autóbuszjáratokat, amelyek az alábbi viszonylatban közlekedtek:

1. Wien-Hegyeshalom-Győr-Tatabánya-Budapest.

2. Wien-Hegyeshalom-Győr-Veszprém-Balatonfüred-Tihany rév-Siófok.

3. Wien-Sopron.

4. Wien-Köszeg-Szombathely.

5. Graz-Rábafeje-Zalaegerszeg-Hévíz-Keszthely-Fonyód-Siófok végállomás.

A vonalak kijelölésénél arra törekedtek, hogy az autóbuszközlekedés is elősegítse a Magyarország felé irányuló és egyre fejlődő idegenforgalom lebonyolítását. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/13. sz. III. 28., 28. sz. VII. 11.)

³¹ *Közlekedési Közlöny*, 1965/15. sz. IV. 11.

³² A Központi Szállítási Tanács határozata alapján az 1965. évi betakarítással és felvásárlással kapcsolatos fuvarozástervezési határidők az alábbiak voltak: július 1-17-ig és 19-31-ig, augusztus 2-14-ig és 16-31-ig, szeptember 1-18-ig és 20-30-ig, október 1-16-ig és 18-31-ig, november 1-13-ig és 15-30-ig. A tervek benyújtásának határidői: június 22., július 10. és 24., augusztus 7. és 23., szeptember 11. és 21., október 9. és 13., november 6. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/19. sz., V. 9.)

³³ *Közlekedési Közlöny*, 1965/24. sz. VI. 13.

³⁴ A vállalatok jelentős részénél megszokottá vált, hogy a gépkocsin két, három vagy több utazó-rakodót rendszeresítettek. Fel sem merült, hogy helyes-e, hogy ezek a dolgozók sok ezer kilométert feleslegesen utaznak. A gépjárművezetőknek a külön munka végzésére történő bevonása pl. a Fővárosi Sütőipari Vállalatnál 30 fő rakodómunkás megtakarítást eredményezett. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/28. sz. VI. 11.)

³⁵ *Közlekedési Közlöny*, 1965/33. sz. VIII. 15.

³⁶ A KISZ Központi Bizottsága, a KSZDSZ Elnöksége, valamint az Autóközlekedési Vezérigazgatóság felhívással fordult az autóközlekedési vállalatok KISZ szervezeteihez, valamennyi fiatalhoz és ifjúsági brigádhoz, hogy az őszi-téli szállítási feladatok teljesítéséből fokozottabb mértékben vegyék ki a részüket. Mutassanak példát, vállaljanak nagyobb részt a tervek, a célkitűzések teljesítésében, a vasúti kocsik kirakásában és az áruk gyors elszállításában.

Az ifjúsági MÁV-AKÖV komplexbrigádok a kitűzött eredmények elérése esetén oklevelet nyertek, és helyezéstől függően pénzjutalomban részesültek. A november 1-től március 31-ig végzett teljesítmények alapján az erkölcsi és anyagi elismerés adományozására május 1-én került sor. (*Közlekedési Közlöny*, 1965/38. sz. IX. 19. és 48. sz. XI. 28.)

³⁷ *Közlekedési Közlöny*, 1965/47. sz. XI. 21.

³⁸⁻³⁹ *Közlekedési Közlöny*, 1965/49. szám, XII. 5.

PUSZTAI JÁNOS

Parthiscum

■ Hatvan éve történt...

Szeged első légibombázása (1941. április 7.)

Az ilyen évfordulóra nem szívesen gondol vissza az emlékező. A tényeket elhallgatni, elfelejteni is veszélyes, mert hamis történelmi képet vetítene a jövőre. A túlzó hangsúlyozás sem rejt csekély veszélyt magában.

A lapok 1941. április 3-án felhívást közöltek. A lakóházak oltalmának szabályozása ügyében kiadott 81.800/1940. évi H. M. rendelettel felszólították a lakosságot az elsötétítéshez szükséges eszközök, anyagok beszerzésére és készenléte helyezésére. Két nappal később már elsötétítési próbanap volt.

A balkáni front megnyitása előtt, 1941. április 4-én érkezett meg Szegedre az a 48 Messerschmitt Bf-110 D3 és F típusú kétmotoros vadászgép, néhány felderítő és ellátó repülőgép kíséretében, melyek innen indultak Belgrád bombázására. A Szegedre települt egység a német II/ZG-76. romboló-osztályhoz tartozott.

Az eddig Szegeden állomásozó magyar közfeldерítők (kf.), a Huba I. hadrendnek megfelelően a Kecskeméten felállított 2. lovasdandár „kis” felderítő századának a kötelékébe kerültek. A szegedi kf.-k 5. századának áthelyezésével alakult meg a 3/2 kecskeméti kf. egység Trón Zoltán százados parancsnoksága alatt. Egyes források szerint mindezt 1940 februári történésnek jelzik. Csapó Béla, a szegedi 5. kf. század zászlósának feljegyzése pedig e jeles eseményt 1941. március közepén említi, két héttel korábban, mint ahogyan a német alakulat ide települt. Április 6-án hajnalban indult meg a német hadigépezet Jugoszlávia ellen. A szárazföldi alakulatok Pécs térségében lépték át a határt. A repülő egységek – többségükben – Szegedről indultak bevetésre.

A Jugoszláv Királyi Légierő büntető akciójának tekinthető az a válaszlépés, amellyel annak 8. bombázó ezrede, nyolc Bristol Blenheim típusú géppel támadt a városra. Első alkalommal 1941. április 7-én csaptak le magyarországi célpontokra, vasúti szerelvényekre, német menetoszlopokra. Pécs és Szegedet bombázták. Városunkat hat légitámadás érte, az első 11 óra 11 perckor kellett elszenvednie. A bombázók a Tisza medre fölött, a Boszorkány-sziget fáiinak védelmében csaptak rá a teher- és a személypályaudvarra. Két, illetve hat bombatalálat érte a célpontokat. Az okozott kár nem volt jelentős.

A második hullám 12 óra 45 perckor, kilenc géppel támadott és kilenc bombát dobott le a rendező pályaudvarra, majd a repülőtérrre csaptak rá. Az ott állomásozó német Bf-110-es gépek azonnal felszálltak és üldözőbe vették a támadókat. (Szerző megjegyzése: ez volt az egyetlen német légi elhárítás a város védelme érdekében, pedig 1944. október 5-ig, amíg ők uralták a repülőteret, számtalan angol, amerikai és szovjet légitámadás érte Szegedet.) Négy Blenheim a városon kívül lelőttek. Egy pilóta az életét vesztette. Két további gépet súlyosan megrongáltak, de ezeknek sikerült elmenekülni és saját területen kényszerleszállni.

A városra hullott 17 bomba közül három nem robbant föl, melyből az egyik az állomásfőnök hálószobájában, a mennyezetet áttörve a szelvonon állt meg. Az okozott kár ez esetben sem volt jelentős. Szerencsére emberáldozatot egyik támadás sem követelt. A bombázásról szóló jelentések – sajnálatosan – így is hat sebesülésről számoltak be.

A harmadik hullám három perccel ké-

sőbb érte a várost. A jugoszláv bombázók a negyedik rácsapásukkal is a repülőtéren állomásozó német alakulatot támadták. Mielőtt céljukat elérhették volna – nyilvánvalóan a Bf-110-ek védelmi erejétől megrettenve – visszafordultak. Az ötödik és a hatodik alkalommal már csak fedélzeti fegyverekkel tüzeltek földi célokra. Már csak két gép csaphatott le, de a Tisza-híd védelmét ellátó magyar légvédelmi tüzérek azokat is megsemmisítették. A két pilóta, a 215. és a 216. bombázó század parancsnoka életét vesztette. Egy bomba a Boldogasszony sugárúton a járda és a villamos sín között 3 méter mély krátert robbantott. A Galamb utcai sarokház mellett a járdát két bombatalálat is érte. A Liliom utca, a vasúti töltésoldal és az állomás sérült. Szerencsére nem minden bomba robbant fel.

Amikor a várost az első légicsapás érte, már két napja tartott a légoltalmi készültség, a riadót jelző szirénák mégis az első bombák robbanásával egy időben szólaltak meg. Szerencsére ez a késedelem nem vezetett személyes katasztrófához. A riasztó rendszer – finoman fogalmazva is – az elvárható színvonal alatt teljesített.

A lelőtt szerb gépek pilótáinak 1941. április 9-én délelőtt 10 órakor adta meg Szeged népe a hőseket megillető végtisztesseget. Az életét vesztett Jovisity Wladimir I. osztályú századost, Jovanovits R. Milko hadnagyot és Taskivits R. Marko őrmestert a Belvárosi-temető katonai sírkertjében helyezték örök nyugalomra. Az agnoszkálásnál nem sikerült a hősi halottak vallását megállapítani, ezért a katolikus egyháztól Csepella Andor katonai lelkész és a szerb egyháztól Gruncsity Milan plébános végezte a gyászszertartást.

Április 10-én délután, csütörtökön tízperces riadó volt a városban, de a támadó gépek nem érhették el a céljukat, mert a magyar légvédelem megghiúsította szándékukat. Nagypénteken és nagyszombaton is

volt még légiriadó a városban, de a jugoszláv gépek ismét meghátrálásra kényszerültek – közli a légoltalom jelentése.

Április 11-én megindult a magyar haderő is a Jugoszláv Királyság ellen, hogy a Trianonnal elcsatolt területeket visszafoglalja – ...és bevonult Bácskába.

Újabb, sokkal pusztítóbb légítámadás sorozat érte a várost a II. világháború vége előtt. (Szeged lakossága 1944. április 2-a és október 10-e között hetvenkét légiriadót, egy angol, kilenc amerikai, illetve 4-5 szovjet légítámadást szenvedett el. A Szegeden és a környékén lévő ellenséges célpontokat, – a város eleste után, – még 4-5 alkalommal támadta a magyar és a német légierő is.) Óriási áldozatok árán a város ezeket a csapásokat is túlélte, mert élni akart és élni akar ma is, ...békében minden jó szándékú néppel és önmagával.

Forrás és irodalom

- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Szeged története*. Krológia a kezdetektől 1944-ig. Szeged, 1992.
- CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER: *A magyar repülés története*. Budapest, 1974, Műszaki Könyvkiadó.
- NAGYVÁRADI-M. SZABÓ M.-WINKLER: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest, 1973, Műszaki Könyvkiadó.
- PATAKI-ROZSOS-SÁRHIDAI: *Légiháború Magyarország felett*. I.-II. Budapest, 1992.
- BIMBÓ JÁNOS: *Légierő a háborúban*. Budapest, 1973, Zrínyi Könyvkiadó.
- PAPP JÁNOS: Az amerikai ingabombázások nyitónapja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1987/3. sz.
- Csongrád Megyei Levéltár. Városi főispáni iratok 1938. XI. 28.: A szegedi légoltalmi irányítás terve. (T. 96-I/3. térkép melléklet. *Szegedi Frissíjság* 1944. VI. 3-i, 27-i és VII. 1-i, illetve 4-i száma.
- Szegedi Új Nemzedék* 1944. VII. 1-i, VIII. 3-i, 22-i, valamint az X. 1-i száma.
- Délmagyarország* 1941. IV. 3-i, 8-i, 10-i, 11-i és 13-i, illetve IX. 11-i és 21-i, valamint az 1944. III. 2-i, 8-i és 12-i száma.

MIKLÓS PÉTER

A szeged-rókusi római katolikus plébánia 1848/49-ben

A szeged-rókusi római katolikus plébánia történetét Jászai Géza¹ dolgozta fel 1905-ben megjelent művében.² A könyv részletesen ír az egyházközség forradalom és szabadságharc alatti történetéről a városi és az egyházmegyei levéltárak dokumentumai alapján.³ A Csanádi egyházmegye plébániáinak történetét és a papok életének 1848/49-es eseményeit Kováts Sándor⁴, Juhász Kálmán⁵ és Varsányi Péter István⁶ írásai dolgozták fel. Jelen írásban a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár iratai alapján mutatjuk be a szeged-rókusi plébánia 1848/49-es történetét. Szeged város Rókus városrészében 1849-ben plébánosváltásra került sor. A radikális alsópapsághoz⁷ tartozó Nyáry Ferenc 1849 augusztusának első napjaiban – amikor az osztrák csapatok bevonultak Szegedre – elmenekült a városból, s a plébánia ellátatlan maradt. A liberális meggyőződéséről híres, közkedvelt Nyáry helyébe Cziráky János császári biztos Szűcs Antal egykori kisteleki plébánost nevezte ki. Az alábbiakban a két lelkész életútját, valamint 1848/49-es szerepét, tevékenységét tekintjük át.

Nyáry Ferenc (neve Nyári formában is előfordul) 1799. július 31-én született Szegeden, Nyáry Antal és Zombory Erzsébet gyermekeként. Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd Temesvárott hallgatott teológiát.⁸ 1822. augusztus 22-én szentelte pappá Kőszeghy László csanádi püspök. Pécskán, Apátfalván, majd Szeged-Rókuson szolgált káplánként. Szeged város tanácsa – mint kegyúr – 1833. október 18-án választotta meg rókusi plébánossá. Állomáshelyét 1833. november 13-án foglalta el, ünnepélyesen 1834 áprilisában iktatták be. Később Csongrád és Csanád vármegye táblabírójává is megválasztották.⁹ Liberális

politikai álláspontja és magyarságszeretete miatt általános tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett. 1848 augusztusában a császáriak elől Békés megyébe menekült. 1848. augusztus 18-án hunyt el Sarkadon, a kolera végzett vele.

Szűcs Antal (nevét Szűts alakban is olvashatjuk a korabeli iratokban) 1803. június 11-én született Szegeden. Édesapja Szűcs Antal, édesanyja Pesti Katalin. Teológiát és filozófiát Vácott, majd Temesvárott tanult.¹⁰ Kőszeghy püspök 1826. szeptember 1-jén szentelte fel Makón. 1828-ig a makói püspöki palota káplánjaként tevékenykedett. Segédlelkész volt Csanádpalotán, Temesvárott, Pécskán, Nagyjécsán, Eleken, majd Szegeden, a palánki plébánián.¹¹ 1829-ben jogtudományi szigorlatot tett. 1835 októberétől kisteleki plébánosként szolgált, tisztségébe Kreminger Antal esperes iktatta be 1836. február 14-én. Kisteleken nem volt népszerű, sem a kegyúrral, sem a hívekkel nem találta meg a közös hangot.¹² Az ellentét odáig fajult, hogy 1847 novemberében a plébániaépületet felgyújtották.¹³ 1848 áprilisában kisteleki állásáról lemondott, mondván, hogy „*a szilaj kisteleki nép közt személyem és vagyonom veszélyeztetése nélkül hivataloskodnom nem lehet.*”¹⁴ 1848 augusztusában Cziráky császári biztos a rókusi plébánia vezetésével bízta meg. Ezt a püspöki helynök 1848 októberében megerősítette, s előbb megbízott, majd helyettes esperesnek nevezte ki.¹⁵ Szűcs Antalt Rókuson sem kedvelték. 1863. október 20-án halt meg Szegeden.

A csanádi püspöki címet 1848/49-ben két híres, nemzeti gondolkodású reformer politikus főpap viselte: Lonovics József és Horváth Mihály. Lonovics Józsefet 1848.

június 25-én V. Ferdinánd császár és király egri érsekké nevezte ki, s helyébe Horváth Mihálynak adományozta a csanádi püspöki méltóságot, aki később a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. A pápa egyik kinevezést sem erősítette meg.¹⁶ Mindkét főpásztor sokat volt távol egyházmegyéjétől, ezért püspöki helynököket neveztek ki. Fábry Ignác címzetes püspök 1831 januárja és 1848 augusztusa között, Róka József kanonok 1848. augusztus 27-től látta el a vikáriusi teendőket. A Csanádi egyházmegye azonban 1848 októberének végén, novemberének elején – Temesvár osztrák bevétele miatt – kettészakadt. A császáriak által megszállt területet Fábry Ignác¹⁷ irányította Temesvárról, a magyar kormány ellenőrizte részt pedig Róka József¹⁸ kormányozta Makóról, a püspök nyári rezidenciájáról. Róka megszervezte a székeskáptalant is a környékbeli plébánosokból és teológiai tanárokból. Utóbbiaknak nem sok dolguk akadt, ugyanis a papnövendékek nagy része honvédnek állt. A szabadságharc bukása után a püspökség területi egysége helyreállt. A helynök Fábry Ignác lett, Róka Józsefet pedig a máriaradnai ferences rendházban tartották házi őrizetben.

A szegedi katolikus papok nagy része lelkesedett a forradalmi és nemzeti eszmékért, vezetőjük Nyáry Ferenc volt. A radikális papság egyik legjelentősebb bázisa a Csanádi egyházmegye volt, főleg Makó és térsége.¹⁹ A liberális lelkészek követelték például az egyházi szervezet (püspök és esperes választása) demokratizálását, a magyar liturgikus nyelv bevezetését, a papi nőtlenség eltörlését.²⁰ A csanádi egyházmegyében tevékenykedő Magyarai Alajos, Hegedűs Pál, valamint – a Szeged melletti, de a Váci püspökséghez tartozó – Dorozsma segédlelkésze, Szabó Richárd²¹ kitűnt radikalizmusával. Nézeteiket nyomtatásban is megjelentették. Nyáry Ferenc és a szegedi lelkészek kiálltak a magyar függetlenség és szabadság

ügye mellett, „a szószékről az igazság evangéliumát hirdetvén, s némelly jelesebb eseményeket a hírlapokból felolvastván; miért is a köznép nem győzi eléggé magasztalni.”²² Nyáry Ferenc – az egyházi előírások ellenére – bajszot, szakállt növesztett, részt vett a nemzetőrség gyakorlatain, s Kossuth nevét minden nap a mise után nyilvános imába foglalta.²³ Szeged város közgyűlése jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A lelkészeknek legszentebb hivatásuk a népet hazánk zaklatott állapotában a körülményekről népszerűen felvilágosítani, s a haza mentésére intézett kormányrendeletek minél pontosabb teljesítésére hathatósan felhívni, áldozatra és tetterre buzdítani.”²⁴

A konzervatív gondolkodású, népszerűtlen Kreminger Antal prépost, palánki plébános²⁵ eltávolítására 1848 decembere és 1849 áprilisa között többször kísérletet tettek, végül 1849 májusában plébániáját megürültnek nyilvánította a város. Ekkor elhagyta Szegedet, de 1849 őszén, az osztrákok bevonulása után visszatért.²⁶ Kreminger Antal az őt ért támadásokra Nyílt Válasz címmel²⁷ reagált, felsorolva a magyar kormány és szabadság szolgálatában szerzett érdemeit.²⁸ Erre azonban Nyáry Ferenc a Nyílt Felvilágosítás című röpirattal válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta Kreminger prépostot. 1849 augusztusának első napjaiban²⁹ – a magyar kormánnyal együtt – Nyáry Ferenc és káplánja, Szűcs János³⁰ is elhagyta Szegedet. Makón Róka József helynöknek jelentette, hogy állomáshelyét kénytelen volt elhagyni, s a rókusi hívek lelki ellátásával Magyar Ferenc egri egyházmegyes papot bízta meg. Magyar Ferencnek a püspöki hivatal megadta a joghatóságot, s ezzel a plébániát ideiglenesen betöltötte.³¹ Nyáry néhány nappal később, 1849. augusztus 18-án kolerában meghalt.

1849. augusztus 2-án délután megjelent Szegeden Cziráky János,³² a IV. császári hadtest hadbiztosa, egy nappal később pedig Haynau tábornok, a magyarországi

osztrák hadsereg parancsnoka. Cziráky a város polgármesterévé Wöber Györgyöt,³³ Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává pedig Temesváry István,³⁴ volt csongrádi első alispánt nevezte ki. 1849. augusztus 5-én vívták a szőregi csatát, amelyben a magyar főerő döntő vereséget szenvedett a császáriaktól.³⁵ Gróf Cziráky János a hadsereggel együtt távozott a városból, s helyébe Haynau 1849. augusztus 13-án – a világosi fegyverletétel napján – Gyulai Gaál Eduárdot nevezte ki a szegedi polgári kerület főbiztosává. A kerület Csanád, Csongrád és Békés vármegyeiből, valamint Szeged városából állt.³⁶

Cziráky 1849. augusztus 5-én, Temesváry István javaslatára³⁷ Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki.³⁸ (Lásd 1. és 2. számú dokumentum.) A gond az volt, hogy Nyáry törvényesen megbízta maga helyett Magyar Ferencet a lelkeszi szolgálat elvégzésével. Magyarról azonban nincs adatunk, valószínűleg elhagyta Szegedet, legkésőbb 1849 augusztusa közepén. Szűcsöt kinevezték ugyan – Szeged város patrónusi jogainál fogva –, de az egyházmegyei hatóság a rendeletet nem erősítette meg.³⁹ Ezért Szűcs Antal augusztus 19-én, a városi tanács pedig augusztus 22-én kérte Fábrý Ignác püspöki helynököt a hivatalos megbízás kiadására. (Lásd 3. és 4. számú dokumentum.) Fábrý már 1849. augusztus 18-án 133. számú rendeletével megadta Szűcsnek a joghatóságot és az ideiglenes kinevezést, valamint megbízta szegedi esperesi teendők ellátásával, Kreminger Antal távollétében.⁴⁰ Nyáry Ferenc halálával azonban a rókusi plébánia – törvényesen is – megüresedett, s Fábrý Ignác szeptember 6-án pályázatot hirdetett a lelkeszi állás betöltésére október 10-i határidővel. Pályázatot nyújtott be Szűcsön kívül Hubert József⁴¹ világosi, Holczman Ignác⁴² nagylaki, Nyáry György⁴³ mollyfalvi plénános, valamint Szűcs János⁴⁴ pécskai segédlelkész.

Szeged város tanácsa és Temesváry István biztos Szűcs Antalt támogatta. (Lásd 5. és 6. számú dokumentumok.) A püspöki helynök 1849. október 31-én értesítette Szegedet, hogy Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki és számára a juriszdikciót megadta. 1849. december 2-án iktatta be ünnepélyesen hivatalába Kreminger Antal esperes.⁴⁵ Juhász Kálmán és Varsányi Péter István⁴⁶ tanulmányaiban olvashatjuk, hogy Szűcs Antal ellen 1849-ben, a forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége miatt eljárás indult, sőt be is börtönözték.⁴⁷ Ez azonban nem igaz, s támogatói épp királyhűségért jeltölték a rókusi plébániára. A városi tanács így írt a püspöki hivatalnak: „*Méltányolván a folyamodónak 22. évek leforgása alatt tanúsított ernyedetlen buzgalmát, Urunk Királyunk, haza, 's az Egyház iránti tántoríthatatlan ragaszkodását, úgy a tudományos pályán, mint a nép felvilágosítása, 's megnyugtató körül a pártütés közben is kitüntetett érdemeit...*”⁴⁸

Az 1848/49-es események plébánosváltást hoztak a rókusi katolikus híveknek. Két – emberi tulajdonságaiban, politikai nézeteiben – különböző egyéniség töltötte be a lelkeszi tisztséget. Jászai Géza sorai Nyáry Ferencről: „...*az 1848/49-ik évi időknél egy rokonszenves szegedi alakja, ki izzó magyar szívvel vett részt e mozgalmas idő minden szegedi küzdelmében.*”⁴⁹ Ugyancsak a tudós rókusi plébános 1905-ös művében olvashatjuk Szűcs Antal jellemzését: „*Szép tehetségekkel megáldott, eszes, képzett ember volt, ki tehetségei alapján nagyra lett volna hivatva, ámde egyrészt erőszakos természete, czivakodásra való hajlama és nyeresége, másrészt politikai állásfoglalása mindenki elidegenített személyétől.*”⁵⁰

Nyáry Ferenc a radikális papsághoz tartozott, aki az 1840-es években, valamint a forradalom és szabadságharc idején kiállt a magyarság és a nemzeti függetlenség mellett. Követelte az egyház liberális átszervezését, s ezzel a rókusi polgárok között nagy

népszerűsége tette szert. 1849 augusztusában azonban menekülnie kellett állomásheyről. Utóda a konzervatív, aulikus, összeférhetetlen természetű Szűcs Antal lett, aki 1863-ban bekövetkezett haláláig vezette a rókusi plébániát. Szűcs Antal ideiglenes (1849 augusztus), majd végleges plébánosi kinevezése (1849 október) már a szegedi városi kormányzat neoabszolutista szellemű átszervezésének idejére esik.

A következőkben a szeged-rókusi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez kapcsolódó dokumentumokat adunk közre, az eredeti írásmód és központosítás megtartásával. Az iratok a Szeged-csanádi Püspöki Levéltárban találhatók, s némelyiket Jászai Géza is publikálta idézett művében.⁵¹ A levelek Szeged város és a Csanádi egyházmegye forradalom és szabadságharc alatti történének forrásai.

Dokumentumok

1. számú

A' Császári királyi tartalék hadsereg királyi Biztosától⁵²

Tisztelendő Szűcs Antal volt kisteleki plébános Urnak

Szeged városi úgy nevezett Sz. Rochus plébániája hűtlen gondnoka által elhagyatván, királyi biztosi hatalmamnál fogva ezenel tisztelendő Urat az egyházi jogok sértetlen fenntartása mellett ideiglenesen azon plébánia ellátására kinevezem, hivatását azonnal elkezdni 's abban hű pontossággal eljárni Tisztelendő Urnak kötelessége leendő.

Kelt Szegeden Augustus 5^{én} 1849 évben Gróf Cziráky János Császári királyi Biztos

2. számú

Nagyságos és Főttisztelendő Apátkanonok s Püspöki Helynök Úr!⁵³

Kegyes Uram!

Az ide ÷ alatt tisztelettel beírott Császári Királyi Biztosi levél⁵⁴ másából látni méltóz-

tatik: midőn intézkedés tétetett legyen az elhagyatott Szeged S. Rochusi Hívek 's plébánia irányában... nálunk nyomtatványban olvashatni, hogy a ki bárminő hivatalt elvállalni vonakodik véstörvényszék elébe állítatik – ennél fogva minthogy Felséges Uram Királyom Biztosa igénytelen személyemmel parancsolt, 's már a hivatott Szent Rochuson Szegeden az epemirigy iszonyat dühöngése közepett⁵⁵ tettelesen mint helyettesített plébános szolgálatot téve működöm is – kérem fentisztelt Nagyságodat méltóztassék engem ezen kiküldetésemben az Egyházi Megye részéről is kegyesen megbízni. Többire mély tisztelettel öröklök

Nagyságodnak

Szegeden Aug 11 849

alázatos szolgálja Szűcs Antal
volt kisteleki pleb.

3. számú

Méltóságos Királyi Fő Biztos Úr!⁵⁶

Gróf Cziráky János Cs: Kir: Biztos Úr Ó Méltósága, folyó Augusztus hó 5^{én} kelt, 's ÷ alatt másolatban tisztelettel ide borított hivatalos levelével⁵⁷ engem a' Rochus Szegedi plébánia ellátására kinevezni méltóztatott; minthogy pedig erre a' püspöki megye részéről hivatalos kiküldetésem nem lenne, 's e nélkül a' lelki pásztori körben kellőleg és érvényesen nem működhetnék, tisztelettel kérem Méltóságodat: méltóztassék a Temesvári várban székelő Főttisztelendő Csanádi Püspöki Helynöki hivatalt Gróf Cziráky János Cs. Kir. Biztos Úr Ó Méltósága intézkedéséről hivatalos uton kitanítani, és azon püspöki helynöki hivaltól részemre a Szeged Sz. Rochusi plébánusi hivatal vitelére hivatalos kiküldetést eszközölni. Többire kegyeibe ajánlott mély tisztelettel maradok

Méltóságodnak

Szegeden Augustus hó 19^{én} 849

alázatos szolgálja Szűcs Antal
volt kisteleki plébános, jelenleg
Szeged S. Rochusi helyettes lelkész

4. számú

Főtisztelendő Szent Szék!⁵⁸

Nyáry Ferencz volt Rokus külvárosi lelkész 's plebanus a Cs. Kir. hadseregnek e ho elején városunkba történet bevonulása alkalmával Városunkból ellillanván helyébe üresen hagyott plebania helytartói lelkésznek Grof Cziráky János Kir. biztos Úr Rendelete által Szüts Antal volt Kissteleki lelkész neveztetett ki; melly kinevezés folytán hivatalbani törvényes eljárásra az illető Egyház-megyei helyben hagyását 's beavatását igényli; mellynek megadása eránt megkeresésünket ezennel midőn tennénk minden tisztelettel vagyunk. – Szegeden 1849^{ik} évi Augustus hó 22^{én} tartott Tanács ülésünköl

A' tisztelt Szent Széknek

Kész köteleességű szolgálai

Szeged város Tanácsa

5. számú

Szeged Sept. ho 23^{ik} 849

Méltóságos czimzetes Püspök 's Helynök Úr!⁵⁹

Örvendezve azon, hogy Méltóságodat fájdalom, szenvedés és vészteljes napjai után a Csanádi Egyházi Kormány élén üdvözölhetni szerentsém van⁶⁰ megfog engedni Méltóságod, hogy soraimmal bokros foglalatosságai közepette terhére lenni bátorkodom. – Tisztelendő Szüts Antal volt Kisteleki népész⁶¹ Úr a Fejedelm iránt minden időben tanúsított tántorithatatlan hűségéért ajánlatomra Cs. Királyi Biztos Gróf Cziráky János Ó Méltósága által a hivatalát hűtlenül elhagyta Plebánus Nyári Ferencz helyébe a' Szegedi Sz: Rokusi Népészi hivatal ideiglenes vitelére kineveztetett. Ezen plébánia jelenleg törvényessen meg ürülvén miután Tisztelendő Szüts Antal jelenlegi helyettesített népész szilárd elveiért, Urunk Királyunk iránt tántorithatatlan hűségéért, buzgó Lelki Pásztori fáradozásaiért tiszteletünk 's szeretetünket birja egész tisztelet 's bizodalommal meg kérem Méltóságodat, hogy

nevezett Népész urat a Szegedi Nemes Tanátsnak első helyre kijelölni méltóztassék.

Kis mindenjő kívánása mellett szíves jóvoltiba ajánlott különös tisztelettel maradtam.

Temesváry István
Csongrád 's Csanád megyék
kormányzo királyi Bizt.

6. számú

Méltóságos Csanádi Püspöki Helyettes Fábri Ignácz Úr!

T. Szüts Antal Csanád Megyei áldor,⁶² f. évi Augustus 5^{én} Méltóságos Gróf Cziráky János Cs. kir. Főbiztos kegyes rendeletében a' Szeged – Szent Rochusi állomásra kineveztetvén, mai napon a' most nevezett lelkészi e' város pártfogói jogánál fogva magát állandósíttatni esedezett.

Méltányolván a folyamodónak 22. évek leforgása alatt tanúsított ernyedetlen buzgalmát, Urunk Királyunk, haza, 's az Egyház iránti tántoríthatatlan ragaszkodását, úgy a tudományos pályán, mint a nép felvilágosítása, 's megnyugtatása körül a pártütés közben is kitüntetett érdemeit, a' volt Szent Rochusi lelkész t. Nyári Ferentz elhunytával⁶³ megürült lelkészi állomásra e' város pártfogói jogánál fogva őt kinevezni nem vonakodtunk, kérvén Méltóságodat, hogy e' most nevezett kinevezésünket elsorolt okainknál, 's az illetőnek érdemeinél fogva, kegyesen megerősíteni méltóztassék.

Költ Szegeden 1849ⁱ Sept. 25^{én} tartott Tanács Ülésből

Méltóságodnak Alázatos szolgálai

Szeged sz. kir. város polgármestere,
főbírája⁶⁴ és Tanácsa

Jegyzetek

¹ Jászai Géza (1857–1914) történetíró, jelentős közéleti személyiség, később Sebenico címzetes püspöke. Szeged dualizmus kori társadalmi életének egyik legmeghatározóbb alakja. Vö. HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a*

szegedi polgár-családok történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. Szeged, 1994. (a továbbiakban: Habermann) 125.; LOTZ ANTAL: *Történetíró papok Csanád egyházmegyében*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. Budapest, 1992. (A továbbiakban: Lotz) 264–265.

² JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókusához címzett r. kath. plébánia 100 éves története. 1805–1905*. Szeged, 1905. (A továbbiakban: Jászai.)

³ MIKLÓS PÉTER: Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből. *Szeged*, 2000/1. (A továbbiakban: Miklós) 5.

⁴ KOVÁTS SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908.; Kováts Sándorról: Lotz 163–264.

⁵ JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi egyházmegye 1848/49-ben. Sajtó alá rendezte Lotz Antal. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI*. Szeged, 1994. (a továbbiakban: Juhász–Lotz) 63–77.; Juhász Kálmánról: Lotz 273–279.

⁶ VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: „Szívük legtisztább sugallata szerint.” Fejezetek a Csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. *Szeged*, 1998/3. (a továbbiakban: Varsányi) 38–43.

⁷ VÖ. ZAKAR PÉTER: Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848/49-ben. In Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Allam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest, 2001. (A továbbiakban: Zakar.) 53–62.

⁸ Jászai 340–342.; Habermann 272.

⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1837*. (A továbbiakban: Schematismus.) Temesvári, 1837. 149.

¹⁰ Jászai 342–346.

¹¹ Schematismus 1837. 105.

¹² *Szeged-csanádi Püspöki Levéltár*. (A továbbiakban: SzPL.) Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Kistelek, 13–30. sz.

¹³ MIKLÓS PÉTER: Tűzvész a kisteleki plébánián (1847). *Délmagyarország*, 2000. X. 31. 12.

¹⁴ SzPL. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Kistelek, 23. sz.

¹⁵ Schematismus 1863. 207.

¹⁶ VÖ. KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929. 263–267.

¹⁷ Dr. Fábry Ignác 1792-ben született, 1815-ben szentelték pappá. 1843-tól a csanádi kápta-

lan kanonokja (lector), később püspöki címet nyert (electus episcopus Bosonensis). 1852-ben kassai megyéspüspökké nevezték ki. 1867. VI. 27-én hunyt el.

¹⁸ Róka József 1790-ben született, 1811-ben szentelték fel. 1816-tól makói plébános, 1830-tól szentszéki ülnök. 1843-ban kanonoki rangot szerzett, 1848-ban Horváth Mihály helyett kormányozta a Csanádi egyházmegyet. 1858-ban halt meg.

¹⁹ Zakar 55–57.

²⁰ VÖ. ÁCS TIBOR: A római katolikus egyház szerepe az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban a kalocsa-bácsi főegyházmegyében. *Belvedere Meridionale*, 1999/7–8. 13–20.

²¹ Szabó Richárd tevékenységét ZAKAR PÉTER dolgozta fel. In Döbör András–Jancsák Csaba–Kiss Gábor Ferenc–Nagy Tamás–Zakar Péter (szerk.): *Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 12. Szeged, 1999. 19–31.

²² *Kossuth Hírlapja*. 152. sz. 1848. dec. 24.

²³ A vonatkozó rész SZÁNTÓ IMRE munkája. In Farkas József (szerk.): *Szeged története 2*. Szeged, 1985. (A továbbiakban: SzT 2) 775.

²⁴ Idézi: SZÁNTÓ IMRE: Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. XI. köt. Szeged, 1987. 104–105.

²⁵ Kreminger Antal 1804-ben született, 1826-ban szentelték pappá. Teológiai tanár Temesvárott, majd 1835-től szeged-palánki plébános. 1840-től címzetes csöppőfi prépost. 1885. február 5-én halt meg. VÖ. Habermann 166–167.; Miklós 4.

²⁶ REIZNER JÁNOS: *Szeged története II*. Szeged, 1899. 153–155., SzT 2. 782–783.

²⁷ Szövegét közli: JUHÁSZ KÁLMÁN: *A szeged-palánki plébánia története. 1199–1895*. Szeged, 2000. (A továbbiakban: Juhász.) 175–178.

²⁸ VÖ. LOVÁSZI JÓZSEFNÉ: „Szegednek népe...” Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Somogyi-könyvtárban. *Szeged*, 1998/3. 33–35.

²⁹ GÉCZI LAJOS: „...a hazánkat pusztította belháború bevezetett” Szeged 1849 augusztusában. *Szeged*, 1999/7. (a továbbiakban: Géczi) 33–36.; MIKLÓS PÉTER: Répásy Mihály honvédtábornok. *Honismeret*, 2000/6. 30–31.; VASS LÁSZLÓ (szerk.): *Három hét a szabadságharc*

történetéből. Szeged, 1849. VII. 11 – VIII. 5. Szeged, 1998.

³⁰ Szűcs János 1811-ben született, 1836-ban szentelték fel. Káplánkodott Makón, Eleken, Bogároson, Újbessenyőn, Szeged-Rókuson, Pécskán, Csókán. 1856-tól adminisztrátor Magyarszentmártonon, 1858-tól plébános Töröktopolyán. 1866-ban halt meg.

³¹ Jászai 94.

³² Gróf Cziráky János (1818–1884) jogász végzettséget szerzett. Az 1840-es években a Királyi Tábla bírja. 1849-ben a pozsonyi és soproni katonai kerület császári biztosa. E minőségében érkezett Szegedre, ahol helyreállította a császári hivatalokat, városi közigazgatást. 1860-tól Fehér megye főispánja, országszerte ismert aulikus, vallásos politikus. Habermann 49–50.

³³ Wöber György (1809–1869) középiskolai tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte, majd 1831-ben ügyvédi vizsgát tett Pesten. 1845 és 1848 között városi főbíró, majd országgyűlési követ volt, 1849-től 1855-ig Szeged polgármestere. Királyhű, konzervatív politikus volt, Szeged elismert és nagy tekintélyű polgára. Habermann 306.

³⁴ Temesváry István (1802–1853) tanulmányait valószínűleg Szegeden végezte. Csongrád vármegye szolgálatába állt: 1830-tól aljegyző és táblabíró, 1840-től főszolgabíró, 1843-tól másod-, 1846-tól első alispán volt. 1848-ban Csongrád megye országgyűlési követe. 1849. VIII-ban Csongrád és Csanád vármegyék császári biztosa. Habermann 276.

³⁵ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 30–32. sz. Vö. MIKLÓS PÉTER: A gyűlölet és a harc tüzei. Szőreg római katolikus plébániája 1848/49-ben. Szeged, 2000/4. 12–13.

³⁶ Géczi 35–36.

³⁷ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, jelzet nélkül. (Lásd 5. számú dokumentum.)

³⁸ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Rókus, 13. sz. Ezen jelzet alatt olyan levelek, jelentések találhatók, amelyek Szűcs Antal plébánosi kinevezésével kapcsolatosak (1849. VIII–IX).

³⁹ Vö. Jászai 97–98.

⁴⁰ Juhász 145.

⁴¹ Hubert József 1799-ben született, a papi rend szentségét 1821-ben kapta meg. 1828-tól

világosi, majd pankotai plébános, esperes. Békés és Arad vármegyék táblabírája volt. 1858-ban halt meg.

⁴² Az egyházmegyei névtárakban nincs róla adat.

⁴³ Nyáry György 1813-ban született Szegeden, 1836-ban szentelték pappá. Segédlelkészként szolgált Apátfalván, Nákófalván, Törökbecsén, Makón, Temesgyarmaton, Nagyjécsán, Zombolyán. 1849-től Mollyfalva, 1864-től Tóba plébánosa volt. 1899-ben hunyt el.

⁴⁴ Vö. 30. jegyzet.

⁴⁵ Juhász 145.

⁴⁶ Varsányi 43.

⁴⁷ Juhász–Lotz 75.

⁴⁸ SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Rókus, 13. sz. (6. sz. dokumentum.)

⁴⁹ Jászai 94.

⁵⁰ Jászai 345.

⁵¹ Pontos levéltári lelőhelyük: SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Rókus, 13. sz. Az 5. számú dokumentum a Belváros feliratú dobozban található, külön jelzet nélkül. Jászai Géza könyvében az 1. és 2. számú dokumentumot teljesen egészében közli, a 4., 5. és 6. számúkból pedig néhány sort idéz. Jászai 95–100.

⁵² Cziráky János (1818–1884).

⁵³ Fábry Ignác (1792–1867) püspöki helynök.

⁵⁴ 1. számú dokumentum.

⁵⁵ Szegeden 1849 júliusában és augusztusában kolerajárvány tombolt, amely a városi polgárság, valamint az itt tartózkodó honvédek és kormányhivatalnokok között egyaránt pusztított.

⁵⁶ Temesváry István (1802–1853).

⁵⁷ Az 1. számú dokumentum.

⁵⁸ A Temesvárott székelő Csanád egyházmegyei tanács, szentszék.

⁵⁹ Fábry Ignác (1792–1867).

⁶⁰ Utalás a Csanádi egyházmegye 1848 novemberére és 1849 augusztusára közötti szakadására, amikor két szentszék, két püspöki helynökség működött (Makó és Temesvár székhellyel).

⁶¹ Népész: a híveket ellátó világi pap, plébános, lelkész.

⁶² Áldor: áldozópap.

⁶³ Nyáry Ferenc 1849. augusztus 18-án halt meg Sarkadon.

⁶⁴ 1849 szeptemberében Szeged város polgármestere Wöber György (1809–1869), főbírája Szluha Gáspár (1811–1878) volt.

RÓNYAI LÁSZLÓ

Messzelátó

Edward király... angol király?

Írásom VIII. Edwardról szól, aki (*nem*) csak azért mondott le a trónról, hogy elvegyen egy polgári származású nőt, aki ráadásul már addigra kétszer elvált volt. VIII. Edward rendes neve: Edward Albert Christian George Andrew Patrick David, született 1894. június 23-án, királlyá nevezték ki 1936. január 20-án, apja halála után.

Az események levezetése újságcikkeken keresztül történik, ahogyan a magyar sajtó látta. Az egész történet ott kezdődött, amikor 1936 nyarán Edward elhatározta, hogy Dél-Franciaországba megy kikapcsolódni a nyárra, de – az ottani rendezetlen viszonyok miatt – úgy döntött, hogy az Adriai-tengerre megy. Elkísérték a királyt a személyes barátai, közéjük tartozott Mrs. Wallis Warfield-Simpson is. Ekkor az amerikai és az európai sajtóban szenzációként tudósítottak erről. A célozgató kommentátorok borzolták a kedélyeket a királyi családban s a kabinetben egész nyáron és kora ősszel. Ez a szenzációhajhászás csak növekedett akkor, mikor kiderült, hogy Mrs. Simpson válik férjétől októberben.

* * *

Nagyon sokak szemében ez a nő „*rangon aluli*” volt, az ügy pedig politikai botrányt eredményezett, ami ráadásul hamarabb jutott a köztudomásra, mint kellett volna. Simpsonné számára a bíróság 1936. október 27-én mondta ki a második házasság felbontásáról szóló jogerős ítéletet. Az angol törvények szerint pedig elvált asszony csak akkor köthet házasságot, ha a válás kimondását követő hat hónapon belül minden tekintetben korrekt életmódot folytat. A király is hajlandó lett volna kivárni ezt a hat

hónapot, de az amerikai sajtó kirobbantotta a hírt.

Október 20-án a király és Stanley Baldwin találkozott egymással. Baldwin kifejtette, hogy a király barátja, Edward pedig kínos helyzetet és nehézségeket okozott, majd a két ember úgy vált el, hogy félreértés maradt közöttük: a miniszterelnök azt gondolta, hogy hatással volt a királyra, a király pedig úgy gondolta, hogy sikerült meggyőznie a miniszterelnököt arról, hogy ez az ügy magánügy, az állammal nem összefüggő.

A Simpson-ügy kormányválságot is eredményezett: az angol király és a kormány között súlyos ellentét támadt. Minisztertanácsi értekezletet is folytattak ez ügyben. Baldwin kétszer is volt királyi kihallgatáson, ott fejtette ki a kormány álláspontját: az uralkodó a kabinet hozzájárulása nélkül, az alkotmány értelmében nem köthet házasságot. A királyt döntés elé helyezték: vagy házasodik, és lemond a trónról, vagy király marad, de házassága kizárva.

* * *

Az angol alkotmány kimondja, hogy a király feleségét királynévá kell koronázni. A domíniumokban a Korona az egyetlen összekötő kapocs Anglia és a domíniumok között. A királyi tekintély mindennemű csökkentése a brit birodalom egyes részeit összekötő kapcsolatok meglazulásához vezetne. Kanada és Dél-Afrika kormánya azonnal éles tiltakozást jelentett be: a király előtt két lehetőség maradt, a lemondás vagy elfogadja a kormány álláspontját. A domíniumi ellenzők táborába csatlakozott hamarosan Ausztrália és Új-Zéland kormánya is, és kifejtették, hogy ezt a helyzetet a birodalom

fennállásának szempontjából rendkívül veszélyesnek tartják.

A király és a kormány rossz viszonyát nem kifejezetten csak a házassági botrány okozta, ebben egyéb politikai okok is szerepeltek, a Simpson-ügy csak hozzájárult ahhoz, hogy elmérgesítse a helyzetet. Egyik ilyen ellentét volt az is, hogy a kormánynak nem tetszettek a király földközi-tengeri utazásai és a balkán államokkal folytatott tárgyalásai. A másik probléma volt, hogy a király a köznép körében igen népszerű volt, népszerűbb a kormánynál, mivel a harmincas évek elején sűrűn tett látogatásokat üzemekben, gyárakban.

Az ügy kipattanásakor a tőzsdén lehetett érezni az izgalmat, a várakozást, csütörtökön pedig a hivatalos tőzdeforgalom megnyitása közel egyórás késéssel történt meg. A beérkezett óriási arányú eladási megbízások hatása alatt az ügynökök saját maguktól leszállították árajánlataikat, hogy elkerüljék a pánikszzerű eladásokat. November 13-án a király A.H.L. Harding személyi titkárától kapott egy levelet, melyben figyelmeztette a királyt, hogy veszély felé halad, valamint Mrs. Simpson azonnal külföldre kellene küldeni.

November utolsó napjaiban felforgatta az elképzeléseket Lord Rothmere sajtómágnás javaslata, miszerint a király elvenné Mrs. Simpson, de nem kapná meg a királynői jogokat (morganatikus házasság). Ha egy közvéleménykutatást végeztek volna erről a javaslatról, jelentős támogatást kapott volna, de egyes politikai körök kieroszakolták megíúsítását.

* * *

Egy másik javaslat is született a megoldásra Welgwood czredestől, a Munkáspárt képviselőjétől, miszerint a koronázási szertartást úgy kell felfogni, mint egy egyházi szertartást, amelynek nincs semmi köze a nép óhajához. Feltétlenül el kell kerülni,

hogy a király lemondjon, ugyanis nagy szeretetnek örvend, és minden változás két táborra szakítaná az országot. Ha általános választásokat rendeznének, az eredmény az lenne, hogy a nép a királynak ad igazat.

A morganikus házasság gondolatával a király is odaállt a miniszterelnök elé. December 4-én délután 4 órakor a miniszterelnök kifejtette véleményét, hogy ez a megoldás sem jó, ez az elgondolás teljesen nélkülözi az alkotmányjogi alapot: *„jogrendszerünk nem ismeri ugyanis a morganatikus házasságot.”*

A wellingtoni püspök véleménye: *„a korona viselőjének föl kell áldoznia egyéni kívánságait, és világos, hogy a tervezett házasság megkötése magas eszményekkel ellenkeznék.”* Voltak persze támogatói is a királynak: Winston Churchill akciót indított a király mellett, amely elsősorban arra irányult, hogy megakadályozza annak lemondását. A tervek abból állt, hogy a király igyekezzék elhalasztani végső döntését, és közölje Baldwin miniszterelnökkel, hogy egyelőre nem óhajt házasságot kötni Simpson asszonnyal. Ezzel időt akartak nyerni ahhoz, hogy közben megkíséreljék Baldwin megbuktatását az alsóházban, valamint az általános választások kiírását. Ha az új választásokat megtartanák a király mellett kiálló kormány alakulna, mely már nem akadályozná meg a házasságot.

Barabás Gyula újságíró a királynak ad igazat: a király is ember, a feleség kérdése pedig csak órá tartozik, amúgy is volt már példa a történelemben az ilyen házasságokra, például Péter orosz cár és Katalin cárné esete. *„Ma, amikor a diktátorok mindent elkövetnek, hogy emberfelettinek lássák őket, a világ legnagyobb méltóságának viselője kiáll olyan érzelem hangoztatására, amellyel bizonyítja, hogy bátorságot, és a tiszta emberi érzelmet előbbrevalónak tekinti minden dogmánál.”*

December 3-án Mrs. Simpson elhagyta Angliát, majd 7-én megjelenik egy nyilatko-

zata: ha a meg nem házasodás a kérdés megoldásához vezetne, úgy szeretne visszavonulni ettől a helyzettől, amely egyaránt boldogtalan és tarthatatlan lett. Ugyanekkor a broadworthy-i bányák 3500 munkása sztrájkba lépett, majd a környező dél-yorkshire-i kerület 8000 bányásza is elhatározta, hogy rokonszenve jeléül szintén beszünteti a munkát. Az ország valóban két részre oszlott az ügyben. Baldwin terveinek keresztülvitelére a konzervatív párt egyik frakciójára, az anglikán egyházkörökre és a domíniumokra támaszkodhatott. Az anglikán egyház szerint kétszer elvált nőt elvenni nem fér össze az erkölcsös magatartással.

* * *

A király a végzetes és visszavonhatatlan elhatározására 1936. december 10-én határozta el magát. Lemondott. A speaker – a bemonddó – felolvasta a lemondó okiratot:

„Én, VIII. Edwárd Nagy Brittanía, Írország és a tengerentúli domíniumok kirá-

BALLADA A SZERELEM HATALMÁRÓL...
VIII. EDWARD KIRÁLY UTOLSÓ RÁDIÓBESZÉDÉT
MONDJA, MELYBEN LEMOND A TRÓN RÓL

lya azt a megmásíthatatlan elhatározáso-
mat nyilvánítom, hogy lemondok a trónról
mind önmagamra, mind pedig utódaimra
nézve. Kívánságom az, hogy ez a lemondási
okirat azonnal hatályba lépjen..... 1936.
december 10-én alulírott tanúk jelenlét-
ében.” Baldwin a szöveg felolvasása után azt javasolta, hogy a Ház tűzze napirendre a király üzenetét. A lemondott király helyére elsőként a yorki herceg, másodikként jöhetett volna Erzsébet, majd a sorban Margit hercegnő, a gloucesteri herceg, majd a kenti herceg. Edward a fivérét (a yorki herceget) nevezte meg utódjául. A lemondás után a munkáspárti ellenzék szinte részvétét fejezte ki VIII. Edward, Margit királyné, és Baldwin miniszterelnök iránt. Winston Churchill azt mondta, ami megtörtént az már a történelemé, vita vagy viaskodás csak ártana.

A volt király búcsút vett a népétől rádióon keresztül: *„Soha nem akartam semmit elhallgatni, de mindaddig az alkotmány tiltotta, hogy beszéljek... Hígygék el azonban nekem, úgy találtam, hogy nem tudnám felelősségem súlyos terhét viselni és királyi kötelességemet úgy teljesíteni, mint ahogy akartam, ha nem bírom az általam szeretett nő támaszát és segítségét... Fivérem..., hála kiváló tulajdonságainak, azonnal elfoglalhatja helyemet... és ő azzal a felbecsülhetetlen boldogsággal is meg van áldva, amit közületeket oly sokan élveznek, és amivel én nem vagyok megáldva: boldog otthon, feleség és gyermek. Most végleg elhagyom a közéletet, és leteszem terhemet... Isten éltesen mindnyájatokat, Isten áldja a királyt.”*

* * *

A lemondó okirat után létrehozták a király lemondásáról szóló törvényt 1936. december 11-én, budapesti idő szerint 2 óra 52 perckor: Ófelsége azonnal megszűnik király lenni, trónüresedés áll be. A koronát az összes királyi kiváltságokkal, jogokkal és

méltóságokkal a királyi családnak az a tagja öröklí, aki a trónutódlás rendje szerint következik. A lemondás után Ófelségének és utódainak nem lesznek semmiféle trónutódlási jogai. A következő uralkodót VI. Györgynek hívták, akit a következő évben koronáztak meg. Magyarország képviseletében Kánya Kálmán külügyminiszter utazott Londonba a koronázáson való részvételre.

A lemondás után rögtön bizonyos politikai körök azt hangoztatták, hogy a királynak el kell hagynia Angliát. Most még szigorúan titokban is tartották, hogy hová megy a király, mert úgy döntött, hogy elmegy. Más politikai köröket – a szélsőjobboldali ellenzékét – más ügy foglalkoztatta: Anglia államformája legyen köztársaság, mert *veszedelmeket rejt ma már egy nagy birodalomra nézve az örökletes királyság. A mai időnek a köztársasági kormányzat felel meg*” – vallotta Maxton, a szélsőjobboldali ellenzék vezére.

Edward december 13–15. között távozott Angliából. A windsori kastélyt mélyen lefüggönyözött autóban hagyta el, három tengerésztiszt kísérté ki a portsmouthi kikötőbe. Itt három hadihajó állott indulásra készen, innen Zürichbe utaztak, majd 13-án este 10 óra 20 perckor megérkeztek Bécsbe, a Nyugati pályaudvarra.

Valamelyest lenyugodtak a kedélyek a volt király körül. Jövendőbelije a franciaországi Candé-kastélyban tartózkodott. Az esküvő napját 1938. május 17-re tűzték ki. A szerelmesek a sok megpróbáltatások után 5 hónap múlva találkoztak újra egymással. Mikor Simpsonné megtudta, hogy jön a herceg, kilépett a kastély lépcsőjére, kék délutáni ruhát viselt, és sugárzott az örömtől. Amint a herceg feljött a lépcsőn, átölelte és megcsókolta menyasszonyát, és 2-3 percig egyikük sem tudott egy szót sem szólni. A herceg először kicsomagolta az ajándékokat, melyeket kedvesének hozott. Volt a hercegnél egy csokor havasi gyopár is, amelyet maga szedett az osztrák hegyekben.

Simpsonné a csokrot mindjárt a ruhájára tűzte. Május 23-a körül a készülődés a tetőfokára hágott: a kastély főbejáratát hetek óta valósággal ostromzár alatt tartották a világsajtó képviselői. A bejáró autók szállítmányai ruhaszállítmányokból állott. Ez idő alatt Angliában Baldwin lemondott, mert a választásokon a R. MacDonald vezette Munkáspárt győzött. Június 3-án a herceg elutasította a helybeli dalkörnek azt az ajánlatát, hogy a kastély előtt hajnali szerenádot adjon, mondván, a házasságkötése a lehető legnagyobb csendben menjen végbe. A rend fenntartására 150 csendőrt rendeltek ki. A kastélyban megrendezendő szertartáson csak 5 újságíró lesz jelen: egy angol, egy francia, három amerikai. Az esküvői tortát a kastély-

1937. JÚNIUS 3-ÁN FRANCIAORSZÁGBAN, A CANDEI KASTÉLYBAN KÖTÖTT HÁZASSÁGOT A WINDSORI HERCEG – A TRÓNRA LEMONDOTT VIII. EDWARD – ÉS WALLIS WARFIELD-SIMPSON

ba érkezett francia szakácsművész készítette el: a 80 centiméter magas torta ötemeletes kerek toronyt ábrázol, amelynek mindegyik emeletét koronából álló cukordíszek ékesítik.

Néhány nappal a nagy esemény előtt bonyodalom támadt: az anglikán egyház legfőbb funkcionáriusai a legnagyobb tartózkodással, sőt rosszállással fogadták a tervet. A windsori herceg és barátai segítettek abban, hogy az anglikán egyház szerint is összeeskessék őket, a ceremóniát pedig Darlington lelkész (Robert Anderson Jardine) végezte el. Elmondása szerint saját jószántából adta őket össze, nem kért senkitől engedélyt erre – mármint az egyháztól –, de akkor is csupán lelkiismeretből teszi ezt meg.

Az esküvő napján a kastély körül körülbelül 100 főnyi rendőr- és csendőrcsapat 6 mérföld sugarú kordont vont, melyet csak írásos engedéllyel lehetett átlépni. A szertartás után Mercier, a helység polgármestere beszédet mondott. Kifejtette, hogy olyan nemzetet képvisel, amely mindig csodálta az önzetlen, lovagias viselkedést és azokat a bátor cselekedeteket, amelyeket nem az ész,

hanem a szív diktál. Jardine lelkész a régi anglikán imakönyv előírásai szerint végezte el a szertartást, amelyen a herceg otthoni családjának egyetlen tagja sem vett részt, sőt az sem vehetett részt, aki valamilyen hivatali munkát látott el Angliában. A család tagjai csak az ajándékokat küldték el. Miután a házastársak elmondták az eskümintát, a herceg átnyújtotta arájának a gyűrűt. Az esküvő után, még aznap délután elhagyták a kastélyt, és vonaton nászútra indultak. Az állomásokon ünneplő tömegek várták őket.

Felhasznált irodalom

- A XX. század krónikája.* Budapest, 1994, Officina Nova.
Britannica Encyclopedia. Vol. 8. 1969.
Britannica Micropedia 4. The University of Chicago, 1991.

Sajótbeli források

- Népszava.* 1936. december 4., december 5., december 6., december 8., december 10., december 11., december 12., december 13., december 15., 1937. június 4. sz..
Pesti Hírlap 1937. május 9., május 23., június 3., június 4. sz.

Emlékezés a 424-esre

„A képeket a pályaszám nagyságrendjébe sorolva nem tudom a 424,001 mozdonnyal kezdeni, mert ezzel a géppel érhető okoknál fogva a hetvenes években nem találkozhattam: Jugoszláviában volt hadifogságban. Nyissa meg a sort a 424,002 a celldömölki fűtőház előtt, melyet 1974. július 22-én tudtam ott lefényképezni, hála Fehér Tamás főnök mindenkori segítőkészségének, amiért mindig hálás maradtam neki” – Kubinszky Mihály szenzációs fotóalbuma a legismertebb magyar gőzmozdonytípusról szerkesztőségünk közreműködésével jelenik meg a napokban.

Marcus Tullius Cicero Deiotarus király érdekében mondott beszéde

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE, FORDÍTOTTA ÉS A MAGYARÁZATOKAT ÍRTA NÓTÁRI TAMÁS¹

I. (1) Noha minden jelentősebb ügyben, Caesar, beszédem elején izgatottabb vagyok, mint ahogyan azt gyakorlatom és életkorom megkövetelné, ebben az ügyben mégis oly sok körülmény tesz zavarodottá, hogy amekkorra igyekezetet Deiotarus király védelméhez számomra baráti hűségem kölcsönöz, annyit von le képességeimből a félelem.² Egyrészt egy király élete és sorsa védelmében beszélek, ami – önmagában, lévén, hogy te forogsz veszélyben, érthető – azonban oly szokatlan, hogy egy király főbenjáró ügy vádlottja legyen, amelyet a mai napig sohasem hallottunk. (2) Másrészt éppen azon királyt, akit korábban államunk körül szerzett múlthatatlan érdemeiért az egész senatusszal együtt dicsőíteni szoktam volt, kényszerülök most egy felette rettenetes váddal szemben védeni. Ehhez járul, hogy megdöbbsen az egyik vádló kegyetlensége, a másiknak pedig aljassága. Castor a kegyetlen, hogy azt ne mondjam, elvetemült és istentelen, aki unokája léteire nagyapját főbenjáró váddal illette, s ifjúsága által rémületet keltett abban, akinek öregségét védenie és oltalmaznia kellett volna, aki ifjúi kora számára az istentelenségtől és az elvetemültségtől szerzett ajánlást, nagyapja rabszolgáját ajándékokkal megvesztegetvén arra vette rá, hogy vádlóként lépjen fel saját urával szemben, s a követek szolgálatából elcsábította!³ (3) Amikor pedig e szökött rabszolgát, aki urát vádolja, urát, aki távol van, s urát, aki államunk leghívebb barátja, szemtől szemben láttam, és amikor szavait hallottam, nem annyira a király veszélyeztetett helyzetét fájlaltam, mint inkább a társadalom helyzete miatt rémültem meg. Ugyanis, míg őseink szokásjoga szerint rabszolgából

még kínvallatással sem szabad urát terhelő vallomást kicsikarni, amely vallatás során a fájdalom az emberből még akarata ellenére is kihúzza az igazságot, addig itt fellépett egy rabszolga, s önként vádolja azt, aki ellen még kínpadra feszítve sem vallhatna.⁴

II. (4) Zavarodottá tesz, Caesar, még egy körülmény, amelytől azonban, miután mélyebben megismertem jellemedet, már nem tartok, a helyzet ugyan méltatlan, ám a te bölcsességed révén méltányosabb lesz. Ugyanis azon gaztettéről beszélni annak színe előtt, akinek az élete ellen a vád szerint e gaztettet szőtték, ha önmagában meggondolod, igen terhes. Ugyanis szinte nincsen oly bíró, aki maga veszélyben forogván ne mutatkoznék saját maga iránt méltányosabbnak, mint a vádlottal szemben. Ám kiváló s egyedülálló természeted, Caesar, csökkenti e félelmemet. Nem tartok ugyanis oly nagyon attól, hogyan fogsz Deiotarus király felől ítélni, mint amennyire tudom, hogyan kívánsz mások által megítéltetni. (5) Nyugtalanít ugyanakkor maga a szokatlan hely is, hogy ilyen jelentőségteljes ügyben, amelyen még sohasem képezte döntés tárgyát, egy magánház falai között kell szólnom, s azon gyülekezetet és sokaságot nélkülözve kell beszélnem, amelyre a szónokok előadása támaszkodni szokott. A te szemeidben és arcvonásaidban találok megnyugvást, terád tekintek csupán, egyedül tehozzád intézem beszédemet: ez hathatós reményt nyújt számomra az igazság megvédéséhez, ugyanakkor kevésbé hat serkentőleg az indulatra, a beszéd erejére s lendületére. (6) Ha ugyanis ezen ügyet, Caesar, a forumon védhetném, s azt te mint bíró hallgatnád, mily szárnyalásra ihletne a római nép összegyűlt sokasága!

Melyik polgár ne fogná azon király pártját, akiről tudja, hogy egész életét a római nép háborúiban töltötte el? Szemem előtt volna a curia, a forumra tekintenek, végül pedig magát az eget hívnám tanúul. Ha így felidézném a halhatatlan istenek, a senatus és a római nép Deiotarus király iránti jótevéseit, ékesszólásom semmiképpen hagyna cserben. Mivel azonban azt a falak leszűkítik, s e felette jelentős ügy előadását a hely korlátozza, a te feladatod, Caesar, aki gyakran léptél fel sokak érdekében védőként, hogy megítéld szándékodat, s hogy egyrészt méltányosságod, másrészt pedig élnék figyelmed csökkentse zavaromat.

Ám mielőtt magáról a vádról szólok, néhány szót szólnék arról, mit is remélnék a vádlók, akik nyilvánvalóan sem tehetségükkel, sem gyakorlatukkal, sem tapasztalatukkal nem tűnnek ki, mégsem minden remény és várakozás nélkül jöttek e tárgyalásra.

III. (8) Jól tudták, hogy haragszol Deiotarus királyra, és emlékeztek arra, hogy nehezteledből kifolyólag bizonyos hátrányok és károk érték, s míg őrá haragszol, irántuk barátságos vagy, úgy vélték hát, hogy koholt vádjuk könnyen befészkelni magát megsebzett lelkedbe. Ezért először e félelemtől szabadíts meg, Caesar, becsületed, állhatatosságod és kegyességed által, hogy még csak ne is gyanakodhassunk arra, hogy benned akár egy cseppnyi harag is maradt volna. Azon jobboldra kérlek, amit vendégbarátként Deiotarus királynak mint vendégbarát-nak nyújtottál, azon jobboldra, mondom, amely háborúkban és csatákban sem erősebb, mint az ígéreteken és a szótartásban. Be akartál lépni házába, fel akartad vele újítani a régi vendégbarátságot, házi istenei befogadtak, mint megbékélt barátot láttak Deiotarus király oltárai és tűzhelyei. (9) Amilyen könnyű hozzád kérést intézni, Caesar, oly könnyű megkérlelni is. Soha egyetlen ellenséged sem engesztelt ki téged úgy, hogy utóbb a sértettség bármely maradvá-

nyát érezte volna benned. Ám ki nem hallotta Deiotarus király elleni panaszaidat? Ugyanakkor sohasem mint ellenséget vádoltad, hanem mint olyan barátot, aki nem tett kellőképp eleget kötelességének, mivel inkább hajlott Cn. Pompeius barátságára, mint a tiédre, mégis azt mondogattad, hogy megbocsátanád neki e dolgot, ha Pompeiushoz csak segélycsapatokat vagy akár fiát küldte volna el, önmagát pedig idős korával kimentette volna. (10) Így, noha a legsúlyosabb vádak alól felmentetted, egy igen csekély, barátságotok ellen elkövetett bűnét meghagytad. Nemcsak nem büntetted meg, hanem minden félelemtől megszabadítottad, vendégbarátodnak ismerted el, s meghagytad királyi méltóságát. Hiszen nem irántad érzett gyűlöletből járt el így, hanem a közös tévedés folytán bukott el. E királyt, akit a senatus gyakorta nevezett e néven felette tiszteletre méltó határozataiban, aki a senatusi rendet ifjúságától fogva a legtekintélyesebbnek s a legszentebbnek tartotta, e tőlünk távol lakó, külhoni embert ugyanazon körülmények zavartak össze, amelyek bennünket, akik az állam szívében születtünk, s mindig ott tevékenykedtünk.

IV. (11) Midőn meghallotta, hogy a senatus egyhangú határozata alapján ragadtak fegyvert, s a consulokra, praetorokra, néptribunusokra, s ránk, imperatorokra⁵ maradjon az állam védelmét, megkavarodott a lelke, s ez a birodalmunk iránt mindig felette baráti érzületű férfiú a római nép biztonságaért kezdett aggódni, amelytől saját biztonságát is függeni vélte. Még a legnagyobb félelmek közepette is úgy gondolta, hogy visszafogottan kell eljárnia. Leginkább azonban akkor zavarodott össze, amikor azt hallotta, hogy a consulok és minden consulviselt férfiú elmenekült Itáliából (így adták neki ugyanis hírül), s a teljes senatus és egész Itália szétszóródott. Ilyen hírek és szóbeszédnek számára ugyanis nyitva állott az út kelet felé, s ezeket semmiféle valós híradás nem

követte. Nem hallott semmit javaslataidról, semmit az egységre s a békére irányuló törekvéseidről, semmit bizonyos embereknek méltóságod ellen szőtt összeesküvéséről.⁶ S noha így álltak a dolgok, mégis mindaddig visszafogottan járt el, amíg nem érkeztek hozzá követek és levelek Cn. Pompeiustól. (12) Bocsásd meg, bocsásd meg, Caesar, ha Deiotarus király meghajolt azon férfiú tekintélye előtt, akit mi mindannyian követtünk, akit mind az istenek és az emberek minden megbecsüléssel felékesítettek, mind pedig te magad is, méghozzá a legtöbbször a legnagyobbakkal. Ugyanis, még ha a te tetteid homályba is borították dicsőségükkel mások tetteit, ennek ellenére még őrizzük Cn. Pompeius emlékeztétét. Ki ne tudná, mily hatalmas volt a neve, mily nagy volt hatalma, mily ragyogó volt dicsősége mindenfajta háborúban, s mily tiszteletadásban részesítette a római nép, a senatus és te magad is? Annyira felülmúlta elődeit dicsőségben, amennyire te mindannyiukon túl emelkedté. Így hát csodálattal számoltuk Cn. Pompeius háborúit, győzelmeit, diadalmeneteit és consulságait, a tiedet meg sem tudjuk számolni.

V. (13) Őhozzá sodródott tehát Deiotarus király e szerencsétlen és végzetes háborúban, akit korábban jogos és az ellenséggel vívott háborúiban támogatott, akivel nem csupán vendégbarátság, hanem bensőséges barátság fűzte össze, s mint barát jött, akit hívtak, mint szövetséges, akit odarendeltek, s mint olyan, akit erre felhívtak, s aki megtanulta, hogy engedelmeskedjék a senatusnak, végül pedig egy menekülő emberhez jött, s nem egy ellenségeit üldözőhöz, azaz a veszélyben, s nem a győzelemben vállalván vele szövetséget. Így hát a pharsalosi csata után elhagyta Pompeiust, nem akart bizonytalan reményeket hajszolni, s úgy vélte, hogy mind kötelességének, ha tartozott valamivel, mind tévedésének, ha valamit nem tudott, eleget tett, hazament, s amikor te

Alexandriában háborút viseltél,⁷ a te érdekeidnek rendelte alá magát. (14) Cn. Domitius,⁸ e kiváló férfiú hadseregének szállást és ellátást nyújtott, pénzt küldött Ephesosba annak, akit ticed közül leghűségesebb és legodaadóbb hívedként kiválasztottál, és másodszor is küldött pénzt, és harmadszor is adott – árvereztetés útján szerzett – pénzt, hogy azt a háborúhoz felhasználhasd. Kockára tette saját életét, veled volt a Pharnaces elleni csatában, s a te ellenségedet saját ellenségének tekintette. Ezt pedig te azzal fogadtad el tőle, hogy a felette magasztos királyi méltósággal és névvel tüntetted ki.

(15) E férfiút tehát, akit nem csak a veszedelemből mentetted meg, hanem a legmagasabb méltósággal ékesítettél, vádolják azzal, hogy otthonában meg akart ölni téged, amire te, hacsak nem tartod teljességgel örülnék, még csak nem is gyanakodhatsz. Ugyanis, hogy eltekintsek attól, mily rettenő bűn lett volna a házi istenek színe előtt a vendégbarátot meggyilkolni, mily szörnyűség minden nemzet és kor legragyogóbb fényét kioltani, mily vakmerőség a földkerekség legyőzőjét nem félni, mily felettebb embertelen és háládatlan lelkiület azt, akitől a királyi címet kapta, zsarnoknak tekinteni: hogy ezektől eltekintsek, mily hatalmas örültség lett volna minden szomszédos királyt, s igen sok ilyen volt, minden szabad népet, minden szövetségest, minden provinciát s mindezek összes fegyvereit egymaga ellen kihívni? Mennyire meghasonlott volna királyságával, házanépével, hitvesével, hűn szeretett fiával, ha e rettenő bűnt nem-hogy véghezvitte, hanem csupán kigondolta volna! VI. (16) Azonban úgy hiszem, mind ezt e megfontolatlan és elhamarkodott ember nem látta. Ám ki meggondoltabb, ki óvatosabb, ki okosabb önáló? Azonban úgy vélem, hogy ehelyütt nem annyira tehetségével és okosságával, mint inkább hűségével és életének istenfélő voltával kell Deiotarus királyt védenem. Ismert előtted, Caesar, jel-

lemszilárdsága, ismertek erkölcei, ismert állhatatossága. Továbbá, aki a római nép nevét akár csak hallotta is, ne hallott volna Deiotarus tisztességéről, méltóságáról, erényéről és hűségéről? Ti pedig azon vádat koholtátok, hogy ez az igen kiváló és legkevesbé sem ostoba ember oly gaztettet gondolt ki, amelyre a következményektől való félelmében még a legbalgább ember sem vetemednék, de még egy gonosztevő sem, hacsak nem teljességgel örült? (17) Ám ez nem csupán nem hihető, hanem még csak gyanút sem kelt! 'Midőn' – mondja (a vádló) – 'Peium erődítményébe jöttél, és vendégbarátod, a király otthonába betértél, volt egy bizonyos hely, ahol elő voltak készítve azon tárgyak, amelyekkel a király téged meg szándékozott ajándékozni. Oda akart téged vezetni a fürdőből, mielőtt az étkezéshez lehevrednél. Ugyanis ott fegyvereket helyeztél el, hogy téged megöljenek.' Ímhol a vád, ímhol az ok, miért vádolja a szökevény a királyt, a rabszolga urát! Bizonyomra, Caesar, kezdetben, amikor az ügy így került elé, hogy Phidippust, az orvost, a királyi rabszolgáját, akit a követekkel együtt küldtek ide, ez a fiatalember⁹ megvesztegette, e gyanú kerített hatalmába: 'Egy orvost bérelt fel mint feljelentőt, nyilvánvalóan mérgezésről szóló vádat kohol.' Noha ez az igazságtól távol volt, mégsem járt a dolog messze a szokásos vádaskodástól. (18) Mit mond az orvos? Méregről semmit. Ám ezt egyrészt titkosabban véghezvihették volna, italban vagy ételben, másrészt büntetlenebbül véghezvihető az, amit a tett megtörténte után le lehet tagadni. Ha téged nyíltan öletett volna meg, maga ellen fordította volna az minden nemzetnek nem csupán gyűlöletét, hanem fegyvereit is, ha méreggel, a vendégbarátságot védő Iuppiter¹⁰ istensége elől sohasem titkolhatta volna el, ám az emberek elől talán el tudta volna titkolni. Amit tehát titkosabban megkísérélhetett és óvatosabban véghezvihetett volna ellened, azt nem bízta sem

a ravasz orvosra, sem hűségeseznek vélt rabszolgára, a fegyvereket és a gyilkos cselvetést azonban nem akarta előtted titokban tartani? (19) Milyen ügyesen szőttétek meg a vádat! 'Téged' – azt mondja (a vádló) – 'ugyanazon szerencséd mentett meg, mint midig, mert vonakodtál akkor megtekinteni az ajándékokat.'

VII. És később? Vajon Deiotarus, mint-hogy a dolgot abban az időben nem tudták kivitelezni, rögvést elküldte hadseregét? Nem volt más hely a csapdaállításra? Ám te, miután befejeztél az étkezést, azt mondtad, hogy ugyanoda vissza akarsz térni, s így is tettél. Nagy dolog lett volna egy vagy két órára a fegyvereket ugyanott tartani, ahol felállították őket? Miután az étkezést kedélyesen és vidáman töltötted, elmentél oda, amint mondtad, ott megtapasztaltad, hogy Deiotarus király oly érzülettel viseltetik irántad, mint Attalos király¹¹ P. Africanus iránt, akinek, amint olvastuk, a legragyogóbb ajándékokat küldte Ázsiából egészen Numantiába, amelyeket Africanus hadserege szemeláttára elfogadott. Miután ezt Deiotarus király személyesen, királyi lélekkel és szokás szerint megtette, te hálótermembe tértél. (20) Könyörgöm, Caesar, idézd emlékeztettedbe azon időt, idézd szemed elé azt a napot, a téged csodálattal szemlélő emberek arckifejezését. Volt ott valami kapkodás, valami zavarodottság, nem volt-e minden szerény, nyugodt s e roppant tekintélyes és gáncstalan ember jellemének megfelelő rend? Milyen okot lehet hát kigondolni, hogy téged a fürdő után meg akart ölni, az étkezés után pedig nem? (21) 'A következő napra' – mondja (a vádló) – 'halasztotta, hogy midőn Blucium¹² erődjébe értek, ott hajtsa végre, amit kitervelt.' Nem látom okát a hely megváltoztatásának, azonban mégis gyanús, hogy így történt a dolog. 'Midőn' – mondja (a vádló) – 'azt mondtad, hogy az étkezés után hányni akarsz,¹³ a fürdőbe kezdtek vezetni, ugyanis ott volt a csapda. Téged

azonban ugyanazon jószerencséd megmen-
tett, azt mondtad, hogy inkább hálótermed-
be akarsz menni.’ Az istenek pusztítsanak el,
te szökött rabszolga! Nemcsak semmirekel-
lő és gonosz vagy, hanem még ostoba és
őrült is. Hogyan? A király ércoszlopokat
állított lesbe a fürdőben, amelyeket nem
lehetett volna a hálóterembe átvinni? Ímhol
a cselvetés vádpontjai, egyebet ugyanis nem
mondott. ’Ezekbe’ – mondja (a vádló) – ’be
voltam avatva.’ Hogyan hát? Oly esztelen
volt tehát a király, hogy azt, akit így rettenet-
es bűnébe beavatott, elengedje maga mel-
lől, s méghozzá Rómába küldje, noha tudta,
hogy ott van a legádázabb ellensége, saját
unokája, és Caesar, aki ellen cselet vetett,
kiváltképp mivel a rabszolga lett volna az
egyetlen, aki őt távollétében feljelentette
volna? (22) ’Fivéreimet’ – mondja (a vádló)
– ’mivel beavatottak voltak, börtönbe vetet-
te.’ Tehát míg azokat, akik vele voltak,
börtönbe vetette, téged pedig szabadon Ró-
mába küldött, noha ugyanazon dolgokról
tudsz, amelyekről állításod szerint azok tud-
nak? VIII. A vád hátralevő része két szálon
futott, egyrészt, hogy a király állandóan
résen volt, mivel ellenséges érzülettel viseltet-
t irántad, másrészt, hogy nagy hadsereget
szerelt fel ellened. A hadseregről röviden
szólok, miként a többiről is. Deiotarus ki-
rálynak sohasem volt akkora hadereje, hogy
azzal a római nép ellen háborút indíthatott
volna, hanem csak akkora, hogy saját határa-
it a betörésektől és rablótámadásoktól meg-
védhesse, s hogy fővezéreinknek segélycsa-
patokat küldhessen. Régebben ugyan na-
gyobb haderőt tudott fenntartani, most e
csekélyről is alig tud gondoskodni.¹⁴ (23)
Ám egy bizonyos, számomra ismeretlen
Caeciliushoz küldetett, azokat azonban, aki-
ket küldött, mivel nem akartak menni, bört-
önbe vetette. Nem kutatom, mennyire va-
lószerű, hogy egy királynak ne volnának
emberei, akiket követségbe küldjön, vagy
hogy azok, akiket küldött, ne engedelmes-

kednének, vagy, hogy azokat, akik így jelen-
tős dologban megtagadták az engedelmes-
séget, inkább csak börtönbe vesse, semmint
megöltesse. Azonban mégis, amikor Cae-
liushoz küldetett, vajon nem tudta, hogy
azon ügy már elveszett, vagy pedig azt a
Caeciliust tartotta oly hatalmas embernek?
Caeciliust Deiotarus király, aki a mi embere-
inket kiválóan ismerte, nyilvánvalóan meg-
vetette, vagy azért, mert nem ismerte, vagy
pedig azért, mert ismerte. (24) Hozzáteszi
még azt (a vádló), hogy nem a legjobb
lovassait küldte. Elhiszem, Caesar, hogy nem
voltak összevethetők a te lovasságoddal,
azonban azok közül, akik rendelkezésére
állottak, a válogatottakat küldte. Azt mond-
ja, hogy ezek sorából egyik büntetésből
rabszolgaságra ítéltetett. Ezt nem hiszem,
nem is hallottam erről, ám az ügyben, még
ha így is történt volna, úgy vélném, a királyt
semmilyen bűn nem terheli.

IX. Hogyan mutatkozott meg veled
szemben táplált ellenséges érzülete? Abban
reménykedett, úgy hiszem, hogy nehezen
tudsz majd kijönni Alexandriából a vidék és
a folyó természeti adottságai miatt. Ám
éppen abban az időben Deiotarus neked
pénzt, hadseregednek ellátást adott, és azt,
akit Ázsia élére állítottál, semmiben nem
engedte hiányt szenvedni, neked mint győz-
tesnek nem csupán vendégbarátságát aján-
lotta fel, hanem veszedelmekben és csaták-
ban is készségesnek mutatkozott. (25) Erre
az afrikai háború következett.¹⁵ Súlyos hí-
resztelések terjengtek rólad, amelyek még
ama őrzöngő Caeciliust is felrázták. Milyen
érzülettel viseltetett akkor irántad Deiotarus
király, aki árverést rendezvén inkább akarta
saját magát kifosztani, semmint hogy téged
ne tudjon pénzzel támogatni? ’Ám éppen
abban az időben’ – mondja a vádló – ’küldet-
t Niceába és Ephesosba, hogy az afrikai
híreszteléseket megtudakolják, és azokat si-
etve megvigyék neki. Így tehát, midőn hírül
adták neki, hogy Domitius hajótörésben

halálát lelte, téged pedig egy erődben ostrommal szorongatnak, Domitiusról egy görög verset idézett ugyanazon tartalommal, amely latinul is létezik: vesszenek ám a barátok, ha az ellenség is velük pusztul.¹⁶ Ezt ő, még ha legádázabb ellenséged lett is volna, akkor sem mondhatta volna soha, ő maga ugyanis szelíd lelkületű, a vers pedig kegyetlen. Hogyan lehetett volna azonban Domitius barátja, ha neked ellenséged lett volna? Végül pedig, miért lett volna neked ellenséged, mikor emlékezett arra, hogy te, noha a háború joga szerint akár meg is ölethetted volna, mind őt, mind fiát megerősítetted a királyi méltóságban? (26) Hogyan tovább? Mivel folytatta ez az akasztófára való? Azt mondta, hogy e vidámságtól felajzva Deiotarus bortól megrészegülve egy lakomán meztelenül táncolt. Milyen kereszt volna elegendő büntetés e szökött rabszolgának? Ugyan ki látta Deiotarus királyt valaha is táncolni vagy részegen? Minden királyi erény megtalálható őbenne, amit te, Caesar, úgy vélem, jól tudsz, de mértékletessége kiváltképp egyedülálló és csodálatra méltó,¹⁷ noha tudom, hogy egy királyt nem ezzel a szóval szokás dicsérni. Nem nagy dicséret egy király esetében, ha mértékletes embernek mondják, legyen bátor, igazságos, szigorú, tekintélyes, nagylelkű, adakozó, bőkezű, jótékony, ezek válnak egy király dicsőségére, amaz egy magánemberhez illik. Ám vélekedjék mindenki, ahogy akar, én mégis a mértékletességet, más szóval az önmérsékletet és az önuralmat a legnagyobb erénynek ítélem. Mindezt őbenne már ifjú korától fogva mind egész Ázsia, mind magistratusaink és követaink, mind az Ázsiában kereskedő római lovagok észlelték, és megismerték. (27) Az államunk iránt tanúsított számos szolgálat lépcsőfokain jutott el a királyi címhez, azonban mégis, ami szabadideje a római nép háborúi mellett maradt, abban embereinkkel szőtt kapcsolatokat, barátságokat, üzleti viszonyokat, oly-

annyira, hogy nem csupán nemes tetrarchának,¹⁸ hanem felette kiváló családfőnek, igen gondos földművelőnek és állattenyésztőnek is tartjuk. Aki tehát ifjúként, amikor még nem ékesítette ekkora dicsőség, minden esetben szerfelett komolyan és megfontoltan járt el, az eme méltóságban és életkorban táncolt volna?

X. (28) Inkább nagyatyád jellemét és erkölceit kellene példaként követned, Cas-tor, semmit e roppant kiváló és jeles férfiút egy szökött rabszolga kijelentése által rágal-maznod. Még ha nagyapád táncos ember volna, nem pedig az a férfiú, akiről tisztesség és erkölcs tekintetében példát lehet venni, legkevésbé sem illenék életkorához e rága-lom. Azon gyakorlatok, amelyekben ifjú korában edzette magát, s ez nem a tánc, hanem a fegyverforgatás és a lovaglás mest-e-ri elsajátítása volt, ám életkora hanyatlásával azok is mind sorra elhagyták. Így tehát az, hogy Deiotarus, miután többen felségítet-ték a lóra, azon öreg korában magát meg tudta tartani, csodálatunkra szolgált, ez az ifjú viszont, aki Kilikiában¹⁹ parancsnoksá-gom alatt szolgált, Görögországban²⁰ pedig katonatársam volt, mikor seregünkben válo-gatott lovasaival lovagolt, akiket atyja vele együtt Pompeiushoz küldött, hogy szeretett feltűnést kelteni, hogy hencegett, hogy kér-kedett, nem hagyta, hogy e kedvtelésében s szenvedélyében bárki is fölébe kerekedjék! (29) Midőn pedig a hadsereg elvesztése után én, aki mindig a békeszerzésre töreked-tem, a pharsalosi csata után arra ösztökel-tem, hogy a fegyvereket ne csupán letegyék, hanem egyenesen elhajítsák, őt nem tudtam megnyerni e meggyőződésem számára, mi-vel maga égett e harc hevében, s úgy vélte, hogy eleget kell tennie apja akaratának. Boldog ama ház, amely nem csak a büntet-lenséget szerezte meg, hanem a jogosultsá-got is arra, hogy vádaskodjék, Deiotarus igen nyomorult, mivel az emel ellene vádat, aki ugyanabban a táborban volt, és nem

elég, hogy a te színed előtt, hanem ráadásul övéi vádolják! Nem tudtok megelégedni a magatok sorsának kedvező alakulásával, Castor, anélkül, hogy rokonaitokat romlásba ne döntenétek?

XI. (30) Álljon ám fenn ez az ellenséges viszony, noha nem kellene fennállnia (Deiotarus király emelte fel ugyanis alacsony és névtelen családotokat a sötétségből a fénybe. Ki hallotta előbb atyádról, hogy kicsoda, minthogy, kinek a veje?), s noha háládatlanul és istentelenül megtagadtátok a rokoni köteleket, ellenséges érzületeteket mégis emberhez méltóbb módon fejezhettétek volna ki, s nem azzal, hogy koholt váddal üldöztetek, életére törtök és főbenjáró ügyben vádoljátok. Ám legyen, engedjük meg még ezen elvetemültséget és hatalmas gyűlöletet is, ám olyannyira, hogy (ezáltal) az élet, a közjó és az emberiség minden jogát meggyalázzák? Egy rabszolgát rábeszéléssel felbujtani, reménykeltő ígéretekkel megvesztegetni, házádba csalni, ura ellen felfegyverezni, ezzel nem csak egyetlen rokonodnak, hanem a minden családnak üzensz istentelen háborút. Ugyanis ha egy rabszolga ily elvetemült megvesztegetése nem csupán büntetlenül marad, hanem még egy ily jelentős tekintély is mögötte áll, akkor semmilyen fal, semmilyen törvény és semmilyen jog nem fogja életünket megvédeni. Mihelyst ugyanis az, ami házunkon belül van, büntetlenül megszökhet, és ellenünk harcolhat, a szolgaság uralomra emelkedik, az uralom pedig szolgaságba süllyed. Ó idők, ó erkölcsök! (31) Ama Cn. Domitius,²¹ akit ifjúkorunkban consulként, censorként és pontifex maximusként láttunk, midőn mint néptribunus M. Scaurust, az állam első emberét a népgyűlés törvényszéke elé idézte, és Scaurus rabszolgája őt otthonában titokban fellekereste, s azt mondta neki, hogy ura ellen vádat kíván emelni, lefogatta őt, és Scaurushoz vitette. Lásd, mily nagy a különbség, még akkor is, ha Castort méltánytalanul

vetem össze Domitiusszal, ő még ellenségéhez is visszaküldte annak rabszolgáját, te azt nagyatyád mellől csábítottad el, ő még a meg nem vesztegetett rabszolgát sem akarta meghallgatni, te megvesztegetted azt, ő visszautasította, hogy egy rabszolga ura ellen nyújtson neki segítséget, te még mint vádlót is felhasználtad. De csak egyszer vesztegettétek meg? (32) Nemde, miután tanúvallomást tett, és nálad időzött, visszamene-kült a követekhez? Nemde elment a jelenlevő Cn. Domitiushoz? Nemde bevallotta, mikor azt Ser. Sulpicius,²² e felette jeles férfiú, aki épp akkor Domitiusnál étkezett, és T. Torquatus ezen igen kiváló ifjú is hallotta, hogy te őt megvesztegetted, s hogy ígéretekkel vetted rá a csalásra? XII. Mily rettenetes, mily kegyetlen, mily mérhetetlen embertelenség! Ezért jöttél hát e városba, hogy e város jogrendjét és hagyományait megfertőzd, s hogy államunk emberiségét családoddal szemben tanúsítandó elvetemültségeddel bemocskold?

(33) Ám mily ravaszul válogattad össze a vádakokat! „Blesamius”²³ – mondja (a vádló), ugyanis e felette kiváló és előtted nem ismeretlen férfiú nevében rágalmazott téged – „azt szokta volt írni a királynak, hogy gyűlölet tárgya vagy, hogy zsarnoknak tartanak, hogy a királyok szobrai között felállított szobrod az emberek lelkét mélyen felháborította, s hogy nem szoktak tapssal köszönteni.” Ugye észreveszed, Caesar, hogy mindezt rosszakaróidnak a városban terjesztett pletykáiból szedték össze? Blesamius azt írta volna, hogy Caesar zsarnok? Ugyanis sok polgár (levágott) fejét látta, s azt, hogy Caesar parancsára sokakat kínoztak, vertek és öltek meg, sok otthont dúltak fel és pusztítottak el, s a forumot felfegyverzett katonákkal töltötték meg.²⁴ Ezeket minden polgárháborús győzelem estében megtapasztaltuk, a te győzelmednél azonban nem láttuk. (34) Te vagy az egyetlen, Caesar, kimondom, akinek győzelme során csak

fegyveresek estek el. S akit mi, akik a római nép legnagyobb szabadságában szabadnak születünk, nemcsak hogy nem nevezünk zsarnoknak, hanem a győzelemben a legkíméletesebbnek tartunk, ő tűnnék Blesamius számára, aki egy királyságban él, zsarnoknak? Hiszen ki tenne panaszt éppen egyetlen szobor miatt, mikor oly sok szobrot láthat? Valóban irigyelnünk kell annak szobrait, akinek győzelmi jelvényeit nem irigyeljük. Ha ugyanis a hely kelt gyűlölséget, egyetlen hely sem kiválóbb a szobor számára, mit a forumi szószék.²⁵ A tapsot illetően pedig mit feleljek? Ezt te sohasem óhajtottad, és gyakorta maga a csodálat tartotta vissza ettől az ámulatba ejtett embereket, és talán azért hagytak fel vele, mert semmiféle megszokott dolog nem tűnt hozzád méltónak.

XIII. (35) Úgy vélem, semmit sem hagytam ki, valamit azonban félretettem az ügy végére. Ez pedig olyasvalami, hogy beszédem téged teljességgel ki fog engesztelni Deiotarusszal. Most már ugyanis nem tartok attól, hogy te haragszol rá, attól félek, nehogy arra gyanakodj, hogy ő neheztel rád valami miatt. Ez egyáltalában nincsen így, hidd el nekem, Caesar. Arra emlékszik ugyanis, mit tartott meg általad, s nem arra, mit vesztett el, s nem véli úgy, hogy megbüntetted őt, hanem, mivel úgy ítéled meg, hogy sokaknak sok mindent kell adnod, nem tiltakozik az ellen, hogy mindezt tőle vedd el, minthogy ő a másik oldalon állott. (36) Ugyanis, ha ama Nagy Antiochus,²⁶ Ázsia királya, akit, miután L. Scipio legyőzte, arra kényszerítették, hogy birodalmát a Taurusig vonja vissza, és Ázsia mindazon részét, amely most a mi provinciánk, elvesztette, azt szokta volt mondani, hogy a rómaiak jóindulatúan jártak el vele szemben, mivel egy túlon túl nagy közigazgatás terhéértől megszabadítottán országának szűkebb határát kell igazgatnia, úgy Deiotarus sokkal könnyebben megvigasztalódhatik. Amaz ugyanis örültségének, ő csak eltévelyedésének büntetését

nyerte el. Mindent megadtál Deiotarusnak, Caesar, mikor engedélyezted neki és fiának a királyi cím viselését. E címet megtarthatván és megőrizhetvén úgy véli, hogy irányában a római nép egyetlen jótéteménye, s a senatus egyetlen határozata sem csorbított. Nagy és emelkedett lélek, soha nem fogják legyőzni ellenségei, de még a sors sem. (37) Úgy gondolja, hogy egyrészt igen sokat szerzett korábban tettei révén, másrészt pedig igen sokat birtokol lelkében és nemes jellemében, amit semmiféleképpen sem veszíthet el. Hisz mely végzet, mely balszerencse vagy mely rettenetes jogtalanság tehetné semmivé az összes fővezérünk Deiotarusra vonatkozó határozatait? Ugyanis mindenki dicsérettel ékítette, aki, miután elérte azon életkort, hogy a táborban tartózkodhatott, Ázsiában, Kappadókiában, Pontusban, Kilikiában és Szíriában²⁷ háborút viselt, s a senatusnak róla szóló oly sok és oly megtisztelő határozatát, amelyeket a római nép iratai és okmányai között tartanak nyilván, mely idő ronthatja le, s boríthatja a feledés homályába? Mit mondjak jelleméről, nagylelkűségéről, tekintélyéről és állhatatosságáról? Ezeket minden tudós és bölcs a legfőbb, némelyek pedig az egyedüli jónak mondták, amelyekkel az erény nem csupán a jó, hanem a boldog élethez is megelégszik. (38) Ezek felett elmélkedvén és gondolkodván éjjel és nappal nemcsak hogy nem neheztel rád (hiszen akkor nem csupán hálátlan, hanem örült is volna), hanem öregségének minden csendes nyugalma is a te kegyességed ajándékának tekinti.

XIV. Eddig is ilyen érülettel viseltetett, s nem kételkedem abban, hogy leveleddel, amelynek másolatát olvastam, s amelyet neki szánván Tarracóban²⁸ Blesamiusnak átadtál, méginkább reményt öntöttél belé, s minden aggodalmától megszabadítottad. Arra indítod ugyanis, hogy reménykedjék, és bízakodjék, és tudom, hogy ezt nem ok nélkül szoktad írni. Emlékszem ugyanis, hogy szín-

te ugyanezen szavakkal írtál nekem is, és hogy nem ok nélkül buzdított jó reménységre leveled. (39) Deiotarus király ügye mélyen érint, mivel a közügyek hozták meg számomra barátságát, kölcsönös elhatározás fűzte egybe vendégbarátságunkat, a szoros kapcsolat mélyítette el baráti viszonyunkat, a legszorosabb kötődést pedig a nekem és hadseregemnek tett nagy jótéteményei hozták létre. Azonban mikor érte aggódom, ugyanakkor sok felette jeles férfiú miatt is aggódom, akiknek örök időkre meg kellene bocsátanod, nehogy kétségbe vonják jótéteményeidet, nehogy örök szorongás fészkelje be magát az emberek lelkébe, s nehogy az történjék, hogy azok közül valaki ismét félni kezdjen, akiket már egyszer megszabadítottál a félelemtől. (40) Nem volna helyénvaló, Caesar, amint az ily súlyos veszélyek közepette történni szokott, hogy megkíséreljem benned valamilyen szónoki fogással a részvétet felébreszteni. Nincs is rá semmi szükség. Osztályrészül szokott az jutni a könyörgőknek és a nyomorultaknak anélkül, hogy azt szónoklatával bárki kicsikarná. Képzeld magad elé a két királyt,²⁹ és vizsgáld meg lelkedben, amit szemeddel nem tehetsz, bizonyosan meg fogod adni a szánalomnak, amit hirtelen haragodtól megtagadtál. Kegyetlenségnek sok bizonyítéka van, de az a legékesebb, hogy sértetlenül hagytad azokat, akiket megmentettél. Ha ez a magánemberek iránt dicső cselekedet, sokkal inkább fogják a királyok esetében magasztalni. Államunkban a királyi cím mindig is szent volt, azonban a szövetséges és baráti királyoké a legszentebb.³⁰ XV. (41) E királyok attól féltek, hogy győzelmed esetén elvesztenék címüket, ám miután megtarthatták, s te magad is megerősítetted ezeket, abban bíznak, hogy utódaikra is átörököthetik. Saját személyükkel kezescskednek neked királyaiért e királyi követek, Hieras, Blesamius és Antigonus, akik előtted és előttünk is régóta ismertek, ugyanezen hűség és erény sajátja

Dorylausnak is, akit nemrég Hierasszal együtt követségbe küldtek hozzád, mind a királyok legbelsőbb barátai, mind pedig, úgy emlélem, általad is becsült férfiak. (42) Kérdezd csak meg Blesamiustól, vajon írt-e valamit a királynak méltóságod ellen. Hieras pedig magára vállalja az egész ügyet, s ama vádak mellett királya helyett magát ajánlja fel vádlottul. Emlékezőtehetségedre hivatkozik, amellyel kiváltképp kitűnsz, s állítja, hogy Deiotarus tetrarchiájában soha egy lépésre sem távozott mellőled, azt mondja, hogy rendelkezésedre állott attól fogva, mihelyst átlépted a határt, s egészen a határig kísért, melletted volt, mikor a fürdőből kijöttél, mikor az étkezés után megtekintetted az ajándékokat, mikor a hálóteremben nyugalóra tértél, s a következő napon is szakadatlanul körülötted volt. (43) Ezért tehát, ha azon dolgok közül, amelyeket itt vádként felhoztak, valóban kiterveltek valamit, nem tiltakozik az ellen, hogy azt az ő gaztetteként ítéld meg. Ezért, Caesar, légy meggyőződve arról, hogy a mai napon hozott ítéleted a királyoknak vagy a legszégyenletesebb s legnyomorúbb végromlást, vagy sértetlen hírnevet és megmenekülést fog hozni, ezek közül az egyiket kívánni a vádlók kegyetlenségének, a másikat érvényre juttatni a te kíméletességnek a sajátja.

Jegyzetek

¹ Ezúton mondok hálás köszönetet Maróti Egon professzor úrnak a fordítás lektorálásáért.

² A pro Deiotaro i. e. 45 végén született, mint Cicerónak Caesar előtt mondott harmadik és egyben utolsó beszéde (a pro Marcello és a pro Ligario után). Deiotarus kisázsiai uralkodót a senatus a királyi és a római nép szövetségese címmel tüntette ki, ő azonban a polgárháborúban Pompeius mellé állt, amit Caesar utóbb nem tudott neki megbocsátani. Büntetésként megfosztotta területeinek egy részétől és adófizetésre kötelezte. Ezen helyzetet akarta Deiotarus veje kihasználni, s hogy apósa országát megkaparinthas-

sa, vádat emelt a király ellen, miszerint az Caesar meg akarta gyilkolni. A vád legfőbb tanúja a király unokája volt, a védelmet pedig Cicero vállalta. Szabályos és törvényes perről ebben az esetben természetesen nem beszélhetünk, hiszen az eljárás nem a forumon zajlott, hanem Caesar házában, aki saját ügyében egyszerre töltötte be a vádló és a bíró szerepét. Az átlátszóan hamis vádat Cicero könnyedén cáfolta meg, ám az ügyben hivatalos döntésre soha nem került sor.

³ A követeket Deiotarus küldte Rómába.

⁴ Ehhez bővebben lásd Molnár I.: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban. In Emlékkönyv Szabó A. egyetemi tanár 70. születésnapjára. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Iuridica et Politica*, Tom. LIII. 1-25. Szeged, 1998. 243. és köv.

⁵ Cicero kilikiai helytartósága idején kapta meg az imperatori méltóságot, amelytől a polgárháború után Caesar sem fosztotta meg, vö. Cic. Lig. 7.

⁶ Cicero itt Lucius Domitiusra, Publius Scipióra, Marcellusra és Catóra gondolt, akik azon törvényjavaslatot támogatták, miszerint Caesarnek le kellene mondania a galliai helytartóságról, s hogy távollétében nem pályázhat a consulatusra. Ezen tervek miatt vonult be végül Caesar seregével Itáliába.

⁷ Caesar 48/7-ben győzte le Egyiptomban a pompeianusokat, Alexandriában a nép több hónapig szorongatta a rómaiakat, mivel felháborította őket Caesar és Cleopatra szövetsége.

⁸ Cn. Domitius Calvinusnak, akit Caesar a pharsalosi csata után nevezett ki Kis-Ázsia helytartójává, Pharnaces, Armenia királya ellen viselt háborújához Deiotarus támogatást nyújtott.

⁹ Castor, Deiotarus király unokája.

¹⁰ Mind a görögöknél, mind a rómaiaknál számos egyéb funkciója mellett, a főisten (Zeus xenios, Iuppiter hospitalis) védte a vendégbarátság intézményét.

¹¹ Cicero itt III. Attalos, pergamoni királyra utal, aki birodalmát 133-ban végrendeletileg Rómára hagyta. Cicero összetéveszti Attalost Antiochos Sidetesszel, Róma másik szövetségeseivel.

¹² A királyi székhely közelében fekvő erőd, a név Strabónnál (12.5.) is megtalálható.

¹³ A rómaiak általánosan bevett módszere az emésztés megkönnyítésére, Caesar állítólag or-

vosi javallatra alkalmazta (vö. Cic. Ad Att. 13.52).

¹⁴ Utalás arra, hogy Deiotarus király csaknem teljes haderejét elvesztette a Pompeius elleni háborúban.

¹⁵ Az alexandriai harcokat követően Caesar Ázsiába ment, ahol Deiotarus segítségével legyőzte Pharnacest, Armenia királyát, majd viszatérvén Afrikába Thapsosnál és Uticánál vereséget mért a pompeianusok Scipio és Cato vezette seregeire.

¹⁶ Ismeretlen szerzőtől származó görög verssor: Erreto philos syn ekhthró.

¹⁷ A következőkben Deiotarus király jellemzésére felsorolt erénykatalógust Cicero igen gondosan állította össze, ugyanis ebbe azon erényeket vette fel, amelyeket Caesar saját maga számára is követendőnek ítélt.

¹⁸ Deiotarus eredetileg Nyugat-Galatia tetrarchájának tisztségét viselte.

¹⁹ Cicero proconsulatusa idején.

²⁰ Pompeius seregében.

²¹ Cn. Domitius Ahenobarbus, a 104-es év néptribunusa és a 96-os év consula. (Feltehetően azonos a 14. §-ban említett Domitiusszal.)

²² Cicero korának legkiválóbb jogtudósa, személyéhez és működéséhez bővebben lásd NÓTÁRI T.: *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22-30.) *Aetas*, 1999/1-2. 225. és köv.

²³ A Caesarhoz küldött követség tagja.

²⁴ Természetesen erősen ironikus megjegyzés.

²⁵ Cicero nem mindennapi ügyességgel kerül el, hogy ki kelljen térnie ezen kényes kérdésre, Caesar szobra ugyanis nem a rostra előtt állott a hadvezérek szobrai között, hanem a Capitoliumon a királyszobrok között, ami teljesen világosan mutatta Caesar ambícióit.

²⁶ A Seleukida Antochus király felett L. Scipio Asiaticus (Scipio Africanus fivére) 190-ben, a szír háború során Magnesiában aratott diadalt.

²⁷ Cicero itt több háborúra és hadvezérre, nevezetesen Sullára, Murenára, Lucullusra, Pompeiusra, Bibulusra, Caesarra és saját magára utal.

²⁸ Caesar e levelet feltehetően 46-ban írta a hispániai pompeianusok felett aratott győzelmei során.

²⁹ A két király: Deiotarus és fia.

³⁰ Erős túlzás, ugyanis Rómában legfeljebb ha az idegen királyok címe számított tiszteletre méltónak, vö. Liv. 27.19. *Regium nomen, alibi magnum, Romae intolerabile est.*

GERGELY FERENC

Szemtanú

Egyetem-begyetem, meg a világegyetem...

■ Kusza emlékképek egyetemi éveimről, 1951–55 (1. rész)

Döntés és próbálkozás

„Hej, de sűrű sötét lombja van az eperfának / Hogy ha leülök alája, elkerül a bánat...” Így kezdődik a kiskunfélegyházi tanítóképzősök (prepák) kedvelt, minden májusi szerenádozás alkalmával elzengett édesbús dalának szövege. 1951 tavaszán, a Rákosi vezette trojka uralmának csúcsai felé haladva mi, utolsó éves líceumi növendékek s a mögöttünk nyomuló testnevelési gimnazisták (mert az V. évfolyamos tanítóképzést felszámolta az oktatáspolitikai vezérkar, éppen az orrunk előtt) már nem elsősorban a felejthetetlen hangulatú szerenádra, de az érettségire, s a hogyan továbbra is próbáltuk irányítani aggódó, segítőkész tanáraink szelíd, ám következetes nógatásának hatására, a mulasztások, a tájékozatlanság, a fontos döntésre szinte teljesen felkészületlen, a reménykedés és a magába roskasztó kétségek érzelmi hullámszárazságának közepette figyelmünket. A tanítóképezde udvarán őrt álló hársfa szelíd árnyékában egyre többször hangzott el a kérdés, egymás között és tanárainkkal beszélgetve: hová jelentkezel?

Ma, a század utolsó éveiben is nehéz megalapozott, határozott választ adni egy ilyen kérdésre, pedig az elmúlt évtizedekben gyakorlattá vált: a szülők már az óvodába, az általános iskoláról nem is beszélve, pályaaorientációs elgondolások alapján helyezik el szépreményűnck vágyott csemetéiket. A mi időnkben a pályaválasztási tanácsadót s más intézményesült döntésegyengető szervezetest a szülők és a tanárok képviselték. A lehetőségeket pedig a tervgazdálkodás jegyében, a népgazdaság szükségletének figyelembevételével a minisztériumok által

meghirdetett keretszámok határolták körül. A beiskolázó álláshirdető intézmények ezek alapján juttatták el a körzetükhöz tartozó oktatási intézményekhez a felvételi tájékoztatót. Szüleim, mindketten néptanítók, távol iskolánk székhelyétől, aggodalommal teli lélekkel, de iránymutatásra alkalmas pozíció, összeköttetés, friss tájékozódás hiányában s az én nehezen csillapuló vad-érzékenysémem, minden ráhatással szembeni tiltakozásom miatt nem segíthettek. Egyedül tanáraink közül néhányan tudták biztató szavakkal az általuk helyesnek vélt irányba terelni. Osztályfőnököm, aki a magyar nyelv- és irodalom varázslatos hatású képviselője volt, kollégiumi igazgatóm, szintén ezt a tárgyat (is) előadva s gyakorló iskolai vezető tanítóm, aki a gyerekekkel való foglalkozás terén megmutatkozó, főként édesapámtól örökölt adottságaimat látva, mikor elérkezett a jelentkezési űrlapok kitöltésének ideje, azt mondták: menj a szegedi egyetemre, magyar szakra. Akartam-e én odamenni? Magyar nyelv- és irodalom szakos tanár szerettem volna lenni? Nem! A sport iránti vonzalmam s némi sikereim láttán ismerőseim, barátaim többsége még évtizedek múlva is azt hitte: testnevelő lettem. Erről szó sem volt, hiszen a bal karom 1943-as rosszul sikerült operációja, élelmezésünk gyenge minősége s amúgy is labilis egészségem miatt ezt nem választhattam. Hogy kényszerű helyzetemben egy falumbéli fiú – aki már a második évfolyamra készült, s apám rendszeres látogatója, irodalmi traccspartnere volt –, G. J. példája, nógatása játszotta a szerepet döntésem meghozatalában, ma már biztosan nem tudom, csak gyanítom.

Az érettségi még ma is nyomasztó álma-

ink egyike, nem tudni kiknek volt idegesítőbb, jobb diákokra érdemesebb tanárainknak, a megbízatását demokrata öntudattal ellátó elnökünknek vagy nekünk. Egyszer ennek is vége lett, minnek legalább úgy örvendeztünk, mint 1945. május 9-nek. Jöhetett a következő felvonás: a felvételi vizsga „Szögeden”. Először utaztam a szalámi, a halászlé és a Játékok városába, amelyről Móra, Tömörkény, Juhász Gyula, Bálint Sándor is eszembe jutott volna, ha... Ha nem – ugyancsak ezzel a céllal vonatkozó – osztálytársammal mulatjuk az időt. De ezt tettük a lehető legtermészetesebb, egyben legmeggondolatlanabb módon. Beszélgettünk, s témánk a közelmúlt legmegrázóbb eseménye, az érettségi volt, annak is leggroteszkebb mozzanatai, utalással a felvételi bizottság előtti újabb borzalmakra. Tettük mindezt felszabadultan, harsányan mulatva a nemrég még oly gyomorszáj zsugorító történéseken, gonoszkodóan emlegetve az elnök ügyködésének fura, diákbosszantó pillanatait. Ügyet sem vetettünk a tőlünk nem messze ülő, bennünket egyre érdeklődőben figyelő, a tárgyalt események további részletei s céljaink iránt érdeklődő idősebb úrra. Óh, szent együgyűség rabjai: mi! Ki is lehetett más e korosodó útítárs, mint „néhai” érettségi elnökünk. A tiszai pályaudvarhoz közeledve elménket már fellépésünk színterének (Ady tér) megközelítési módzata, s a várható események formája és tartalma kötötte le. Feledve csapatot, papot, elnököt: első ízben léptük át szellemi gyarapodásunk kívánt otthonának főbejáratát. Itt már magasabb évfolyamhoz tartozók, feliratok, korábban érkezett jelöltek terelgettek. Mindenki mindenkit kérdezgetett: mi van, hogy van? Vannak-e már hírek a felvételi bizottság működéséről, kell-e még tenni valamilyen hivatalos lépést, vagy csak remegve várni, míg nem szólítanak? Kezünkben a felvételi hivatalos anyagát képező tankönyvekkel, igyekeztünk még néhány vil-

lával felhányani a kívánt ismeretekből tudatlanságunk szekerére. Eközben vagy talán vallatásom után (?) lépett oda hozzánk egy pengevékony, sötétbarna bőrű, mosolygó szemű fiatalember, G. K., és elmondta: egy úr panaszt tett ellenünk, javasolva: semmiképpen se vegyenek fel minket az egyetemre, nem érdemeljük meg. Gyorsan meg is nyugtatott: ne féljünk, nem lesz ennek a panasznak következménye, de máskor gondoljuk meg, mit és kik előtt hangoskodunk. Belépve abba a terembe, amelyben a jövőnkéről dönteni hivatottak ültek egy asztal mögött, megnyugtató volt látni segítőkész fiatal barátunkat is a hallgatóság (a DISZ?) képviselőjében. Az izgalomtól rajta kívül csak egy fej körvonalai bontakoztak ki előttem, egy oroszslánsörényű, barázdált arcú, alacsony rekedthangú férfié, aki, miután lendületesen vázoltam az 1848/49-es forradalom és szabadságharc katonai erőinek utolsó nagyszabású összpontosítását, pályaválasztásom indítékairól faggatott, s a családkunkban felbukkanó TBC hallatán nem tartotta veszélytelennek elszánásomat. Nehezen tanultam meg, talán még ma sem tudom jól gyakorolni a kíváncsú elhallgatás művészetét. No de mit lehetett tenni, égő fülekkel, zavarodottan hátráltam ki a „vallatóból”. Csak annyit hallottam: „majd értesítjük az eredményről!” Ennek az értesítésnek arról kellett volna szólnia: felvettek, vagy nem vettek fel, a kért szakra vettek fel, vagy netán átirányítottak; kapok-e diákkotthoni elhelyezést, menzát vagy sem. Utóbbi kettő nélkülözhetetlen volt, mert szüleim a mindennapi lét feltételeit is csak bűvészmutatványokkal tudták előteremteni, továbbtanulásomra említésre méltó összeg nem áll rendelkezésre.

1951 nyarának napjai Abonyban, a Görgei utca 8. sz. alatti, soha be nem fejezett házunkban állandó feszültségben teltek. Vajon mikor hozza a postás az értesítést? Mi áll majd benne? Megkezdhetem egyetemi ta-

nulmányaimat, s ha nem, mit kezdek magammal? Végre nálunk is megállt biciklijével a postás, lengetve kezében a hivatalos papírt. „Na, Feri bácsi” – mondta édesapámnak –, „megjött az írás!” A félve/reménykedve felbontott irat fél- vagy inkább negyed sikerről értesített. Felvettek, de nem kapok sem elhelyezést, sem étkezést, azaz: oda az egyetem. Valami fellebbezési lehetőségéről is lehetett szó benne, mert végső lépésként személyesen utaztam fel Budapestre. A minisztérium illetékes hölgye előtt eljajongva kétségbeejtő helyzetünket, eskü alatt bizonygattam: apai nagyapám nem kulák, de uradalmi cselédből lett 26 holdas kisbirtokos, 13 élő gyermeket segített a világra, köztük az egyetlen „nadrágos embert”, apámat, s így még mi mindent hordhattam össze elkeseredésemben, nem tudom. Tény az, hogy megesett rajtam a szíve, no meg – tudtam meg később – nehezen tudták teljesíteni a beiskolázási tervet, így kaptam ellátást, lakásomról viszont nekem kellett gondoskodnom. És még egy apróság: magyar szakon már nem volt hely, de a történelem is van olyan szép – vigasztalt mentorom, oda irányítanak. Ezzel a hercehurcával eltelt a nyár, már megkezdődött a tanév, mikor G. J. jóvoltából s társaságában meghúzódhattam egy albérletben, és soványan, mint egy agár, beléphettem egyetemi polgárként az első órámra.

Színhely az Ady tér, a nagy előadóterem (Auditorium Maximum), évfolyamunk – lányok-fiúk vegyesen – alig tölti meg első padsorait a középső szektornak. Nyílik az ajtó, a csivitelést elvágták, mindkét kezében könyvtoronnyal az előadói asztalhoz igyekszik egy gömbfejű, erősen kopaszodó, telt idomú, élénk tekintetű férfiú, nem éppen a legutolsó londoni divat szerint öltözve. Nadrágszára látni engedi magas szárú cipőjét, kardigánja tiszteletre méltó domborulatot rejteget. Könyveit elrendezve már-már elkezdene előadását, amikor megszólal valaki:

„Tanár úr! Új fiú jött!” – s felém bök. Társaim sejthették, hogy mi következik, ezért fordultak felém, diszkrétan kuncogva. „Hogy hívják a tisztelt hallgatót?” – kérdi Szádeczky Kardos Samu, mert ő volt, a hallgatóság Samuja, a könyvpiramis mögött. Mondom. „Hány nyelven beszél, olvas?” Bumm! Nyögök valamit tudatlanságomról. Bejelentésemet közörendés fogadja. „Kérem – folytatja a professzor – majd jöjjön be hozzám, adok magának olvasnivalót, idegen nyelvű irodalmat!” Talán késői érkezésem oka iránt is érdeklődött. Aztán minden ment a maga útján. Ez a bemutatkozás, Szádeczky tanár úr emberséges magatartása, szenvedélyes tárgyszeretete – amiből egy éven át töltekezhettünk –, érdeklődése mindennapi gondjaink iránt, a segítség és nem a durva beavatkozás kényszerétől vezetve lefegyverzett, magával ragadott, életemnek új irányt szabott. Hatására kezdtem el mérhetetlenül nagy ismereti hiányaim pótlását, a „nagy menetelést”, amely mind a mai napig tart. Neki köszönhetem életem nagy fordulatát, s örökké hálás vagyok érte. Még szó lesz róla később, most viszont illik bemutatni az évfolyamot.

Az évfolyam

Társulatunk a párt értelmiségi politikájának bélyegét viselte magán, tehát azt a törekvést, hogy a lehető leggyorsabban új kádereknek kell felváltania a régi, reakciós, megújulásra képtelen, alkalmatlan tanárokat minden iskolafokon, az általános iskolától a felsőfokú tanintézetekig. Így aztán évfolyamunkon, mindkét nem képviselői esetében, a munkás- és parasztszármazásúak voltak többségben, jórészt szakértetségivel rendelkezők. A maradék orvos, tanító, tanár, lelkes, s egyéb, „haladónak” csak fenntartásokkal nevezhető értelmiségi családok sarjadéka volt, elenyészően csekély számban intellektuális hazai indíttatással, átlagosnál

jobbnak ítélni iskolai előképzettséggel. Utóbbi, főleg az idegen nyelvek ismeretének megalapozatlanságában, minimális voltában, a többség esetében teljes hiányában mutatkozott meg. Kenyerét idegen nyelv kiemelkedő ismeretével kereső mindössze egy lett közülünk, az is az USA-ban él. Iskolázottságunkhoz hasonlóan különbözött életkorunk, kulturáltságunk, életvezetési hagyományunk, érdeklődésünk, érintkezési szokásaink, formáink, stílusunk, a politikához való viszonyunk, tanulásunk bevallott és nem közzétett célja. Mindez meghatározta az egyetemhez, az előadói karhoz, a párt és az ifjúsági szervezethez, a DISZ-hez való viszonyunkat, az évfolyamon belüli személyes kapcsolatokat, a kapcsolatteremtés ütemét, mélységét, célját, rendszerességét, a csoportok (klikkek?) képződését, működését, az együttműködést: tanulásban, kapcsolódásban, esetenként a nemek közötti viszonyok alakulásában. Általában a rokonlelkek keresték egymás társaságát. Az előadói kar – meggyőződésből vagy a központi akarat iránti lojalitásból – főleg, ma úgy mondanánk, a „halmazottan hátrányos helyzetűeket” karolta fel, segítette, támogatta a rendelkezésre álló valamennyi eszközzel (diákhonthon, menza, ösztöndíj, segélyek, konzultáció, egyéni beszélgetések, vizsgáztatási szigor, osztályozás stb.), s ennek fejében egyesektől tájékoztatást vártak, kaptak. Volt, aki ezzel visszaélt, mások viszont – emberiségről téve tanúságot – nem áztatták el a „külső” körbe szorítottakat, a kétes, nem egyszer „gyanús” elemeket, társaikat. Az ’oszd meg és uralkodj’ elvet művészi fokon alkalmazó K. B. professzor, aki ilyen információkat is hasznosítva minősített engem – egyéves közvetlen munkakapcsolat alapján – „kispolgárnak”, s óvott tőlem minden jobb sorsra érdemes élőlényt. Az évfolyamon belüli feszültségek jórészt innen eredtek, nehezítve amúgy is keserves életünket napról-napra. A fiúk közelebb kerültek egymáshoz,

eredményesebben csiszolódtak, amihez a nyári katonai szolgálat, amiről külön emlékezek meg, nem kis mértékben járult hozzá. Évfolyamon belüli tartós szerelmi kapcsolatok nem alakultak ki, bár a lángok nagyritkán fellobbantak, az ilyenirányú csillapíthatatlan éhségét mindenki körön kívül próbálta kielégíteni. Karon belül rendszeres szórakozási lehetőség alig adódott. A napi egyetemi feladatok teljesítése minden időmet, erőmet lefoglalta, élelmezésünk gyenge minősége, állandó kalória-hiányunk, farkasétvágygal párosuló örökös éhségünk, totális pénztelenségem középiskolás éveim minden kedves időtöltésétől elszakított: labdarúgástól, asztalitenisztől, táncból, karénekléstől egyaránt. A „Petőfi-levesek”, a fagyott burgonyából készült főzelékek, pürék satöbbik, a tonhal, a szalontüdő és társai a létezéshez alig volt elegendő, nem egy 19–24 éves fiatal fizikai kiteljesedéséhez. Otthonról alig lehetett várni segítséget, az ösztöndíj csak az albérlés és a menza fedezésére volt elegendő, pótélelmezésre nem jutott egy fillér sem. Maradt a jobb módú, vidéki-falusi társak „pakkja” s a lányok „vörös-segélye”. A négy év alatt két albérlésben, páros, majd hármas, végezetül kettes összetételben dideregtük át a téli hónapokat, nem egyszer télikabátot is magunkra öltve a gyér takaró kiegészítéseként. A tavaszi enyhülés megváltást jelentett, kitántoroghattunk „füvelleni”, akár a frank harcosok lovai... De bírni kellett, hát bírtuk, ki így, ki úgy.

Tanulunk, hogy taníthassunk

Vitathatatlanul: mi, számtalan oknál fogva, nem voltunk felkészülve, előkészítve *igazi* egyetemi képzésre. Az igazi azt jelenti, hogy végül is az egyetem, az előadói kar volt kénytelen igazodni hozzánk, leszállítani a mércét, esetünkben egy közepes erősségű gimnázium nivójára, ellenkező esetben az évfolyam döntő többsége az első félévben,

évben kihullott volna a rostán. Hogy az egyetemi vezetés miért nem ezt a megoldást választotta, arra már utaltam, de még vissza fogok térni rá. Melyek voltak legfőbb hiányosságaink? Funkcionális analfabéták voltunk, tehát az írás, olvasás technikáját ismertük, alkalmaztuk is többnyire sikerrel, de a szövegeket rétegről-rétegre elemezni, mélységeikbe hatolni, a lényegest a lényegtelenről elválasztani, kiemeléseinket szakszerűen indokolni, az elemzés tárgyát képező írás szerkezetét, stílusát, a mögötte húzódó szerzői szándékokat, az esetleges összefüggések rejtett hálózatát felfedni sokáig (mindvégig?) képtelenek voltunk, vagy csak az első lépéseket megtéve hagytuk el az Alma Matert. Sem az ún. 'gyorsolvasás' technikáját, sem – Cseres Tibor szavait kölcsönözve – a „szemelve-habolva” olvasást nem sajátítottuk el akkor, amikor ezeknek alapjait le kellett volna fektetni. (Tanárként az évtizedek múltán én egyre inkább erre összpontosítottam munkámat. Sajnos ma ismét meg kell állapítanunk: országos mértékben ezen a téren – a jelenlegi igényeket is szem előtt tartva – nem változott a helyzet. És ez sem vigasztalhat bennünket, hogy szerzte a világon erősödik az a szomorú tendencia. Mi pedig, akik szenvedő alanyai voltunk e mulasztásnak, nyugdíjasként már csak sóhajgathatunk. Figyelmeztetéseinkre senki sem figyel?)

Az írással hasonló volt a helyzet. Előadónk egy része, főként azok, akik nem adtak ki jegyzetet, vagy központi sillabuszok és irdalom mellett elsősorban saját előadásait kívánták visszahallani ellenőrzésekkor írásban-szóban egyaránt. Óráikon megkívánták a folyamatos jegyzetelést, sőt, akár a dedóban, ránk is szóltak, ha véletlenül szavára figyeltünk, és nem dőltünk bele munkába. Egy-három órát végigírni úgy, hogy a lejegyzetteket el lehessen olvasni, és minden lényeges vagy annak kijelentett benne foglaltasson, s még némi esztétikai igényt is

kielégítsen, majdnem mindnyájunknak megoldhatatlan feladatot jelentett. Ám ez nem volt elég, jegyzetelünk kellett a kötelező olvasmányokat is. Mármost: aki életében eddig egyetlen tudományos közleményt, cikket, tanulmányt, monográfiát, szöveggyűjteményt kézbe nem vett, el nem olvasott, bele sem lapozott, kötelező hétről hétre marxista-leninista-sztálinista klasszikusokat (pontosan megjelölt *-tól -ig* részeket) biflázní, kihüvelyezni, mondanivalójuk lényegét lehetőleg saját szavaival, tömörítve lejegyezni, tetézzve szovjet szerzők vagy éppen magyar nemesi, polgári, papi és világi auctorok műveit kritikai szemmel értelmezni. Nos, az – még alapos előkészítés után is – megoldhatatlan feladat előtt állt. A vesszőfutás utolsó stációja a jegyzetek kötelező bemutatása volt. A legkisebb hiány esetében sem lehetett vizsgáznunk... Mit tehattunk: eszelősen másoltuk egymásét, kilószámra, végső esetben a felettünk/előttünk járókét kértük el – ha megőrizték. Ez a mindenkre nehezedő szorongatás enyhítette az évfolyamon belüli távolságokat, sorainkat kénytelenek voltunk összébb zárni a „közös ellenséggel” szemben. A használható jegyzetek készítését, ma már saját gyakorlatomból is tudom, évek hosszú során lehet, szabad, kell kialakítani. Az út a kulcsszavak felismertetésétől a folyamatos, egyéni, szerkesztett jegyzetelésig vezet. Erre ma is, a jövőben is szükség van, lesz, a technikai szerkentyűk ebben sokat segítenek, de a jegyzetelést helyettesíteni képtelenek. Egyetemi emlékeim között ma is őrzöm ezeket a törpe hangyabetűkkel vésett kötelező jegyzeteimet. Ez a kényszer, barbarizmus ellenére, lendített is ilyenirányú képességeimen, főként azért, mert a tanítóképző líceumban sok, művészi kivitelezésű tanítási vázlatot készítettünk, tanáraink egy része táblai vázlatot is alkalmazott, ezért némi fogalmunk s gyakorlatunk volt ebben. Elképzelhető, mit szenvedtek szakérttséig barátaink! Mivel szeminárium

dolgozatok, egyáltalán a nagyobb lélegzetű írásbeli megnyilatkozások terén, ahol a fent érintett képességekre lett volna szükség, ugyancsak teljes volt a gyakorlatlanság, ezeknek a műveknek a megalkotása, márpedig K. B. tatárjárás hangulatú szemináriumaira kellett ilyeneket fabrikálnunk, ugyancsak kinkeserves szellemi tevékenységnek bizonyult. De ezeket is megszültük, ollózva, egy kicsit innen, egy kicsit onnan, példaképeink nyomán, klasszikus idézetekkel helyettesítve esetleg felködlő észrevételeinket, felismeréseinket, bebizonyítva a tudományok tudománya iránt egyre fokozódó elkötelezettségünket. Négy év – de micsoda négy év! – nagypolitikai kacskaringói közepette, amelynek szelei nem kerülték el a szegedi bölcsész-kart, leginkább pedig a történelmi tanszéket sem, ezen a téren ellentétes folyamat zajlott le. Az idő múlásával, szellemi harmatgyengeségünk ellenére, az előadások, olvasmányaink, napi tapasztalataink, múltbéli emlékeink elegyének hatásaként lassan kinyílt a szemünk, érzékennyé vált fülünk. Csökkent félelmünk, enyhült kiszolgáltatottságunk, önállósodtunk, kritizáltunk, veszedelmesen megnőtt mellényünk. Megtanultuk, mit kell mondani, írni, mutatni, min érdemes gondolkodni, munkálkodni. Ehhez feltehetően, akarata ellenére, K. B. idomári működése is hozzájárult, pl. az említett dolgozatok óráig tartó bíraltatásával. Igaz, Sztálin kritikáról-önkritikáról szóló tanítását emlegetve, de ennek füstje elszállt. A lényeg izmosodott.

Tanáraink

Eszmélésem, lassan gyorsuló magamra találásom további részletezése helyett az előadói karról szólok. Milyeneknek láttam őket? Samu bácsiról (Szádeczky professzor úrról) már szóltam. Őstörténetet és az ókori történelmet szerette volna elsajátíttatni velünk, akik előtt három szovjet remekmű tornyo-

sult, nevezetesen: Avgyijev, Szergejev és Maskin mester alkotása. A világ élenjáró szovjet ókortudományának ezen elmecóriásai remeklésüket három anyagból gyúrták: marxista klasszikusok idézeteiből, a burzsoá áltudomány kritizálандó alkotásainak részleteiből és saját élenjáró összekötőszövegeikből. Mögöttük állt, följük magasodott professzorunk: szobájának minden falfelületét ellepő auctoraival, klasszikus szerzők műveivel, idegen nyelvű folyóiratok légiójával, kiegészítve szép reményű fegyverhordozójával, a tekintélyes koponyájú Cz. B. demonstrátorral, majd tanársegéddel, az ádáz bagaudistával. Egyetlen előadáson, egyetlen szemináriumon elhangzott fejtegetésére, mondatára, szavára sem emlékszem, csak azt tudom, hogy az előadásokat szerettem, szívesen hallgattam, tőlem telhető buzgalommal tanultam, és az első év végén egy egész bőrröndnyi könyvet vittem haza, annyira beleszerettem az ókori művelődéstörténetbe, irodalomba, mitológiába. Ez lett a kedvenc korszakom, ezt szerettem tanítani is a legjobban, s könyvtáram legfontosabb részét ma is az ókortörténeti munkák foglalják el. Az Íliász és az Odüsszeia profán „bibliáim” közé tartozik. Az első szakdidaktikai írásaimban ezek gimnáziumi tanítását, a történelmi és az irodalomtörténeti ismeretanyag összehangolását szorgalmaztam – hiába. Samu bácsi konzultációi félelmetesek voltak. Ha elszántuk magunkat, és beme-részkedtünk hozzá, elvesztünk. Úgy gondoltuk, bugyuta kérdéseinkre gyors, megnyugtató válaszokat nyerünk, s legkésőbb egy óra múlva már folytathatjuk napi kötelező bolyongásainkat. Micsoda naivítás! Professzorunkat már a pusztta megjelenésünk felvillanyozta. „Lám, érdeklődnek a tisztelt hallgatók, talán nem volt hiábavaló az eddigi verejtékes munka, netán a kulcsra (azaz a rendszeresen felajánlott prae-demonstrátori feladatra) is szemet vetett valamelyikük?” Leültetett bennünket, s kérdésünk elhang-

zása után végreláthatatlan magyarázat következett, amit csak a könyvespolc különböző részeinek megmászása szakított meg. És Samu bácsi diadalmasan dugta orrunk alá a meggyőzőbbnél meggyőzőbb szerzők műveiből a perdöntő passzusokat, közben sűrűn firtatva: „most már értik, világosabb valamivel? De, talán még...” Újabb falmázás, újabb kötetek, s már eltelt vagy két-három óra, alkonyodik, s mi még mindig vendégszeretetét élvezzük. Végül sajnálkozás közepette (órája lesz, várják otthon stb.) kiszédeleghettünk a barlangból. Ő volt az egyetlen, aki krákogásomra felfigyelt, s több szabadlevegőn való tartózkodást, kerékpározást javasolt. Ha tudta volna... de ő sem volt Zeusz.

A Mesterről, a Kossuth-díjas tankönyvszerzőről, a pártszervezet motorjáról már ejtettem néhány szót. Őszülő, hátrafésült, választék nélküli haj, erős szemüveg, húsos orr, vastag ajak, görnyedt testtartás, vékony, kifelé tendáló lábak (ezt egy tanár-diák meccsen szemlélhettük meg közelebbről). Nagy lépések, széles gesztusok, nazális hang. Nála mindenki elvtárs, még – időnként – én is: bár inkább emlékezetem gyengeségéről van szó. Lendületes, időnként szellemes és magával ragadó, politikai célzatú, antiklerikális élű ironizálást kedvelő, az adatok pontos ismeretéhez ragaszkodó, mindenkinek minden dolga iránt érdeklődő, a legintimebb szférákba is belekontárkodó, buzgó bolsevikot alakító, összességében sok embert magához vonzó, a középiskolai módszertanban leginkább járatos tanárember, pártszervező, utánpótlás-nevelő. Az előttünk járó „titáni évfolyam” ígéretes kádereinek – G. K., C. B., S. K., S. B., és S.-né, valamint B.-né – mentora, irányítója. Órái élvezetesek, szemináriumai éjszakába nyúló csoportértékelései, melyek során – ezt az örült divatot is a SZU-ból honosították és alkalmazták az életnek szinte minden területén – százalékban kifejezve tudhattuk meg, mit is

teljesítettünk az elmúlt héten, hónapban. Vizsgái rémálmaim közé tartoztak, vágni kellett Árpád-házi királyaink uralkodási dátumait. Meg is tanultam, még visszafelé is, így volt mivel szemléltetnem diákjaim előtt, hogyan követelem én az évszámokat! Ha csúszott vizsgánk időpontja, mert sokáig kellett nyúzni valakit az egyesért, és este 9-10 órakor fejeztük be a fellépésünket, nem volt szűkmarkú, meghívott vacsorázni bennünket. Ilyenkor – s ha céljai úgy kívánták – lefegyverzően közvetlen tudott lenni. Engem elsősorban taszított, de működése rám sem volt hatástalan. Egy ízben Baján is találkoztam vele, az akkor még dús, göndör hajjal büszkélkedő S. L.-től érdeklődött működésünk iránt a III. Bélában. Később egykori tanítványaim az ő tanítványai is lettek, tőlük értesültem Béla bátyánk sorsának alakulásáról.

Voltak vendégtanáraink is. Elsőben Bodrogi Tibor, a neves Óceánia-kutató járt el hozzánk, és nyert meg tudományágának csöndes, kimért, a primitív népek mindennapi szokásaiban fellelhető valamennyi pajzán tudnivaló részletekre kiterjedő ismertetésével, ám mindvégig a szigorúan vett tudományossághoz ragaszkodó módon, rezzenéstelen arccal sétálgatva fel s alá. Bár hallgathattuk volna éveken át! Egy harcosunk át is nyergelt néprajzosnak, felment Pestre, és neves képviselője lett etnográfianknak.

A következőnek nem volt ilyen sikere. Borsevskij prof. elvtársat minden bizonnyal a szovjet–magyar kulturális és oktatási megállapodás keretében sodorta közénk a végzet. Már kinyílt a csipánk, harmadévesként nyelvünk éles volt, mint a beretva, mikor nagy dirr-durr közepette a tanszék vezetése bemutatta nekünk, leendő tanítványainak ezt a turcsi orrú, rőt, kefehajú, egybeszabott porhüvelyű ukrán férfiút, aki tájékoztatásunk szerint Oroszország történetével fog minket megismertetni. És most jött a csatta-

nó: mindezt oroszul! M. GY., ekkor már javában intézetvezető egyetemi tanár úgy közölte velünk ezt, mintha arról lett volna szó: az ég borult, számítsanak esőre. Kész. Mi pedig csak álltunk dermedten, nem mertünk egymásra nézni, nehogy kirobbanjon belőlünk egy mindent elsöprő kacagás, hiszen mindenki tudta, M. GY. is, hogy H. M. nyelvi lektorunk példás, bár formáját tekintve ugyancsak meghökkentő erőfeszítései ellenére egy mukkot sem értünk a világ leghaladóbb birodalmának hivatalos nyelvéből. Említett barátaink sem voltak felkészültek a két-három órás előadáson elhangzott szakmai kinyilatkoztatás folyamatos, pontos, minden részletre és árnyalatra kiterjedő megértésére, lejegyzéséről nem is szólva. Mi még nem tudtuk a bejelentéskor, amit a vezérkar igen. Tudniillik azt, miért áll e monstrum mellett egy jó megjelenésű hölgy. Mint kiderült: nem evilági lény, őrangyal. Rövidesen, az első előadás megkezdésekor mi is beavattak lettünk. A nagy sorozat ígygen fordult: Továris B-ij, nyomában ihletett kísértőjével, bejött, az előadói asztalnál megálltak, felénk fordultak, a kezükben lévő ezt-azt elhelyezték, s a Nagy Ember nyájasan köszöntött bennünket: „Zdrasztvujtye tavarisescsi!” Néma csöndben könyveltük el megiszteltetésünket, és lerogytunk asztalaink mögé. Ezután a kijevei egyetem képviselője felállt, felragadta az előtte kushadó A/5-ös papírcsomót, és minden retorikai képességét latba vetve olvasni kezdte a szemei előtt kigyózó sorokat, oldalakat. Mi pedig meredten bámultuk őt, várva a csodát. Nem emlékszem pontosan, fél vagy egy 45 perces óra múltán ez is bekövetkezett. Ugyanis a komoly erőfeszítéstől és a túltápláltságtól szuszogó professzor befejezte mondókáját, és székére ereszkedett. Ekkor hallottuk először a szárnyak suhogását! Az őrangyal felállt, és mindazt, amit eddig Rettegett Iván és J. V. Sztálin nyelven elhangzott, megismételte, valószínűleg nem szóról szó-

ra, magyarul. A rejtély megoldódott. Ezzel a módszerrel a kecske is jóllakott, és a káposztából sem fogyott sok. Terjedelmi okok miatt (így illik ezt jelezni) nem fogom lépésről lépésre nyomon követni Nagy Vendég-előadónk szereplésének szerkezeti változásait, de a tendenciát rögzítem: részesedése oktatásunkból egyre inkább fogyott; egészen odáig – ez volt a végső forma –, hogy bejött, valami üdvözlésfélét dünnyögött, majd zajtalan emésztés közepette édesdeden szundítani méltóztatott. Mi pedig az angyal ajkairól szemezgethettük a hatalmas országot, minden országnál hatalmasabb történetének mazsoláit.

Minden elmúlik egyszer, ezt tudtuk már a háborús nótából is, most sem történhetett másként. Az anyagból vizsgáznunk is kellett. Ez a műsorszám az előadások jól bevált módszerével történt, csak hogy itt a Mester nem pilled el, az egy főre kiszabott vizsgáztatási idő alkalmatlan volt erre, s a kérdezz-felelek játékból valamilyen általunk fel nem fedhető oknál fogva nem akart kimaradni. Lehetséges, hogy így akarta tudomásunkra hozni: a látszat ellenére ő mindent hallott, mindent látott és természetesen mindent tud is, most pedig megmutatja... Önmagának tett ígéretét beváltotta. Esetemben így: vizsgázom nála, kihúzom a rokonszenvesnek tűnő tételt, ami a, és b, részből állt. Kidolgozom a vázlatot, rákezek. Az Angyal fordít, B-ij bólogat, rázza a fejét, vagy kérdez, az Angyal fordítja, én válaszolok. És ez így megy, míg nem a b, kérdésre kanyarodhatok. Ennek során Tarle történetírói működéséről, az általam olvasott műveiről kellett számot adnom. Tarle azon kevesek közé tartozott, kinek írásai üdülést jelentettek a számtalan fércmű közepette. Lelkesülten szónokolok, nem rejtve véka alá, mennyire rokonszenves történetírása. Mivel figyelmem elsősorban a tolmácsolóra irányult, nem vettem észre a szovjet történettudomány jeles képviselője orcájának tünemé-

nyesen gyors színváltozását. Tömören szólva: Tarle iránti vonzalmam ecsetelése enyhe fokú gutaütést idézett elő nála, ami végül is egy hangos kiáltásban csúcsosodott, méreten felüli öklének asztallapra zúdításától kísérve. Rémületemben csak a burzsoá, burzsoá szavak hörgésszerű ismétlése jutott el tudatomig, s annak felismerése, hogy ez itt a vég. A villámlás, égzengés elcsitult, s egy négyessel valamint oktatástörténeti jelentőségű aláírásával indexemben örökre búcsút vehettem a Disznófejű Nagy Úrtól. Sohasem fogom megtudni morózus vizsgáztatásában, Tarle iránti szenvedelmes utálatán kívül játszott-e szerepet az a nagyszabású konzultáció, amelyet az egyik intézet számára tartott, s ahol – akaratlanul is – az egyik főszereplővé lettem.

Hallgattunk Sz. L. elővezetésében, nyúl-farknyi ideig, középiskolai emlékfoszlányaink ráncba szedésének, ébrentartásának céljából magyar irodalmat, utolsó évben pedig, gyaníthatóan a munkanélküliség elleni ádáz harc jegyében, péntekenként 12-től 14 óráig szovjet irodalmat. Ilyenkor már mindenki ment volna, többször ment is a világ minden tája felé, de a ránk szabadított szovjet ösztöndíjas titán nem zavartatta magát. Mormolta órákon keresztül az 1917 és 1921 között alkotó szovjet költők neveit, életrajzi adatait és – állítása szerint – rangos alkotásainak címét. Mindezt abban az évben, amikor már éreztük, mi mindent lenne jó még magunkba szívni, mielőtt saját tanítványaink elé kell állnunk. Ilyenirányú kíváncsiságunk teljesítéséről szó sem lehetett, az áthallgatásról pedig végképp le kellett mondanunk.

Az egyszakosságot fel lehetett volna használni, mint arról már Bodrogi professzorra emlékezve is szóltam, az ún. segédtudományok, társtudományok hosszabb ideig tartó, alaposabb megismertetésére, a fő tárggyal szervesen összekapcsolva. Ez gazdagította volna ismereteinket, tudásunkat „piac-

képessé” teszi, elhelyezkedésünket, esetleg pályakorrekciónkat megkönnyíti. Amit kapunk, az alig volt több a semminél, de jóval kevesebb a valaminél. Persze, szabadon lehetett volna választani ezeket, így nem növeli a hallgatóság egy részének egyébként is leküzdhető nehézségeit. Ilyen lehetőséget kínált a régészet és a művészettörténet. Mindkét tárgy előadója a pártszerűség tömény levegőjében hideg egyéniség volt, inkább elvetélt vagy inkább meg nem értett művész, az érdeklődő fiatalok excentrikus pátyolgatója, mintsem marxista esztétika és művészetelmélet lángszavú harcosa. Ő díszítette a klasszika-filológiai folyosórészt östörténeti csemények, állatok, szerszámok ábráival. Ritka szép albumai, rendszeres vetítései, néhány szakmai kirándulása (ötvösműhelybe, Zengővárkonyba a neolit ásatásokhoz) a piperkőcség határát súroló eleganciája, modorosnak is vélhető beszédmódja üdülést jelentett, többekben vonzalmat ébresztett a tárgyak iránt. Ezeket a stúdiumokat is szívesen folytattuk volna, de nem tehetjük. L. P.-től is el kellett köszönnünk.

A nyelvtanításról ma is azt állítják a hozzáértők, hogy messze elmarad a kívánalmak mögött, holott gimnazista tanítványaim (egykorikak) legkevesebb két nyelvből középfokú, a jobbak felsőfokú állami nyelvizsga birtokában jelentkeznek továbbtanulásra. Ezt az eredményt nyolc vagy még több éves iskolai és azon kívüli oktatással szereztek meg, ami heti 4-10 vagy még több óras tanulást jelent. Rendelkeztünk-e mi, s ha igen, milyen színvonalú idegen nyelvi ismerettel? Néhány kivételtől eltekintve – E. A., L. V., Ö. B., H. P. – semmilyenen vagy csak minimálissal. Ennek valódi tartalmáról csak a saját esetemről szólva vallhatok hitelesen. Nálunk a családban apai nagyapám kitűnően beszélt németül és szlovákul, édesanyám már kevésbé, nővérem viszont bírta a német, eszperantó nyelvet, s a II. világháború éveiben nagy elánnal vetette magát az olasz

elsajátítására. Őt ilyen téren is tehetségesnek tartották. Apai ágon nagyszüleim – uradalmi cselédként – nem szereztek ilyen tárgyú ismereteket, s egyetlen kitanítottatott fiuk, édesapám sem mutatott hajlandóságot e téren. Ez a genetika, az OVOMALTINE, a háború és a lustaság áldozata lettem. Nővérem nyelvtanulási buzgalmával szemben én a labdarúgást favorizáltam, s minél többet hivatkoztak rá, nógattak példája követésére, annál konokabban rúgtam a rongy lasztit, amikor csak lehetett. (Hasonló volt a helyzet a zongorával s a hegedűművészi szülői álmokkal is.)

Az OVOMALTIN-prémium kilátásba helyezése volt az utolsó csepp a pohárban. Keszeg, nagyfülű, Egérke becenévre fülelő kisgyermek lévén, aggódó szüleim ezt a háború alatt divatos tápszert próbálták belém erőltetni reggelente. A harc váltakozó eredménnyel folyt, hullámozott arcvonalunk.

Ekkor támadt valamelyikünknek az a hatalmas ötlete, hogy bizonyos számú német szó megtanulása, felmondása (talán egy-egy kurta német mondat lefordításáért a Signal-ból?) esetén nullifikálni lehetne az OVOMALTINE adagot (vagy csak csökkenteni, ki tudja már). Nem ment. Maradt a piarista atyák ádáz latintanítása, amely a háború engedte két és fél év alatt belém pofozta (a szó legszorosabb értelmében) mindazt, amire építeni lehetett volna. De nem lehetett, mert a front közeledése elől Dunántúlra menekültünk, igaz könyvestől, de az 1944/45-ös tanévben sok ismeretre tettem szert, ám ezek között a latin nyelvi tudásom fejlesztése nem szerepelt. Német hadfiakkal voltam körülvéve, majd szovjet harcosokkal, s ők a legritkább esetben gyarapították latin tudásomat. Mivel a harcok csillapodtával régi iskolámba nem térhettem vissza, s így sem további pofonokat, sem latin ismeretekben nem részesülhettem, egy rövid ideig németet, utána franciát, végül az érettségi előtti hónapokban oroszra kellett

tanulnom, általában heti két órában. Amit el tudtam sajátítani, azt a fülemnek köszönhettem, jó zenei hallásomnak, muzikalitásomnak, de a magyar nyelvtani alapok, a szerkezetek felismerésének képessége, a logikus gondolkodás (a matematikát is megutáltattak velem) hiányzott mögüle. És még valami, a szeretetteljes, játékos, az én egyéni tanulási ütememhez igazodó nyelvtanítási módszer alkalmazása. Német nyelvtanárnőm nyelvi antitalentumnak tartott, francia tanárom viszont lelkenedezett kiejtésem hallatán. Oroszból viszont, belépve az egyetem megszentelt kapuján, még a betűket sem ismertem. Élt bennem viszont, 1944/45-ös személyes megrázkódtatásaim következtében, egy olyan mérhetetlen ellenszenv mindennel szemben, ami a nagy SZU-ból jött, hogy cirill betűkre ránézni sem igen tudtam. Úgyhogy szegény B.-né jóindulatú latinozása, H. M. szánalomra méltó igyekezete alig érinthette értelmemet. Ő. B. barátomnak, albérlőtársamnak köszönhettem, hogy egyetlen átvirrasztott éjszaka közös tanulásának gyümölcsként nemrég még a bukásomról példálódzó lektor, bocsánatkérés közepette írta be leckekönyvembe a négyest. Ebből az alkalomból még nóziját is képes volt kultúremberhez méltó módon karbantartani. Sikkeremhez talán ez is hozzájárult. Aki jobb alapokkal rajtolt, és volt benne elszántság, ambicionálta a nyelvtanulást, az megtehetette, volt rá lehetősége. Az egyetemi utánpótlás kádereit kötelezték is erre. Előadókink valamennyien jó példával jártak előttünk.

Az eddig említetteken kívül voltak még jó néhányan. B. I., K. B. árnyéka, még a testtartása is hasonlított rá. Szerette, búvárolta korszakát, s az egyetemről elkerülve tisztas tudományos pályát futott be. Az egyetemes történetet oktatók csoportját, a kora középkortól napjaink felé haladva K. Zs., ez az apró termetű, szeplős bőrű, vörös hajú, keményléptű, határozott egyéniség nyitotta, akinél soha nem tudtuk, hová néz,

kit lát, szentengelyferdülése miatt. Szerette az éles eszű, szellemes növendékeket, de nehezen viselte el az önteltségnek még a látszatát is. Művelődéstörténet iránti vonzalma csak később, szerkesztőként (elkerülve az egyetemről) bontakozhatott ki több, jól használható kötettel gyarapítva a téma irodalmát. Ha összekapta magát – ezt egy ún. 'tudományos ülésszak' alkalmával tapasztalhattuk – impozáns előadással tudta meglepni hallgatóságát. Óráinak tartalmáról nincs kialakult, előadható véleményem. Szemináriumain az unalom köde lengedezett, különösen, ha Engels Német parasztháború című remekét elemeztette velünk – fél éven át. A mackótermetű Sz. L., a jóindulatú G. Sz. L. után friss szellőként suhant át közöttünk egy égő szemű, vérpiros ajkú, jó fellépésű kis menyecske, O. M., aki szenvedélyes eszmefuttatásaival, parázs vitakészségével terelte kószáló figyelmünket az új és legújabb kori világtörténelem olyan problémái felé, amelyek később, nagy ívű karrierjének fő kutatási témái lettek. Bár határozottságát több ponton túlzónak, elhamarkodottnak, megállapításainak egy részét nemkívánatos mértékben pártszerűnek éreztem (1954–55-öt írtunk már), máig tisztelője maradtam, műveit nagy haszonnal forgattam tanári-kutatói munkám során.

Végül nem kerülhetem meg, hogy M. Gy. professzorról, az MTA levelező tagjáról mint tanárunkról ne szóljak. Geróné Fazekas Erzsébettől – akivel egyetlen egyszer találkoztunk, s emlékképe ma is úgy él bennem, mint egy spanyolországi díszbeöltözött veterán agitátoré – ő vette át a történeti intézet vezetését. Pedánsan hajkefével hátrasímtott rövid haja, mindig frissen borotvált arca, látszólag élettelen tekintete, apró léptei, határozott mozdulatai, kissé zárt szájjal képzett beszédhangja és félelmetes híre elsős, alsós körünkben sem növelte vonzerejét. Ha a felsőévesek riogatni akartak bennünket, rá hivatkoztak. Na, majd

meglátjátok. Majd a Mérei... Megláttuk, meg is hallgattuk, és vegyes emlékeket öröszünk róla. Nem tudni, miért, de előadásai-ból – jórészt felolvasásaiból – arra lehetett következtetni, lemondott rólunk. Tudta, nincs mit tenni, ez már csak ilyen selejtes évfolyam, megkönnyebbül a Ház, ha végleg távoznak. Történetírás-történeti speciális szemináriumán viszont, amire hárman jártunk mindössze, felvillantott valamit abból, amit valójában tud, amire ténylegesen képes. Az első kínálat már nekünk is sértően alacsony szintű volt, a második viszont messze meghaladta akkori felkészültségünket. De emberségéből is ily kettősség érintett bennünket: tudott rideg, cinikusan kegyetlen lenni, ám nagy néha, ha fiatal tanársegéd koráról, a háborús élményeiről beszélt, éreztük, másik énje is van. Vizsgáztatása sem volt más. Közönyös arccal, hideg tekintettel, egyetlen közbevetett szót sem szólva hallgatta a jelölt feleletét, szárnyalását vagy vergődését, s olykor 45 perc eltelte után csak annyit kérdezett: befejezte? S a válasz után beveste az elégtelent. Harmadéves koromban tanársegédje, Sz. P., fülembé rebegte: rajta vagyok a káderfejlesztési listán. Igaz volt-e, vagy sem, ki tudja? Tény, hogy nem hívott meg az egyetemre. Évfolyamunk tagjai szinte kizárólag nála szakdolgoztak. Én is. Saját könyvtárából adta oda olvasásra a Prohászka összezt. Munkámat, amely azt az oktanalajasságot igyekezett bemutatni, amellyel a Tanácsköztársaságot igyekezett erkölcsileg elfogadhatatlanná tenni a restaurációs publicisztika és történetírás: nem méltányolta, s ha hinni lehet B.-nének, hármast akart adni rá. Tanulmányaim befejezése után kétszer-háromszor találkoztunk a Margitsziget sétányán, a 2-es villamoson, éppen a bársonyos forradalom leverésekor, utoljára pedig a Párttörténeti Közlemények szerkesztőbizottsági ülésén. Művei többet jelentettek nekem, mint emberi, tanári munkája. Sokat adhatott volna nekünk, ha akarja.

Szégyenkezve, még emlékétől is bocsánatot kérve idézem fel idős Mesterünknek, a Neveléstudományi Tanszék vezetőjének, T. B.-nak, az „öreg” T.-nak alakját. Huszonévesen az ember sok mindenre gondol, csak arra nem, hogy egy szemhunyasnyi idő alatt – ennyi életünk hossza – ő is megöregszik, belőle is – ha egyáltalán megéri – „öreg” T. lesz. Mi csak egy megtört, zsörtölődő, inkább csendes bölcsekedésre alkalmas, mosolyogtató szokásoktól sem mentes embert láttunk benne, mintsem ilyen fékezhetetlen, varázslatos történetekkel vagy praktikus ismeretekkel leköthető „banda” tanári pályára való előkészítésére alkalmas férfiút. Órái általános anarchiába torkolltak, népszerűségét közszereplése – a ritka tudományos ülésszakok egyikén, a kivezenyelt ifjúság, amely megtöltötte a nagy előadótermet, M. és E. pedagógiai nézetek c. előadásának megszakítására kényszerítette – sem növelte, vizsgálán pedig a feleletet szájmozgásáról olvastuk le buzgón, s nem sikertelenül. Nem lehet csodálni, hogy ez a számottevő neveléstudományi múlttal, több évtizedes sikeres szakmai gyakorlattal rendelkező professzor nehezen viselt el bennünket, legalább annyira, mint mi őt. De, mint minden igaz ember, igaz nevelő esetében, T. B.-nak is lelke mélyén élt a remény: talán mégis csak lesz ezekből valami. S ennek, később említést teszek róla, hangot is adott. – H. A-ról inkább Imre II. Sándorról írott munkájának hasznosításakor – a levante-intézményről szóló könyvem írása közben – sejtettem, ki is lehetett valójában. A történelemtanítás módszertanát B.-né oktatta, kedvesen, elnézően, minden gyakorlati tapasztalat nélkül.

A neveléstudományi képzés alakulása engem, aki líceumba jártam, és olyan tanárim voltak mint: Nagy Sándor, Kelemen László, Putnoky Jenő és mások, nem zavart, nem nyugtalanított, hiszen nekünk alapos gyakorlati tanításban volt részünk. Hogy a többiek pályafutásának alakulásában hagyott-

e bármilyen nyomot – érdemes lenne felidézteni. Szerencsére gyakorló gimnáziumunkban, a Radnóti-ban, két kitűnő pedagógiai érzékű, nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező vezetőtanár irányítása mellett tartottuk csekélyszámú óránkat, majd vizsgatanításunkat, élvezve a jókedvű ifjúság leereszkedő támogatását. A két jeles tanerő közül szerencsére én P. tanár úrhoz kerültem, akinél nem volt kötelező a nincstelenséget „nincsesekként” emlegetni, fejvesztés terhe mellett. Ő inkább az „osztálymozgatás” új, technikai lehetőségeire irányította figyelmünket. Egy-egy gyakorlati tanítás és a vele összefüggő óraelemzés többet ért – és ezt több évtizedes gyakorlati munkám után is határozottan állítom – minden neveléstörténeti és elméleti fejtágításnál. Nagy szükségünk lett volna több félétet magába foglaló pszichológiai és pedagógiai-szociológiai képzésre, de eme „burzsoá áltudományokat” mindössze K. I. Tyeplov leple alatt űzött békákról szóló meseórái helyettesítették. Volt mit pótolnunk. A gondjainkra bízott közösségek, osztályok, intézmények „rejtett hálózatát” józan paraszti szemünkkel, a ki tudja, hányadik érzékünkkel kellett felismernünk. Idő multával egyre inkább sikerült, s a tudomány, pl. Mérei Ferencék kutatási eredményei csak segítettek, megerősítették – nem egyszer cáfolták – hájogkovácsai tapogatózásainkat.

Terméketlen talajra hullottak, vagy éppen vadkendert termettek azok a stúdiók, amelyek a kapitalizmus és a szocializmus politikai gazdaságtanával, a filozófiával szerettek volna megismertetni bennünket. Sem az erre szánt idő, sem az anyag, sem a módszer nem volt alkalmas arra, hogy legalább megérintsen bennünket ezeknek a fontos tudományágaknak, ismereteknek a racionalitása, fensége; gyakorlati alkalmazásukról az egyén életében nem is szólva. Esetünkben Öveges, Teller, Nyíri módján kellett volna kedvet ébresztetni irántuk. Ezek hiá-

nyában csak hallgattunk, magoltunk, feleltünk, s menekültünk. Sok évnek kellett eltelnie addig, amíg pl. a „fekete-fehér” sorozat köteteit önként, nyugodtan, egy-egy mondatot többször is elolvassa, át- majd újragondolva kezét fogtuk Platónékkal. A csúcs: évfolyamunk egyik disszidens tagja filozófiából doktorált! (A természettudományi és orvostudományi karok hallgatósága jobban vonzódott czekekhez a tárgyakhoz, és képzésénél fogva gyorsabban felismerte azt a sok csúrést-csavarást, ideológiai ködösítést és torzítást, amit mi saját alaptárgyainknál vettünk észre egyre magabiztosabban!)

Volt még egy tanszék, amelyről eddig még nem szóltunk, holott kitüntetett szerepet játszott diplomássá válásunkban, ez pedig a Katonai Tanszék volt. Ők nem az Ady téren, hanem jelentőségüknek megfelelően a Központi Épületben rendezkedtek be tartós védelemre, le-lecsapva a békeharcos-jelölt „egyetemikusokra”. Csuda egy társaság verődött ott össze, a MNH (Magyar Néphadsereg) tisztszejéből. Egyszer már meg kellene fejteni, a HM (Személyügyi Főcsoportfőnökség?) kiket s milyen alapon vezényelt az ország felsőfokú intézményeinek Katonai Tanszékeire. Feladatuk az volt, hogy elméletileg felkészítsenek bennünket, négy év alatt, a nyári gyakorlatokkal összehangolt képzéssel, legfeljebb egy század, esetünkben lövészszázad parancsnoki teendőinek ellátására. Óráinkon, elméleti és gyakorlati foglalkozásainkon ismertettek meg bennünket az élenjáró szovjet hadtudomány idevágó eredményeivel s a fegyverekkel, amelyek segítségével a Vörös Hadsereg saját „barlangjában” tiporta szét a náci fenevadat. A szabályzatokat s a fegyverek részletes leírását oroszról fordították egy magyarra emlékeztető nyelvre. Mivel nem csak mi nyögtük az orosz nyelvet, de e művek fordítói is, egy-egy faramucibb alkatrészt nevének szinte lehetetlen volt megtanulni, de még felolvasni is.

Áldottuk is Gorjunov mestert, géppuskánk alkotóját. Az előadók zöme nem emlékezett sem Clausewitz-re, sem Demosthenes-re, de volt közöttük néhány jó szándékú fiú is. Hangulatkeltő előadásai és fegyverek, dióverő, golyószóró, géppuska, kézigránát, Bézárd-féle tájoló szét- és összerakása ott, a Központi Épületben nem is okozott nagyobb gondot. A parancsnok, szép szál legény, őrnagyi vagy alezredesti rangban, mint egy zsiráf vezérbika a Serengetiben, úgy vonult végig a Kárász utcán, a sétányon, egy derekáig érő, állandóan csicsergő, tarkatollú madárkával, akinek külleme már csak azért is felhívta magára a figyelmet, mert ezekben az években mindenki szemben követelménye volt a pártnak a bolsevik puritanizmus. Nos, ez a kedves jelenség Párizst idézte, legrózsásabb napjaiban. A sok egyen tiszttal közöl kirítt még Sz. hadnagy, aki Molnár Ferenc operett hőseit és a Ludovika Akadémia növendékeinek snájdig megjelénését, mozgáskultúráját képviselte egy személyben. Oly délcegen járt, oly kecsesen tudta használni fehér kesztyűjét, olyan búbajosán bókolt szíve hölgye előtt, alig érzékelhető csókot lehelve annak kacsójára, hogy azt filmezni kellett volna. Díszlépései álmélkodást, jóleső megnyugvást váltottak ki felleteseiből, no és ahogy megülte a lovat... Sajnos a Bézárd-féle tájoló segítségével végrehajtott oldalmetszés már nem tartozott a kedvelt foglalatosságai közé. Egyébként kedves, jó cimbora volt, tábori körülmények között kimondottan rokonszenves.

Köztudott, de azért nem árt hangsúlyozni a mai időkben, hogy egyetemi oktatásunk, nevelésünk alfája és omegája a bolsevik szellem, a marxista-leninista-sztálinista ideológia, a nemzetközi – forradalminak minősített – munkásmozgalom és a Szovjetunió fenntartás nélküli szolgálata volt. Ez hatotta át az oktatás egészét az általános politikai légkör változásain és az intézetben oktatók egyéniségén, személyiségén keresz-

tül. E dogma súlykolásának, az agymosásnak számtalan példáját lehetne említeni, pusztán szemléltetésként kettőt hozunk szóba. Sztálin nevezetes kinyilatkoztatásai alkalmával (nyelvtudományi cikk, a szovjet történettudományról, a szocializmus és a kapitalizmus alaptörvényeiről stb.) ezeket a műveket bifláztuk, minden mást félretéve, s a vizsgáinkon, pl. a Rákóczi-szabadságharc katonai eseményeit firtató kérdést húzva, előbb az alaptörvényt kellett szó szerint elmondani, s csak azután jöhetek kurucok... A SZKP történetének VII. fejezetét számtalan változatban elemeztük. A „szájtépő” Lominádze és társai csak mint fűalatti humorizálás alakjai rögzültek emlékezetünkben. Mindez mögött és mellett, előadótól függően, szűrődött át hozzánk valami a tudományokból.

Milyen hatást gyakorolt ez a gondolkodásunkra? Én két lényegest tudok megkülönböztetni. Az egyik abban állt, hogy katolikus neveltetésem és szerény élettapasztalatom, valamint családom szociális helyzete által befolyásoltan, eleve megértéssel fordultam az „elnyomottakhoz”, az osztályharc történetének bizonyítására felhozott történelmi anyag megerősítette a „gazdagokkal”,

az „urakkal” szembeni viszolygásomat, növelte az egyenlőség, testvériség iránti hajlandóságomat – általánosságban. Ha nagy ritkán hazamentem, édesapámmal hevesen vitázva – pedig ő cselédszármazék volt – védelmeztem az „elnyomottak” igazát, küzdelmeik jogosságát. Mindez érzelmi állásfoglalás volt. Másrészt egyre világosabban állt előttem a képmutatás, hazudozás, a szerecsenmozdítás, a nyers erőszak uralmának védelme a történelem torz bemutatása, tényeinek ideologikus értelmezése útján. Ebből az alapállásból indult ki a következő évtizedeim útkeresése, minden konkrét állásfoglalás.

Ide kívánczik annak megállapítása, hogy a tanszék tisztjeinek egy része, jó magyar emberként, 56-ban a forradalmár fiatalok mellé állt, a szegedi eseményekben tiszteletre méltó szerepet játszott, aminek meg is kellett adnia az árát. Bár mi már nem voltunk Szegeden, ezért a magatartásukért megbecsüléssel gondolunk rájuk. Némelyikükkel találkozni fogunk a nyári katonai szolgálat szívemarkoló históriáinak ecsetelésekor.

(Folytatjuk)

Téka

Túlélő-show

ANTONY BEEVOR: *Sztálingrád*.
Budapest, 2000, Aquila Könyvkiadó.

* * *

Azt hiszem, egy Sztálingrád címmel kiadott könyv csak egyféle témáról szólhat: a második világháború keleti frontjának egyik legfontosabb, fordulópontnak is nevezett ütközetéről. A téma szinte kimeríthetetlen. Ezt bizonyítja számos dokumentumfilm, já-

tékfilm, szakkönyv, visszaemlékezés, cikk. Bármilyen, második világháborúról szóló összefoglaló munka tárgyalja az ütközetet, de egy általános történeti feldolgozás sem mehet el mellette szó nélkül. Úgy tűnik, magáról az ütközet lefolyásáról, következményeiről sok újat nem lehet mondani. Erre a kijelentésre határozott cáfolat Antony Beevor könyve. Eddig kevés olyan munka jelent meg magyar nyelven, szélesebb nagyközön-

ség számára, amely nem csak a nyugat-európai, illetve amerikai szakirodalom által publikált forrásokra épül s amely az erősen kozmetikázott szovjet hadtörténetírásra és memoárirodalomra támaszkodik. Beevor kötetének egyik legnagyobb erénye, hogy ugyanolyan súllyal szerepeltet korabeli szovjet levéltári forrásokat és német katonai anyagokat. A széles körű korabeli forrás-használat számos ponton finomítja, módosítja a csatáról kialakult képet, sok helyütt teljesen új, eddig ismeretlen tényekkel gazdagítja a világháború ismereteinket.

Az igazi novumot a most megnyíló szovjet (orosz) hadi levéltárakból mostanában nyilvánosságra kerülő iratok felhasználása jelenti. A kétféle – német és szovjet – forráscsoport összevetése révén a sztálingrádi ütközet mind alul, mind felülnézetbeli képe élesebbé, érthetőbbé válik. A legfelsőbb szovjet hadvezetés valódi szándékai, tervei jelennek meg, ugyanakkor valóságoszerű ismereteket szerezhetünk a csata egy, eddig kevésbé ismert oldaláról, a szovjet katonák mindennapi életéről. A nyugat-európai hadtörténetírásban ez nem jelent újdonságot, de a Vörös Hadsereg belső életéről szóló ismeretek hiányoztak a magyar szakirodalomból. Nemzetiségétől függetlenül bemutatásra kerül az egyszerű katona, a hős, a hazaáruló, a civil áldozat, a hadifogoly. Megtudhatjuk, miként látta egymást Iván és Fritz, az egyszerű közkatona. A mérhetetlen szenvedés, amelyben ugyanúgy részesült a győztes Vörös Hadsereg katonája, mint német ellenfele, megmutatja, hogy bár lehetnek a háborúban hősök is, de alapvetően mindenki csak áldozat.

Az 5 részből álló könyv részei a sztálingrádi csata főbb szakaszaihoz igazodnak. Átfogóan tárgyalja a sztálingrádi csata előzményeit, a legfontosabb ütközeteket és eseményeket az 1942-es nyári offenzíva megindításáig. Majd a nagy német nyári támadás (*Operation Blau*) elemzése következik, mely-

nek következménye, része a Sztálingrádért folyó harc. A kötet következő részei részletesen mutatják be a városért folyó kegyetlen utcai harcokat („az utcai harcok sztálingrádi akadémiaja”), amelyek a bekerített német csapatok kálváriájának történetével együtt a leghátborzongatóbb fejezetei a műnek. Azon kívül, hogy megismerteti a pokol legmélyebb bugyrait is – ahol a németek és a szovjetek voltak egymás és saját ördögeik is –, kiderülnek a német és a szovjet taktika közti különbségek is, az utánpótlás, az egészségügyi ellátás, vezetési módszerek eltérései.

Az elmondottak megértését segítik a szövegben található térképek s a kötet végén található függelék, mely a német és a szovjet csapatok harcrendjét mutatja be, illetve a bekerített 6. német hadsereg létszámát s veszteségeit próbálja felbecsülni. A könyv végén részletes jegyzetapparátus, illetve forrás- irodalomjegyzék támasztja alá az elmondottakat. A műben való eligazodást név- és tárgymutató segíti.

KISS GÁBOR FERENC

Fotókalauz a lietavai várhoz**Pihenő**

PETŐ BÁLINT KÉPRPORTJA

1. KÉP

A VAG-VIDÉK IMPOZÁNS, HÁROM RÉSZRE TAGOLÓDÓ VÁRAT VALÓSZÍNŰLEG A BALASSÁK
ŐSEI EMELTÉK A XIII. SZÁZAD MÁSODIK FELEBEN. JÓ FÉLÓRÁS, MEREDÉK, ERDŐBEN
VEZETŐ GYALOGÚTON JUTHATUNK FEL A ROMOKHOZ

2. KÉP

AZ ALSÓ VÁR BEJÁRATA. AZ ERŐDÖT, AMELY-
NEK NEVÉT 1318-BAN EMLÍTIK ELŐSZÖR AZ
OKLEVELEK, CSÁK MÁTÉ FOGLALTA EL
A BALASSÁKTÓL, AZONBAN 1321-BEN
KÁROLY RÓBERT VISSZAVETTE TŐLE. EZUTÁN,
KIRÁLYI VÁRKÉNT, TÖBB TULAJDONOSA IS VOLT.

3. KÉP

KILÁTÁS A VÁRBÓL. 1474-BEN MÁTYÁS KIRÁLY
KINIZSI PÁLNAK ADOMÁNYOZTA LIETAVÁT.
KÉSŐBB A SZAPOLYAI CSALÁDÉ LETT,
MAJD THURZÓ FERENC NYITRAI PÜSPÖK
BIRTOKÁBA KERÜLT.

4. KÉP

A BELSŐ VÁR KAPUJÁNAK MARADVÁNYAI. A TÖRÖK IDŐKBEN AZ ERŐSSÉG BIZTONSÁGOS HELYNEK SZÁMÍTOTT, MIVEL TÁVOL ESETT A HADSZÍNTEREKTŐL. TÖBBSZÖR TARTOTTÁK ITT TRENCSEN VÁRMEGYE NEMESI KÖZGYŰLÉSÉT A XVII–XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

5. KÉP

A VÁR UDVARA. A XVIII. SZÁZAD VÉGÉRE LAKATLAN LETT LIETAVA VÁRA, ÁLLAPOTA IGEN LEROMLOTT. MIKOR MÁR EGYETLEN LAKHATÓ HELYISÉGE SEM VOLT, A THURZÓ-CSALÁD KIKÖLTÖZTETTE AZ ERŐSSÉGRE VIGYÁZÓ PORKOLÁBOT IS AZ OMLADOZÓ FALAK KÖZÜL.

6. KÉP

A VÁR LEGFELSŐ SZINTJE, A PALOTA. SZAPOLYAI ISTVÁN ÉPÍTTETTE ÁT RENESZÁNSZ STÍLUSBAN
A XV. SZÁZAD ELEJÉN.

7. KÉP

RÉSZLET A PALOTA ROMJAIBÓL.

AJÁNLOTT IRODALOM:

CSORBA CSABA: LEGENDÁS VÁRAINK. BUDAPEST, 1999, MAGYAR KÖNYVKLUB.

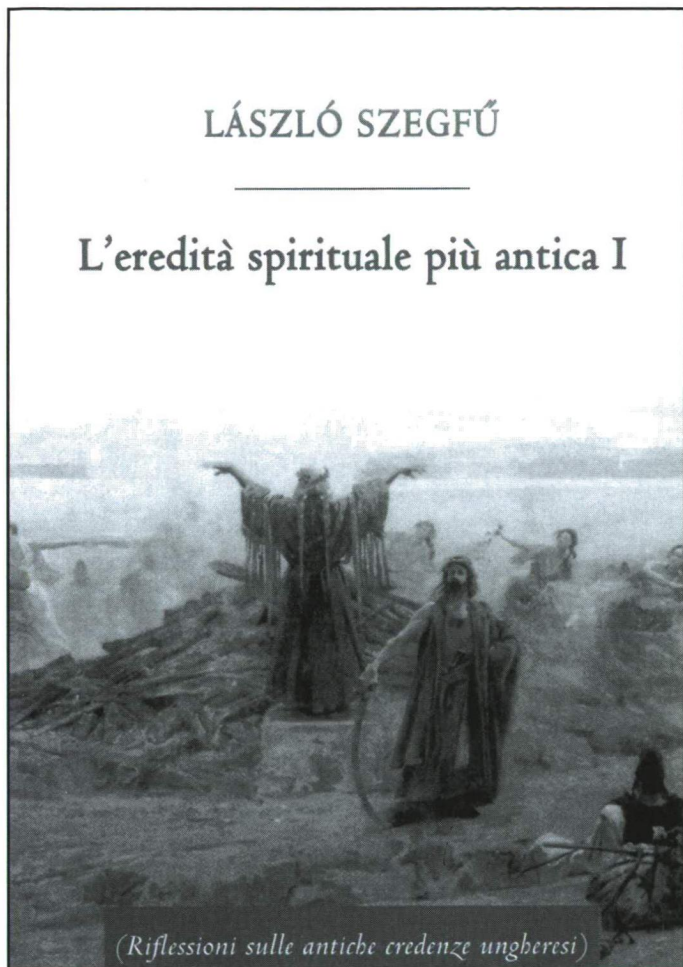

Megjelent

A KÖZELMÚLTBAN!

LÁSZLÓ SZEGFŰ

L'eredità spirituale più antica I

(Riflessioni sulle antiche credenze ungheresi)

Kiadónk gondozásában
a közelmúltban látott
napvilágot Szegfű László
történész Ősi szellemi
örökségünk című kötetének
első része
— olasz kiadásban.
A kötet elsősorban
a magyar őstörténet iránt
érelklődő olasz szakosoknak
lehet hasznos olvasmány.

Számunk szerzői

BORBÉLY JÁNOS hallgató (SZTE BTK), ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged), FEJES BÁLINT hallgató (SZTE JGYTFK), GERGELY FERENC történész, KISS GÁBOR FERENC tanár (Szeged), MIKLÓS PÉTER hallgató (SZTE BTK), MINDÁK JÓZSEF hallgató (SZTE JGYTFK), NÓTÁRI TAMÁS Phd-hallgató (SZTE BTK), PETŐ BÁLINT hallgató (SZTE BTK), PUSZTAI JÁNOS (Szeged), RÓNYAI LÁSZLÓ hallgató (SZTE-JGYTFK), VÁZSONYI OTTÓ Phd-hallgató (SZTE BTK).

SZTE = Szegedi Tudományegyetem, JGYTFK = Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, BTK = bölcsészettudományi kar.

Magyarország és Európa 1919–1939

KAPHATÓ A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN ÉS A JOBB KÖNYVESBOLTOKBAN.

PROFESSORIBUS SALUTEM

Találkozások neves történészekkel

Bakay Kornél ❖ Benda Kálmán ❖ Berta Árpád ❖ Csonkaréti Károly ❖ Csorba László ❖ Demény Lajos ❖ Hermann Róbert ❖ Ivanics Mária ❖ Kristó Gyula ❖ Lele József ❖ Makk Ferenc ❖ Marjanucz László ❖ Marossy Alfonz ❖ Maróti Egon ❖ Ormos Mária ❖ Papp Sándor ❖ Pelyach István ❖ Romsics Ignác ❖ Szakály Sándor ❖ Szegfű László ❖ Tóth Sándor László

Megrendelhető: 6275, Szeged, Boldogasszony sugárút 6.